

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂĞATI BİLİM DALI

ARAP DİLİNDE TAZMÎN VE KUR'ÂN-I KERİM'DE KULLANILIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Süleyman TAŞ

İstanbul, 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂĞATI BİLİM DALI

ARAP DİLİNDE TAZMÎN VE KUR'ÂN-I KERİM'DE KULLANILIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Süleyman TAŞ

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Elmalı

İstanbul, 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

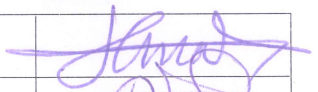
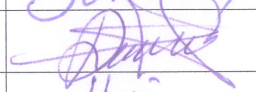
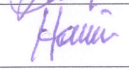
TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı ARAP DİLİ VE BELAGATI Bilim Dalı
TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi Süleyman Taş'ın ARAP DİLİNDE TAZMİN VE
KUR'ÂN-I KERİM'DE KULLANILIŞI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun
27.04.2015 tarih ve 2015/15-13 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği /oy çokluğu
ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 15/05/2015

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. HÜSEYİN ELMALI	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ALİ DURUSOY	
3.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. HALİT ZEVALSIZ	

ÖNSÖZ

Arap dili, dünyanın en köklü dillerindendir. Yüce kitabımızın Arapça indirilmiş olması da asırlar boyu bu dile olan ilgiyi canlı tutmuştur. Müfessirler Kur'ân'da Allah'ın muradını anlama çabasını gösterirken dilciler de ondaki edebi sanatları ortaya koymaya çalışmış ve bu alanda uzun mesailer sonucu pek çok kıymetli eserler vücuda getirmişlerdir.

Klasik Arapça'nın en fasih ve en belîğ metni olan yüce kitabımızda edebi sanatlar en güzel şekilde görülmektedir. Kur'ân-ı Kerim'deki ifadeler gelişigüzel değildir. Bir letafet ve sanat içermektedir. Dilciler Kur'ân-ı Kerim'de bir fiin bilinen harf-i cer ile kullanılmak yerine farklı bir harf-i cerle kullanılması durumunda elbette farklı edebî bir inceliğin olduğunu düşünmüşlerdir.

Arap dilinde Kanaatimize göre Kur'ân-ı Kerim'i ve diğer edebî metinleri daha iyi ve doğru anlama açısından bu inceliğin bilinmesinin büyük önemi vardır.

İşte bu noktadan hareketle, yaptığımız bu çalışma Arap dilinde tazmîn konusunu ele almakta, onun anlamlarını, nahiv ilmindeki yerini ve Kur'ân-ı Kerim'de kullanılışını incelemektedir. Gayemiz, özellikle Ülkemizde üzerinde birkaç mıkısa makale dışında kapsamlı bir çalışma yapılmayan bu edebî üslubu tanıtmak ve böylece meallerde göz ardı edilen manalara dikkat çekmektir.

Çalışmamız; giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Girişte tazmîn kelimesinin aslı, türevleri, sözlük anlamı ve nahiv ilmi ıstılahındaki anlamı, ayrıca nahiv ilminin dışında beyân, bedî ‘‘ ve meânî ilimlerinde kazandığı terim anlamları kısaca açıklanmış, tazmîn ile yakın ilişkisi sebebiyle harf-i cerlerin işlevlerinden, özellikle de fillerle olan bağlantılarından bahsedilmiştir.

Birinci bölümde tazmîn teriminin Arap gramerinde ifade ettiği anlamlar, âlimlerin değişik tarzda tanımları, tazmînin çeşitleri, felsefesi ve konuyla ilgili tartışmalar ele alınmıştır.

İkinci bölümde tazmînin işlevleri ve Kur'ân-ı Kerim'de görülen etkisi örneklerle açıklanmıştır.

Yapmış olduğumuz bu mütevazı çalışmamız tazmîn sanatının tanınmasına ve Kur'an-ı Kerim'in daha iyi anlaşılmasına bir katkı sağlarsa kendimizi bahtiyar sayarız.

Çalışmamız boyunca eserlerinden istifade ettiğim kıymetli âlimleri rahmetle yâd ediyor, tezin hazırlanmasında bana rehberlik eden değerli hocam Prof. Dr. Hüseyin Elmalı'ya teşekkürü bir borç biliyorum.

Süleyman TAŞ

İstanbul, 2015

ÖZET

Tazmîn, lügatta; ‘*bir şeyi bir şeye katmak, onun içine koymak*’ demektir.

Arap dilinde tazmîn birkaç ilim dalında söz konusudur. Bunlardan biri de nahiv ilmidir.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; tazmînin Arap dilindeki anlamları kısaca verilip, örneklerle açıklanmıştır.

Birinci bölümde; asıl konumuz olan nahiv ilmindeki tazmîn genişçe incelenmiş, tanımı, gayesi ve çeşitleri açıklanmış ve felsefesine de yer verilip tazmîn hakkında sorulması muhtemel sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde; tazmîn sanatının etkisi ve manaya katkısı Kur’ân-ı Kerim’den birçok örneklerle anlatılmıştır. Bunu yaparken de okuyucuyu bıktırmamak amacıyla benzer örneklerin sadece biriyle yetinilmiş ve aynı kalıpta gelen ayetler tekrarlanmamıştır.

Sonuç kısmında ise tazmîn sanatına vâkıf olmanın Kur’ân’ı anlamada ne denli önemli olduğu kanaatına varıldığı vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: *tazmîn, fiillerin tazmîni, tazmîn-i nahvî, harf-i cer, Kur’ân-ı Kerîm.*

ABSTRACT

The implication (semantic saturation) dictionary meaning is ‘to add a something into another thing or to put a something inside another thing’.

In Arabic language implication has got meaning of word in several science branches. One of these is named as ‘implication in syntax’.

Our study is formed as introduction and two parts. In the beginning of our study, the meanings of implication which are used in Arab language are explained shortly and expressed with examples.

In part one, our real subject which is The implication in the science of syntax, has been deeply studied and after explaining its meaning, role and its kinds, we have discussed on its philosophy and tried to find answers to possible questions which could possibly be asked.

In part two, The effects of implication art and its contributions to meaning has been studied and explained briefly with many examples of verses from Qoran. In order to not let the readers get bored, we have only showed one example in between similar examples and we did not duplicate the similar format verses of Qoran as well.

At the end of our study, we have emphasized the importance of controlling the art of implication in understanding the meaning of Qoran.

Key words: *tazmeen, verb's tazmeen, implication, semantic saturation, preposition, Holy Qoran.*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR VE SİMGELER	VIII
GİRİŞ.....	1
1. LÜGAVÎ MANASI	4
2. İSTİLAHÎ MANASI	6
2.1. <i>Bedî‘ İlminde Tazmîn</i>	6
2.2. <i>Şiirde Tazmîn</i>	7
2.3. <i>Nahiv İlminde Tazmîn</i>	10
3. MEÂNÎ HARFLERİ.....	14
4. HARFLERİN TENÂVUBU.....	15
5. FİİLLERİN MÜTEADDÎ VE LÂZİM OLUŞU	20

I. BÖLÜM

1. TAZMÎN.....	25
1.1. ARAP LİTERATÜRÜNDE TAZMÎN	28
1.1.1. <i>Sözlüklerde Tazmîn</i>	28
1.1.1.1. <i>Kitabu’l-‘Ayn</i>	28
1.1.1.2. <i>Cemheratü’l- Lüga</i>	29
1.1.1.3. <i>Tehzîbü’l- Luğa</i>	30
1.1.1.4. <i>Mekâyîsu’l-Luğa</i>	30
1.1.1.5. <i>es- Sıhâh (Tacu’l-Lüğa ve Sıhâhu’l-‘Arabiyye)</i>	31
1.1.1.6. <i>Fıkhu’l-Luğa ve Sirru’l-‘Arabiyye</i>	32
1.1.1.7. <i>Esâsü’l- Belâğa</i>	32
1.1.1.8. <i>Lisânu’l- ‘Arab</i>	33
1.1.1.9. <i>el- Kâmûsu’l- Muhît</i>	34

1.1.2.Nahivle İlgili Eserlerde Tazmîn.....	35
1.1.2.1. el- Hasâis.....	35
1.1.2.2. el- Cene'd-dânî ilâ Hurûfi'l-me'ânî.....	37
1.1.2.3. Muğni'l-Lebîb.....	38
1.1.2.4. el- Muktedab.....	40
1.1.2.5. Dirâsât fi'n-Nahv.....	42
1.1.2.5. en-Nahvu'l- Vâfi.....	43
1.1.2.6. Me'ânî'n-Nahv.....	43
1.1.3. Kur'ân İlimleri ve Belâgat Kaynaklarında Tazmîn.....	46
1.1.3.1. Î'câzu'l-Kur'ân.....	46
1.1.3.2. el-Burhân fî 'Ulûmi'l- Kur'ân.....	47
1.1.3.3. el-İtkân fî Ulûmi'l- Kur'ân.....	49
1.1.4. Tefsirlerde Tazmîn.....	49
1.1.4.1. el-Keşşâf.....	50
1.1.4.2. el- Bahru'l -Muhît.....	54
1.1.4.3. ed- Dürü'l-Masûn.....	56
1.1.4.4. el -Bahru'l- Medîd.....	57
1.1.4.5. et-Tahrîr ve't-Tenvîr.....	58
2. TAZMÎN'İN GÂYE VE FAYDASI.....	62
2.1. LAFIZDA ÎCÂZLIK BİLDİRMESİ.....	62
2.2. MANADA TEVESSÜ' İÇERMESİ.....	62
2.3. HATADAN KORUMASI.....	63
3.TAZMÎN'İN ÇEŞİTLERİ.....	65
3.1. FİİLDE TAZMÎN.....	67
3.2. İSİMDE TAZMÎN.....	67
3.2.1. Bir İsme Başka Bir İsmin Anlamını Yükleme.....	68
3.2.2. Mübteda Olan İsme Şart Manası Yükleme.....	68
3.2.3. Camid İsimlere Müştak (sıfat) İsimlerin Manasını Yükleme.....	70
3.2.4. Bazı İsimlerin Bazı Manaları Gerektirmesi.....	71
3.3. HARFTE TAZMÎN.....	72
4. TAZMÎN'İN FELSEFESİ.....	75

4.1. TEVESSÜ‘ MAHALLİ.....	75
4.2. TAZMÎNİN TÜRÜ.....	77
4.3. TAZMÎN’İN ‘İSTİARE’ VE ‘ADL’ KAVRAMLARINA BENZERLİĞİ VE FARKI	85
4.4. TAZMÎN KİYÂSÎ MİDİR, YOKSA SEMA‘Î Mİ?	87
4.5. TAZMÎNDE ASIL OLAN MEZKÛR MU, YOKSA MUZAMMAN MI?	88
4.6. TADİYEDE RİAYET MAHZUFA MI, YOKSA MEZKURA MI?	90
4.7. TAZMÎN ÜSLUBU VE HAZF - İSÂL KURALI MÛNASEBETİ.....	91
4.8. TAZMÎNİN TARTIŞILDIĞI DURUMLAR.....	93
4.8.1. Hazf ve îsâl durumu	93
4.8.2. Mezkûr fiil ile tazmîn edilen fiilin müradif olma veya yakın manalar içerme durumu	94
4.8.3. Aynı fiilin farklı harflerle farklı anlama gelme durumu	95

II. BÖLÜM

1.KUR’ÂN -I KERİM’DE TAZMÎN’İN İŞLEVLERİ.....	97
1.1. LAZİM FİİLİN MÜTEADDİ OLARAK KULLANILMASI.....	97
1.2. MÜTEADDİ FİİLİN LAZİM OLARAK KULLANILMASI	99
1.3. BELLİ BİR HARFLE MÜTEADDİ OLAN FİİLİN BAŞKA BİR HARFLE KULLANILMASI	102
1.4. İKİ MEF‘ÛLE MÜTEADDİ FİİLİN BİR MEF‘ÛL ALMASI.....	105
1.5. BİR MEF‘ÛL ALAN FİİLİN İKİ MEF‘ÛL ALMASI	106
1.5.1. <i>Zihnînin Doğrudan Tazmîne Gittiği Ayetler</i>	106
1.5.2. <i>Tazmîne Veya Başka İhtimale Uygun Ayetler</i>	110
1.5.3. <i>Belli Fiillerin Manasının Yüklenildiği Ayetler</i>	113
1.5.3.1. صَيَّر veya جَعَلَ Fiilinin Anlamının Yüklenilmesi	113
1.5.3.2. أَعْطَى Fiilinin Anlamının Yüklenmesi.....	115
1.6. TAZMÎN SEBEBİYLE BİR FİİLİN FARKLI MANALARA GELMESİ.....	117
1.6.1. قضى Fiiline Yüklenilen Değişik Anlamlar	117
1.6.2. أَتَى Fiiline Yüklenilen Değişik Anlamlar.....	118
1.6.3. اتَّبَعَ Fiiline Yüklenen Anlamlar.....	119
SONUÇ	121
KAYNAKÇA.....	122

KISALTMALAR VE SİMGELER

age.	: Adı geçen eser
göst.	: Gösterilen
s.	: Sayfa
vd.	: Ve diğerleri
b.	: bin/ibn
ö.	: Ölüm
(cc)	: (Celle celâlüh)
h.	: Hicrî
m.	: Miladî
tsz.	: Tarihsiz
Y.	: Yayınevi
Bkz.	: Bakınız
UÜ.	: Uludağ Üniversitesi
YYÜ.	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
MÜ.	: Marmara Üniversitesi
OMÜ.	: Samsun Ondukuz Mayıs Üniversitesi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
’	: ء (hemze)
‘	: ع (‘ayn harfi)
^	: Med İşareti

GİRİŞ

Arapça'da kelimeler üç kısma ayrılır: İsim, fiil ve harf. Nitekim Arap kelamı tümevarım yoluyla araştırılmış ve bu üç türün dışında bir dördüncüye rastlanmamıştır.¹ Herhangi bir kelime başlı başına bir manaya delalet etmiyor, bir başkasının anlaşılmasına aracı oluyorsa o kelimeye 'harf' denir. Şayet hem bir manaya delalet hem de üç zamandan birine delalet ediyorsa ona 'fiil' denir. Başlı başına bir manaya delalet ettiği halde üç zamandan birine delalet etmeyen kelimeye 'isim' denilir.²

Fiillerin ifade ettiği bu üç zaman; mazi, hal ve istikbal diye isimlendirilmiştir. Fiillerde zamanla birlikte hades denilen bir eylem manası da bulunmaktadır. Ayrıca her fiilin mutlaka bir öznesi vardır. O halde fiillerde hades (olay), nisbet (bir özneye isnad) ve zaman bulunur.

Fiillerin manaları, kullanıldığı harf-i cerlere göre farklılık arz eder. Bazı fiiller de belirli harflerle kullanılır. Fakat dilde bazen bu kurala riayet edilmediği ve bir fiilin kendine ait harfle değil de, başka bir harfle kullanıldığı da görülmektedir. Bu durum bir hata neticesi olmayıp, farklı bir maksatla yapılmış ise, yani bir fiile kendi manasıyla birlikte başka bir mana da yüklenmek istenmişse buna nahiv ilminde 'tazmîn' (التضم) veya 'fiilin tazmîni' (الفعل تضم) denilmektedir.³

Arap Dili gramerinde 'et-tazmînü'n-nahvî' de denilen bu kuralın, kesin olarak ne zaman ve kim tarafından tespit edildiği bilinmemekle beraber, ilk olarak Ebu'l-Feth İbn Cinnî (ö. 392/1002)⁴'nin eserlerinde zikredildiği görülmektedir. Dilciler arasında İbn

¹ İbn Hişam, Cemaleddîn (761/1360), *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, s. 32.

² Molla Camî, Abdurrahman (898/1292), *el-Fevaidü'd-Diyâiyye*, s. 13.

³ İbn Hişam, *Muğni'l-lebib*, Dâru İhyâ-i'l-kütüb-il-Arabiyye, tsz; II/ 193; es-Semerrâî, Fadıl Salih, *Meânî'n-nahv*, Mektebet-i Envar-ı Dicle, Kahire, 2003, III/ 10; el-Bâkillânî, Ebû Bekr (ö. 403/1013), *İ'câzü'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, Beyrut, 1991, s. 274; ez-Zerkeşî, Bedreddin Muhammed (794/1392), *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân*, Daru İhyâ'i'l-kütübi'l-Arabî, III/ 338; es-Suyûtî, Celaledin (ö. 911/1505), *el-İtkan fî ulûmil-Kur'ân*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmelil-küttâb, 1974, III/ 123.

⁴ *el-Hasâis*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmelil-küttâb, tsz, II/ 310.

Manzûr el-Ensârî (711/1311)⁵, Bedreddin Muhammed ez-Zerkeşî (794/1392)⁶, Celâleddin es-Suyûtî (911/1505)⁷, İbn Hişam (761/1360)⁸; müfessirler arasında ise özellikle ez-Zemahşerî (538/1144)⁹, Ebû Hayyân el-Endelusî (745/1345)¹⁰, Semîn el-Halebî (756/1355)¹¹ ve son dönemlerde Tâhir b. Âşûr (1393/1973)¹² eserlerinde bu üsluba dikkat çekerek geniş açıklamalar yapmışlardır. el-Murâdî (749/1348)¹³, Abbas Hasan (1398/1978)¹⁴ ve Fazıl Salih es-Semerrâî¹⁵ Arap Dili ile ilgili kitaplarında bu konuya geniş yer vermişlerdir. Muhammed Nedim Fazıl¹⁶, Muhammed Ferec el-Huzalî ve Irak Üniversitesi'nden Hâdî Ahmed Ferhan eş-Şüceyrî'nin tazmîn hakkında müstakil çalışmaları bulunmaktadır. Ülkemizde ise Ahmet Yüksel¹⁷ ve Aydın Temizer¹⁸ tarafından konuyla alakalı makale tarzında çalışmalar yapılmıştır.

Lügat ve dilbilgisi kitaplarında bu konu işlenirken, önce tazmînin tanımı yapılmış, daha sonra hemen hepsinde aynı örnekler verilmiş, sonra da konu farklı genişlikte anlatılmıştır. Bu eserleri okuyanlar, hep aynı örneklerle karşılaşacakları için bu sanatın sadece bazı ayetlerle sınırlı olduğunu zannedebilirler. Oysa tefsir kitaplarını incelediğimizde görmekteyiz ki; Kurân-ı Kerim'in birçok ayeti tazmîn ile açıklanmakta, sarahaten veya zımnen bu sanata işaret edilmektedir. Fakat tefsir kitaplarında bu işaretler bazen okuyucunun dikkatinden kaçabilmektedir. Çünkü müfessirler açıkça 'burada tazmîn sanatı yapılmıştır' dememektedirler. Genelde; 'fiile şu mana

⁵ *Lisanu'l Arab*, Dâru'l- Mısıriyye, Beyrut, 1414 XVII/ 126.

⁶ *el- Burhan fî ulûmi'l-Kur'an*, Daru İhyâi'l- kütübi'l- 'Arabi, 1957, III/338.

⁷ *el-İtkan fî 'Ulûmil- Kur'ân*, Dâru't- Tûras; *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir fî'n-nahv*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, tsz.

⁸ *Muğni'l- lebib*, Dâr-ı İhyâ-i'l Kütüb-il Arabiyye, tsz.

⁹ *Esâsu'l-belâğa*, Beyrut, 1965; *el- Keşşaf*, I/ 239, Daru'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

¹⁰ *el-Bahru'l -muhît*, Dâru'l- fikr, Beyrut, 1420.

¹¹ *ed-Durru'l-masûn*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, tsz.

¹² *et-Tahrîr ve't- tenvîr mine't- tefsîr*, ed- Dâru't- Tûnusiyye, Tunus, 1984.

¹³ *el- Cene'd-dânî ilâ hurufi'l-meânî*,. Beyrut, 1992.

¹⁴ *en-Nahvu'l- vâfi*, Dâru'l- me'ârif, Mısır, tsz.

¹⁵ *Meânî'n-nahv*, Mektebet-i Envar-ı Dicle, Kahire, 2003, *Esraru'l-beyân fî't-ta'bîri'l-Kur'ânî*; *Lemesât Beyâniyye*.

¹⁶ *et-Tazmînü'n-nahvî fî'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Dârü'z- zemân, Beyrût, 2005.

¹⁷ Yüksel, Ahmet, *Arap Dilinde Tazmîn*, Nüsha Şarkiyât Araştırmaları Dergisi, Yıl, 2, sayı, 4, Kış 2002 ss. 133-138.

¹⁸ Temizer, Aydın, *Arap Dilinde Tazmîn*, MÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı, 39, 2010/2, ss. 81-96.

gizlenmiştir/yüklenmiştir’ demekle yetinmişlerdir. Bu sanattan haberdar olmayan kişi ise yüzeysel bir okuyuşla tazmîni fark edemeyebilir. Nitekim böyle de olmuştur. Mevcut Kur’ân-ı Kerim mealleri incelendiğinde, tefsirlerde yer alan bu üslubun maalesef gözden kaçtığı ve meallere pek yansımadağı görülmektedir.

Bu çalışmamızdan maksadımız, tazmînin sadece birkaç ayetten ibaret olmadığını göstermek, Kur’ân’ın genelinde bu sanatı fark etmek ve ayetlerde saklı olan ince manalara dikkat çekmektir.

Çalışmamızda konuyu dağıtmamak, dikkati ilgili yere çekmek ve daha net bir şekilde incelemek için ayetlerin tamamını değil, sadece konumuzla ilgili kısmını aldık.

Ayetlerin anlamını verirken herhangi bir mealden nakil yapmak yerine, tazmîn üslubunun mealde de fark edilmesi amacıyla ayetleri, tazmîn üslubuna riayet edildiğı haliyle ve çalışmamızı yansıtacak tarzda anlamlandırmaya çalıştık.

Kur’ân-ı Kerim’deki bazı ifadelerin farklı şekillerde algılanması ve tazmîn üslubunu anlama ve yorumlama farkı sebebiyle âlimler arasında bu konuda tam bir ittifak sağlanması beklenemez. Bu sebeple çalışmamızın, Kur’ân-ı Kerim’deki tüm tazmîn örneklerini içerdiğini iddia etmemiz söz konusu değildir. Çalışmamızda sadece konunun iyice anlaşılabilmesi ve Kur’ân’ı anlamaya ve yorumlamaya yardımcı olması ümidiyle lügat, dilbilgisi, tefsir usulleri ve tefsir kitaplarında tazmînle bağlantılı olarak zikredilen ayetleri mümkün mertebe toplamaya gayret ettik.

Tazmîne örnek olarak gösterilen bazı ifadelerde yer alan fiillerin çeşitli şigalarının da aynı şekilde kullanıldığı çokça görülmektedir. Örneğin; Neml Suresi’ndeki; **وَجِدُوا** **كُفِرَ** ayeti¹⁹ gibi **جَدَّ** fiili, doğrudan müteaddi olmasına rağmen burada ona **جَدَّ** manası tazmîn edilerek **ب** harfi ile kullanılmıştır.²⁰ Bu işlem Kur’ân-ı Kerim’de, **جَدَّ** fiilinin diğer türevlerinde, hatta aynı kalıpta birkaç defa gelebilmektedir:

¹⁹ Neml Sûresi, 27/ 14

²⁰ Bkz: el-Cevherî, *es-Sihâh*, İsmail b. Hammad (ö. 393/1003), *es-Sihâh*, Dâru’l- ilm li’l- melâyîn, Beyrut, II/ 451; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XII/ 105.

وما يجد يآياتنا إلا كل ختار كفور²¹ ve

لكن الطالمة يآيات الله يجدون²² “Fakat zâlimler Allah’ın ayetlerini inkâr ediyorlar”²²

ayetlerinde olduğu gibi...

Bu nedenle örnek verirken emsal teşkil eden fiillerden sadece bir tanesinin izahı ile yetinip, maksat anlaşıldıktan sonra muhatabı usandırmama adına benzerlerini okuyucunun kıyas melekeseine havale ettik.

Tazmîn kelimesi Arapça’da birden fazla ilim dalında kullanılması cihetiyle birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Mesela nahiv ilminde, belağatta, şiirde ve fıkıhta tazmîn kavramı ile karşılaşmaktayız.²³ Acaba bu terimlerin ortak mefhumu nedir? Niçin bu isimle adlandırılmışlardır. “Her isimde müsemmasından bir hisse vardır”²⁴ sözü gereğince bu konuda bir bağlantı var mıdır? Konumuzun daha iyi bir şekilde ortaya konulması için bu bağlantıların da tespit edilmesinin gereğine inanıyoruz. Bunun için tazmîn kelimesinin asıl manasını lügatlerden vermeye çalışalım.

1. Lügavî Manası

Tazmîn, (ض م ن) kökünden türetilmiş olup, tef’îl (تفعيل) babından masdardır.

Bu fiil (ضمن - يضمن) şeklinde dördüncü babdan gelir.²⁵ Masdarı ضمن ve ضمانة şeklinde geldiğinde lazım olarak kullanılır ve ‘hastalık, başa gelen bela, kalbe yerleşmiş aşk’ gibi manalar ifade eder. Bu durumda ism-i fâili ضمن şeklinde gelir. ‘Hasta, müzmin,

²¹ Lokman Sûresi, 31/ 32

²² En’âm Sûresi, 6/ 33.

²³ İngilizcede şiirdeki tazmin; ‘enjambement’, bedî‘ ilmindeki tazmîn; ‘insertion’ ve ‘quotation’, nahivdeki tazmîn ise; ‘semantic saturation’ şeklinde ifade edilmektedir. (Bkz: Rayûkî, Abdulhalim, http://elcheyekh.blogspot.com.tr/2010/09/blog-post_15.html, 15 Eylül 2010.) Bazıları nahivdeki tazmînî ‘implication’ şeklinde ifade etmiştir. (Bkz: el-Belîmî, Muhammed b. Abdurrahman, *et-Tadmîn ve eseruhu fî’t-tefsîr*, Yüksek lisans tezi, Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, Mekke-i Mükerrreme, 1428 h.).

²⁴ لكل اسم من مسماه نصيب

²⁵ ez- Zebîdî, el- Murtazâ, *Tâcu’l- arûs min cevâhiri’l- Kâmûs*, Dâru’l- Hidaye; Mütercim Asım Ef., *el-Okyânûsu’l- besît fî tercümeti’l- Kâmûsi’l-muhît*, İstanbul, 1305, h.; III/ 661.

âşık' demektir. Çoğulu ضَمَن şeklidir.²⁶ Örneğin; ضَمَن فلان 'Falanca âşık oldu' denilir.

Masdarı ضَمَان şeklinde geldiğinde ise bir mef'ûle müteaddi olarak kullanılır ve 'kefil olmak, sorumluluk yüklenmek, üstlenmek' gibi manalara gelir. O zaman ism-i fâili ضَمِن şeklinde gelir.²⁷ Örneğin; ضَمِن فلان صديقَه 'Falanca, arkadaşına kefil oldu' veya ضَمِن فلان الشئ 'Falanca bir şeye kefil oldu' denilir.

Tef'îl babından (ضَمِن) ise 'bir şeyi bir şey içine koymak ve ona lazım/zorunlu kılmak' manasında kullanılır.²⁸ Yine tazmîn 'bir şeyi başka bir şeyin kapsamında kılmak' anlamına da gelir.²⁹ Bir şeyi bir şeye tazmîn etmek o şeyi onun içine koymak demektir. Mesela ölüyü kabre koymak veya bir kabın içine eşyayı koymak 'tazmîn' (تَضَمِن) kelimesiyle ifade edilir.³⁰

Mütercim Asım Efendi *el- Kâmusu 'l- Muhît Şerhi* 'nde şöyle der:

(الضَمِن) *Emân vezninden zaman/damân (الضمان) ve emn vezninden zamn/damn (الضمن)* kefil olmak manasındadır. Şöyle denilir: ضَمِن الشئ و بالشئ ضَمَانًا و ضَمِنًا Dördüncü babdan olup bir şeye kefil olduğu zaman kullanılır. Yine kötürüm olmak manasına da kullanılır. Kefil, uhdesindeki sorumluluğa mülahız olduğı gibi kötürüm de mekânına mülahız olur. Zâmin (الضامن) ve zamîn (الضم) kefil olan adama denir. Tazmîn (التضمين) bir

²⁶ İbn Düreyd, *Cemheretü 'l- Luğa*; el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin, *el- Kâmusu 'l- muhît*, (ضَمِن) maddesi, Beyrut, 1952; İbni Manzûr, *Lisanu 'l- 'Arab*, Dâru'l Mısriyye, XVII/ 126; İbni Faris, Ahmed, *Mu 'cemu Mekâyisi 'l-luğa*, Beyrut, 1970, III/ 372; el-Cevherî, age., (ضَمِن) maddesi.

²⁷ *el-Mu 'cem 'l-vasit*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1990, s. 544.

²⁸ İbn Faris, age, göst. yer; Zemahşerî, *Esâsu 'l-Belâğa*, Beyrut, 1965; İbni Manzûr, age, göst. yer; el-Fîrûzâbâdî, age, göst. yer.

²⁹ el-Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *et- Tevkîf alâ mühimmâti 't-teârif*, Dâru'lü fikri'l mu'âsır, Beyrut, 1410, I/ 181.

³⁰ Halil b. Ahmed, *Kitabu 'l- 'Ayn*, Beyrut, Daru'l Fikri'l- 'Arabî, 2003, III/ 26; el-Ezherî, Ebu Mansûr. Muhammed b. Ahmed (370/981), *Tehzibi 'l Luga*, Dâru ihyai't- türasi'l- 'Arabî, Beyrut, 2001, (ضَمِن) maddesi.

nesneyi bir kimseye ilzamla medyun eylemek (borçlandırmak) manasındadır. Birini birşeye borçlu kıldığında *ضمنته الشيء* ‘onu o şeye borçlu kıldım’ dersin. Ödetmek manası ise bunun lazımıdır ve bir nesneyi bir zarf içine koymak manasında; *الوعاء ضمنت الشيء* ‘bir şeyi kabın içine koydum’ denilir.”³¹

Bu konu ileride (I. Bölüm’de) daha detaylı olarak anlatılacaktır.

2. Istılahî Manası

Tazmîn kelimesi Arap Belağatında bedî‘, şiir ve nahiv gibi çeşitli ilim dallarında terim manası kazanmıştır.

2.1. Bedî‘ İlminde Tazmîn

Bilindiği gibi Bedî‘, Belâğat ilminin bir koludur ve Belağat ilmi; Meânî, Beyân ve Bedî‘ olmak üzere üçe ayrılır.

Meânî ilmi, cümleleri inşâî veya ihbarî olma açısından inceler. Kelamın vasıl ve fasıl konularını, îcaz, itnap ve müsâvât durumlarını açıklar. Müsned ve müsnedün ileyh’in hallerini ve zikredilme ve hazfedilme maksatlarını araştırır.

Beyân ilmi kelamın hakiki veya mecâzî manalarını, kelimadaki teşbih, kinâye ve isti‘âre çeşitlerini inceler.

Bedî‘ ilmi ise ifadedeki lâfzî ve manevî güzellikleri beyân eder. Lâfzî güzelliklerle alakalı olan cinâs, iktibas, seci‘ ve manevi güzellikler olan tıbak, mukabele, hüsn-i talil vb. sanatları ele alır. İşte bu güzel sanatlardan biri de ‘*tazmîn-i müzdeveç*’tir.

³¹ Asım Ef., Mütercim, *age*, göst. yer.

Tazmîn-i Müzdevec; nazım veya nesirde kafiyenin aslını gözeterek seci‘li iki sözcüğü peşpeşe getirmek suretiyle kelama güzellik katmaktır.³² وَجِئْتُكَ مِنْ سِبَا يَنْبِإِ يَدٍ ‘*Sebe’den sana kesin bir haber getirdim*’³³ ayetinde olduğu gibi.. Burada ‘سِبَا’ ve ‘يَنْبِإِ’ kelimeleri peşpeşe ve bir ses uyumu şeklinde gelmiştir.

Yine Hz. Peygamber (sav)’in; الْمُؤْمِنُونَ هَيِّنُونَ لَيِّنُونَ ‘*Müslümanlar yumuşak huylu, tatlı sözlüdür*’³⁴ hadisinde ‘هَيِّنُونَ’ ve ‘لَيِّنُونَ’ kelimeleri tazmîn-i müzdevec’e misal olarak gösterilmektedir. Zira aralarında ses benzerliği bulunan bu iki kelime peş peşe gelmiş olup vezin ve irab olarak da birbirine uymuştur.³⁵

2.2. Şiirde Tazmîn

Tazmîn genellikle şiirlerde icra edilen edebî bir sanat olarak karşımıza çıkar. Şiirin bir kısmında (genel olarak beytin son şatırında) başkasına ait bir beyti veya alıntıyı, -şairi işaret ederek veya şöhetinden dolayı işaret etmeksizin- nakletmektir.³⁶ Örneğin Reşidüddin Muhammed el-Vatvât bir şiirinde şöyle demiştir:

دَنِي كَ وَعَذْرِي فِيهِ مَتَصَحَّحٌ قَائِلُهُ فَالْعَذْرُ عِنْدَ أَرْمَقِ مَقْبُولُ
"نَبَأَتْ أَنَّ رَسُولَ أَوْعَدَ وَالْعَفْوُ عِنْدَ رَسُولِ مَمْلُومُ"

“Günahım çok, kusurum belli, özrümü kabul et. Zira hür olanın katında özür makbuldur.

³² Cürçânî, Ali b. Muhammed (716/1316), et- *Tâ’rifât*, I/ 211, Dâru’l- kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, 1983. Türk Edebiyatı’nda bu sanatın nesirdeki haline ‘seci‘, nazımdakine ise ‘aliterasyon’ denmektedir.

³³ Neml Sûresi, 27/ 22.

³⁴ eş-Şihâb, el- Kuzâ’î (454/1062), *Müsned*, hadis no: 139; el-Beyhekî (458/1066), *Şuabi’l-iman*: 8129. Her ikisi de Abdullah b. Ömer’den rivayet etmiştir. Camiu’s-sağîr, hadis no: 9163. el-Kuzâî hadisi hasen bulsa da zayıf kabul edilmiştir. Zira İbn Mübârek Mekhûl’dan mürsel olarak rivayet etmiştir. Bkz: el-Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feyzü’l- Kadîr*, Dâru’l- kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, 2006, VI/ 335.

³⁵ et- Tehânevî, Muhammed Ali, (ö. 1745 m.), *Keşşâfu istulâhâti’l- fûnûn*, Kahraman Y., İstanbul, 1984, II/ 858,

³⁶ el-Meydânî, Habenneke (1425/2004), *el-Belâğatu’l-Arabiyye*, II/ 539.

'Duydum ki Rasulullah beni cezalandırmakla tehdid etmiş. Oysa Rasulullah'tan hep affı umulur.'³⁷

Bu şiirin ikinci beyti Ka'b b. Zühayr'e aittir. *كأب ب. زُهَيْر* diye başlayan *Kaside-i Bürde*'sinden alınmıştır.³⁸

Tazmîn, Bedî' ilminde 'şairin bir başkasının şiirinden bir şatr veya beyti ödünç alarak şiirinin son kısmına katması' şeklinde de tarif edilmiştir.³⁹ Bu sanata *isti'âne* veya *îdâ* ' da denmektedir.⁴⁰ İbn Nübâte el-Mısri'nin⁴¹ şu şiiri gibi:

غَرِيبٌ عَرَامٌ غَرِيبٌ أَسْنٌ
"وَكُلُّ غَرِيبٍ لِلْغَرِيبِ نَسِيبٌ"

"Sana olan aşkım da garip, güzelliklerin de...

Her garip garibe yakındır."

Nitekim bu beytin ikinci şatırı İmrü'l- Kays'a aittir.⁴²

³⁷Bkz: Rayûkî, Abdulhalim, *Envâ'u't-Tazmîn fi 'ulûmi'l-luğati'l-'Arabiyye*, http://elcheyekh.blogspot.com.tr/2010/09/blog-post_15.html, 15 Eylül 2010.

³⁸ el- Hamevî, İbn Hicce (837 /1434), *Şerhu kasîdeti Ka'b b. Zühayr*, Mektebetü'l -meârif, Riyad, 1985, s. 54, beyt no: 36.

³⁹ Mişâl Âsî- Emîl Bedî Yakub, *el- Mu'cemu'l-mufasssal fi'l- Luğa ve'l- Edeb*, Dârü'l- ilm li'l- melâyîn, Beyrut, tsz, I/ 426.

⁴⁰ Mişâl, Age. göst. yer.

⁴¹ Ebû Bekr, Cemâlüddîn Muhammed b. Şemsiddîn Muhammed b. Nübâte el-Fârikî el-Mısri (ö. 768/1366).

⁴² İbn Asakir, *Târihu Dimeşk*, Dâru'l- fikr, Beyrut, 1998, IX/ 245; ed-Dineverî, Ebu Bekr (ö. 333 h.), *el- Mücâlese ve cevâhirü'l- ilm*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1419, V/ 56.

Rivayete göre İmrü'l- Kays Ankara'da ölmek üzereyken bir mezar görmüş ve sahibini sormuş, o mezarın garip bir kadına ait olduğunu işitince şu beyti okumuştur:

أَجَارَتْنَا إِنَّا غَرِيبَانِ هَا هُنَا - وَلِئِي مُقِيمٌ مَا أَقَامَ عَسِيبُ
أَجَارَتْنَا إِنَّا غَرِيبَانِ هَا هُنَا - وَكُلُّ غَرِيبٍ لِلْغَرِيبِ نَسِيبُ

Manası:

"Ey komşum, mezarlarımız yakındır. Dağın yamacı kaldıkça ben de kalıcıyım.

Ey komşum, ikimiz de buracıkta garibiz. 'Her garip garibe yakındır.'"

Bu tür alıntılara sirkat denmez. Çünkü bu mısranın İmrü’l Kays’a ait olduğu erbâbı tarafından bilinmektedir.

Şayet alıntı ayet veya hadisten olursa buna *iktibas* denmiştir.⁴³ Örneğin;

سَتَبَقَىٰ أَمْضَمْرَ الْقَلْبِ وَاشْأَ سَرِيرُهُ وَد "يَوْمَ تَبْلَى السَّرَائِرُ"

“Onun aşkı kalbimin derinliklerinde ve her tarafında olacak.

‘Sırların açıldığı gün’e kadar orada kalacak”

Beytin sonunda şair Tarık Suresi’nin *يَوْمَ تَبْلَى السَّرَائِرُ* ayetini⁴⁴ iktibas yapmıştır.

Türk Edebiyatında da tazmîn sanatı bu şekilde tanımlanmış ve uygulanmıştır. Nitekim Tahir el-Mevlevî tazmîni; ‘*Tazmîn, başka bir şairin bir mısra’ını, yahut bir beytini söz arasında îrad etmektir*’⁴⁵ şeklinde tanımlamıştır.

Yine, ‘*tazmîn; başka bir şairin bir mısra’ını veya beytini kendi söz, yazı veya şiiri arasına alma*’ şeklinde de tarif yapılmıştır.⁴⁶

Bu tanımlara bakıldığında tazmînin şiire özel olmayıp, nesiri de içine aldığı düşünülse de örneklerin hep şiir üzerinden verilmesi bu sanatın daha çok şiirde kullanıldığını göstermektedir. Yani alıntı şiir olduğu gibi kullanıldığı yer de yine şiir olmalıdır. Nitekim bazı tanımlarda da buna açıkça vurgu yapıldığını görmekteyiz. Örneğin İskender Pala şöyle der:

“*Tazmîn, edebiyatta bir şairin başkasına ait manzum bir sözü kendi şiirinde tekrarlması.*

Tazmînde alıntı yapılan söz bir dize veya beyit olabilir. Genelde şair daha önceden tazmîn yapacağını ima eder ve tazmîne konu olan sözün hangi şaire ait

⁴³ el- Hamevî, İbn Hicce, *Hizânetü’l- edeb ve ğâyetü’l- ereb*, ‘Âmire, 1291, s. 539.

⁴⁴ Tarık Suresi, 86/ 8.

⁴⁵ Tahir el- Mevlevî (ö. 1951), *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 150.

⁴⁶ Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Y., Ankara, tsz., s. 957.

olduğunu belirtir. Bazen bir şairin çok ünlü olmuş bir sözü de tazmîn edilebilir. Bu durumda ayrıca şairin adını söylemeye gerek yoktur.

‘Aşk âfet-i cân olduğu malûm’u iken âh / Bilmem ne ümîd etti ne sandı yine kalbim- Tahir Ongun.

Tırnak içerisinde gösterilen tazmîn kısmı Fuzûlî’nin ünlü bir dizesidir. Alıntı yapılan sözü kimin söylediği belli değilse veya şair ünlü olmayan bir sözü şairini belirtmeden söylüyorsa tazmîn olmaz, belki iktibas yahut intihal olur.

Tazmîn eskiden hem nazım hem de nesir için kullanıldığı halde Türkiye’de gazeteciliğin başlamasından sonra iktibasın çerçevesi genişlemiş ve tazmîn yalnızca şiire özgü kalmıştır.”⁴⁷

Şiirdeki tazmînin bir çeşidi daha vardır. O da; ‘bir beytin manasının anlaşılmasının kendisinden sonra gelen beyte bağlı olması’dır. Yani cümlelerin iki beyte bölünmesidir ki ayıp sayılmıştır.⁴⁸

Çalışmamızın asıl amacı nahivdeki tazmîn olduğu için burada bu kadarla yetinip nahiv ilminde tazmîn konusuna geçmek istiyoruz.⁴⁹

2.3. Nahiv İlminde Tazmîn

Nahiv ilminde, ilgili kaynaklar incelendiğinde, tazmîn için şöyle bir tanım yapmak mümkündür: *‘Bir fiil veya fiil manası içeren bir kelimenin tabirde başka bir fiilin manasını da ifade etmesi ve müteaddi veya lazım olma hususunda onun hükmünü almasıdır.’* Örneğin;

⁴⁷ Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Y., İstanbul, 2007, s. 443-444.

⁴⁸ el- Hamevî, *age*, s. 461.

⁴⁹ Şiir ve bedî‘ ilminde tazmîn hakkında daha fazla bilgi için bkz: Dr. Aydın Temizer, *Arap Dilinde Tazmîn*, MÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, SAYI: 39 (2010/2), ss. 81-96.

وَلَا تَعْزَمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابَ أَجْلَهُ “Zorunlu olan bekleme süresi bitmeden nikah kıymaya kalkışmayın.”⁵⁰ ayet-i kerimesinde تَعْزَمُوا fiiline تنووا anlamı yüklenerek doğrudan müteaddi olmuştur. Oysa عزم fiili aslında عَلَى harf-i cerriyle kullanılır.⁵¹ Yine;

لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى “Onlar (şeytanlar), melekler alemine kulak kesilerek dinleyemezler.”⁵² ayetinde doğrudan müteaddi olması gereken يَصْغُونَ fiiline يَسْمَعُونَ fiilinin manası (kulak kesilmek) yüklenmiş ve bu manaya işaret olsun diye o fiilin kullanıldığı ل harf-i cerri ile kullanılmıştır.⁵³

Namazda rükûdan doğrulma esnasında söylenilen; عِ اُ لَمِنْ دِه ‘Allah kendisine hamd edeni işitip ona icabet eder’ ifadesinde de tazmîn yapılmıştır. Çünkü ع fiiline burada استجاب manası da yüklenmiş ve bu sebeple ل harf-i cerriyle kullanılmıştır.⁵⁴ Oysa aslolan, fiilin doğrudan mef’ûlüne bitişmesiydi.⁵⁵ Yani burada ل harfinin zikredildiğini gördüğümüzde işitmenin mutlak bir işitmeden ibaret olmadığını, içerisinde icabet manasını barındıran bir işitme olduğunu anlıyoruz.

Görüldüğü üzere bir harf bazen bir cümleyi manen zenginleştirilebilmekte, deyim yerindeyse bir taşla iki kuş vurulabilmektedir. İşte dile bu manevi zenginliği ve edebi zevki sağlayan tazmîn üslubudur. Bu üslup bir nevi îcaz (az lafızla çok mana) ifade

⁵⁰ Bakara Sûresi, 2/ 235. Meal: Hüseyin Elmalı, Ömer Dumlu, Zirve Y., 2003.

⁵¹ ez- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer (ö. 528 h), *el- Keşşaf an hakâiki ğavâmizi’t- tenzîl ve uyûni’l ekâvîl fî vüçûhi’t- te’vîl*, Dârü’l- kütübi’l- arabî, tsz., I/ 284; el- Hanbelî, İbn Âdil (ö. 880 h), *el- Lübâb fî ulûmi’l- Kitab*, Dârü’l- kütübi’l- ilmiye, Beyrut, 1998, IV/ 206; İbn Hişam el Ensârî, Cemâlüddîn (ö. 761 h), *Muġnî’l- Lebîb*, Dâru ihyâi’l- kütübi’l ‘Arabî, tsz., II/193.

⁵² Saffat Sûresi, 37/ 8.

⁵³ İbn ‘Acîbe, el-Hasanî, Ahmed b. Muhammed (ö. 1224/1809), *el- Bahru’l- medîd*, Dârü’l- kütübi’l- ilmiye, Beyrut, 2002, VI/ 253; *el- Keşşaf*, IV/ 36; İbn Hişam, age, göst. yer.

⁵⁴ İbn Hişam, age, göst. yer.

⁵⁵ Semerrâî, Dr. Fâdıl Salih, *Meânî’n-nahv*, Mektebet-u Envar-ı Dicle, Kahire, 2003, III/ 11.

etmesi cihetiyle genelde Arap dilinde ve özelde de Kurân-ı Kerim’de önemli bir yer tutmaktadır.

Kahire Arap Dil Kurumu (مع اللغة العربية) üç şartla tazmîn yapılabileceğini söylemiştir. Bunlar:

1.İki fiil arasında alaka bulunacak.

2.Niyet edilen fiilin takdir edildiğine dair bir karine olacak. Böylece bir yanlışlık olmadığı anlaşılacak.

3.Tazmîn Arap dil zevkine uygun olacak.⁵⁶

Bizim bu çalışmamız, ‘Arap dilinde tazmîn’ denildiğinde ilk akla gelen işte bu üslup hakkında olacaktır. Ancak nahiv ilmiyle alakalı olarak başka yakın kullanımlara da tazmîn denildiğini bilmeliyiz.

إعطاء الشيء مع الشيء ez-Zerkeşi, el-Burhan fî- Ulûmi’l- Kur’ân kitabında tazmîni; ‘bir şeye bir şeyin manasını vermektir’ şeklinde tanımlayıp, Kur’ân-ı Kerim’den örnekler verdikten sonra şöyle der:

“Tazmîn tabiri, bu tarifte zikredilenden başka şeylere de kullanılır. Kâdi Ebu Bekr, İ‘câzü’l- Kur’ân adlı kitabında tazmîni; ‘bir ismi veya vasfî söylenmeksizin bir mananın oluşması’ şeklinde tanımlamış ve tazmînin iki kısım olduğunu söylemiştir: Birincisi kelimenin yapısından anlaşılan mana. Mesela ‘malum’ sözünden bir ‘âlim’ varlığının anlaşılması gibi... İkincisi ise ibarenin manasının zorunlu kıldığı olmazsa olmaz manadır. Mesela ‘dârib’ nitelemesinin ‘madrûb’u gerektirmesi gibi.⁵⁷

Ayrıca bir cümleye manayı kuvvetlendirmek için başka birinin sözünü ilave etmeye de tazmîn denilir. Buna ‘ibda’ da denir.⁵⁸ Allah’ın (cc), Kur’ân’da meleklerin, münafıkların, Yahudi ve Hristiyanların sözlerini nakletmesi gibi... Yine Kur’ân’da

⁵⁶ el- Mucemu’l- mufasssal fî’l -lüğa ve’l- edeb, göst. yer.

⁵⁷ el- Bâkillânî (ö. 403/1012), İ‘câzü’l- Kur’ân, Müessesetü’l- kütübi’s- sekâfiyye, Beyrut, 1991, s. 274.

⁵⁸ İbda’ hakkında daha fazla bilgi için bkz: el- Hamevî, İbn Hicce (ö. 837/1434), Hizânetü’l- Edeb, s. 452.

yabancı dillere ait lafızların kullanılması da bu kısma dâhildir. Olması muhakkak işlerde ‘yakîn’ yerine ‘zan’ fiilinin kullanılması da tazmîne yakın bir ifadedir. يَطْنُونَ الذين أنهم ملائوا رهم⁵⁹ ayetinde⁶⁰ olduğu gibi...

es-Suyûtî de tazmîn tabirinin Arapça’da birkaç anlamda kullanıldığını söyler:

“Birincisi; bir lafzın, manasını kapsaması sebebiyle başka lafzın yerini almasıdır. Bu bir nevi mecazdır.”

İkincisi; bir ibarede ismen zikredilmediği halde bir mananın oluşmasıdır.⁶¹ Bu da bir nevi îcazdır.

Üçüncüsü; (ayetler arasındaki) fasılaların sonlarının ayet sonu ile olan alakasıdır. (Mesela Saffat Suresi’nde وَإِنْكُمْ لَتَمُرُونَ عَلَيْهِمْ مَصِيحٌ⁶² ayeti bittikten sonra bir sonraki ayetin hemen başında zikredilen وبالليل ifadesinin önceki ayetin son kelimesi olan مَصِيح kelimesine olan alakasına da tazmîn denilmiştir).⁶³

Dördüncüsü ise tekid maksadıyla bir başkasının sözünü kendi sözüne katmaya da tazmîn denilir. Bu bedî‘ ilminin kısmıdır.⁶⁴

Fiillerin tazmîni harflerin manaları ve kullanılış şekilleriyle yakından alakalıdır. Bu nedenle tazmîn konusuna girmeden önce meânî harfleri ve fiillerin müteaddi ve lazım olma durumları hakkında genel bilgi vermek yerinde olacaktır.

⁵⁹ Bakara Sûresi, 2/ 46.

⁶⁰ ez-Zerkeşi, Bedreddin Muhammed (ö. 794/1392), *el- Burhan fî ulûmi’l- Ku’ran*, Dâru ihyâi’l-kütübî’l-Arabî, Beyrut, 1957, III/ 338, 343-344.

⁶¹ حصول مع فيه من غ ذكر له باسم هو عبارة عنه

⁶² Saffat Sûresi, 37/ 137.

⁶³ es-Suyûtî, Celaleddîn (ö. 911 1505), *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, III/ 360.

⁶⁴ es-Suyûtî, age, III/ 309.

3. Meânî Harfleri

Arap dilinde harfler ‘hecâ harfleri ve meânî harfleri’ olmak üzere iki kısma ayrılır.⁶⁵

Hecâ harfleri elif, bâ... diye adlandırılan her bir harfin bizzat kendisidir. Bu harfler kelime değildir, ancak kelimeler bu harflerin birleşiminden oluşturulur.⁶⁶

Meânî harfleri ise; *كَلِمَةٌ تَدُلُّ عَلَى مَعْنَاهَا* yani ‘kendinden başka bir lafızda bulunan manaya delalet eden kelime’⁶⁷ veya *كَلِمَةٌ تَدُلُّ عَلَى مَعْنَاهَا مُسْتَقِلَّةٌ يَأْلِفُهُمْ* yani ‘tek başına bir anlam ifade etmeyen kelime’⁶⁸ şeklinde tanımlanan, tek başına bir anlama gelmeyen, fakat başka bir sözcüğün anlaşılmasına yardımcı olan kelimelerdir.⁶⁹

Buna göre; harf-i cerler, fiillere benzeyen harfler (*el-hurûfu’l müşebbehe bi’l-fîl*), atıf harfleri, nida harfleri, istifham harfleri, şart harfleri gibi harfler meânî harflerindendir.

Bu harfler arasında tazmîn konusuyla en çok ilgili olanlar harf-i cerlerdir. Harf-i cerler şunlardır:

⁶⁵ el-Murâdî, Hasan b. Kâsım (749 /1384), *el-Cene’d- dâni fî hurûfi’l- meânî*, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, 1992, s. 20.

⁶⁶ Age. göst. yer.

⁶⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî ilmi’l- luğa*, Dâru ihyâi’l- ulûm, Beyrut, 1990, s. 337; İbn Hâcib, Ebû Amr Cemalüddîn (646/1248), *el-Kâfiye*, (*Kitâbu’n-nahv*), Yasin Y., İstanbul, 2005, s. 94, (...ما جـ لـ şeklinde.); bkz, Câmi, Molla Abdurrahman, *el-Fevâidü’l- Diyâiyye*, Salah Bilici Y., İstanbul, 1980, s. 386.

⁶⁸ Birgivî, Mehmed Efendi (ö. 981/1573), *İzhâru’l- esrâr*, (*Kitâbu’n- nahv*), Yasin Y., İst., 2005, s. 111.

⁶⁹ Bkz: Kuşadalı, Mustafa b. Hamza (ö. 1085/1674), *Netâicü’l-Efkâr fî şerhi’l-İzhâr*, Dâru’l- kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, 2003, s. 31.

ب , من , ا , عن , على , ل , , ك , > , رب , واو القسم , تاء القسم , مذ , منذ , خلا , عدا
حاشا , لولا , كي⁷⁰.

Bu harflerden لولا , حاشا , خلا , عدا , رب ve لعل dışındaki tüm harf-i cerler mutlaka ya bir fiile veya fiil manasına gelen bir sözcüğe taalluk etmek, yani bağlanmak zorundadır. Bu altı harf ise hiçbir fiile bağlanmaz. Ayrıca ب ve من harfleri de bazen zaid (sıla) olarak gelir ve herhangi bir fiile taalluk etmez.⁷¹

4. Harflerin Tenâvubu

Kûfelilere göre harf-i cerlerin birbirlerinin yerini almaları, bazılarının bazıları yerine kullanılmaları mümkündür.⁷² Buna ‘*tenâvubu’l-hurûf*’ denilir. Onlara göre fiilin tazmînine itibar etmeye gerek yoktur. Bir harf isti‘âre edilerek diğerinin yerine kullanılabilir. Buna ‘*harflerde tazmîn*’ de denilmektedir.⁷³

Harflerin tenavubuna (birbirinin yerine kullanılmasına) itibar eden bu ekole göre Harf-i cerri ب harfî yerine عن harf-i cerri “O, hevâsına göre konuşmaz”⁷⁴ وما ينطق عن الهوى kullanılmıştır.⁷⁵

Yine Taha Suresi’ndeki وَلَأَصْلَبْنَكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ “Sizi hurma dallarına asacağım”⁷⁶ ayetinde harfî de على harfî yerine kullanılmıştır.⁷⁷

⁷⁰ Birgivî, *Avâmil*, (*Kitabu’n-nahv*), s. 192, Yasin Y., İst, 2005. لعل ise aslında ان ve kardeşleri gibi amel etmesine rağmen Ukayl kabilesi onu harf-i cer olarak kullanmıştır. Age, göst. yer.

⁷¹ Birgivî, *İzhâru’l-esrâr*, s. 116.

⁷² es-Sabbân, *Hâşiye ale’l-Eşmûnî*, II/ 210; el- Murâdî, s. 46; Muhammed Nedim Fâdıl, *et-Tazmînu’n-nahvî*, I/ 125; Batalyûsî, *el-İktidâb fî şerhi Edebi’l-küttâb*, II/ 262.

⁷³ ez- Zerkeşî, *el-Burhan fî ulûmi’l-Kur’ân*, III/ 43; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, I/ 148; İbn Kuteybe, ed-Dineverî (ö. 276/889), *Te’vilü müşkili’l-Kur’ân*, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, tsz., I/ 298.

⁷⁴ Necm Sûresi, 53/ 3.

⁷⁵ İbn Hişâm, age, göst. yer.

Aynı şekilde Ali İmran Suresindeki *أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ* ayetine “Allah’la beraber bana kimler yardım eder?”⁷⁸ şeklinde mana vererek | harfinin مع manasında kullanıldığını söylerler.⁷⁹

Kûfe ekolü bu bakış açlarına Arapların *رَمِيتَ بِالْقَوْسِ* ‘Ok attım’⁸⁰ demelerini delil olarak gösterir. Burada عن yerine ب harfinin kullanıldığını kabul etmişlerdir.⁸¹

Harflerin tenavubu fikrini iddia edenlere göre Kur’ân-ı Kerim’de من harf-i cerri bazen على ve عن manasında kullanılmıştır. Örneğin;

وَنَصْرَانَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا “Âyetlerimizi yalanlayanlara karşı ona yardım etmiştik”⁸² ayetinde على anlamında,

لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا “Andolsun ki bundan gafildin de...”⁸³ ayetinde عن manasında kullanılmıştır.

ب harf-i cerri de عن ve من manasında kullanılmıştır. Örneğin;

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ “Birisi, gerçekleşecek bir azabı sordu”⁸⁴ ayetinde عن manasında,

⁷⁶ Taha Sûresi,21/ 71.

⁷⁷ İbn Âşûr, Tâhir (ö. 1393/1973), *et- Tahrîr ve't- Tenvîr*, ed- Dâru't- Tûnusiyye, Tunus, 1984, XXVII/ 73.

⁷⁸ Ali İmran Sûresi,3/ 52.

⁷⁹ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman el- Mavsîlî, Hey'etü'l- Mısriyye'l-âmme, tsz, *el- Hasâis*, II/ 309; et- Taberî, *Câmi'ul- beyân*, I/ 199. es-Suyûtî, tazmîne itibar edildiği takdirde ayetin takdirinin; من يضيف نصرته ‘Kim Allah’a giden yolda bana yardımcı olur’ şeklinde yorumlanacağını söyler. Bkz: *el-İtkân*, II/ 192.

⁸⁰ Aslında ‘yaydan (oku) attım’ gibi ifade edilmiştir.

⁸¹ İbn Cinnî, *el- Hasâis*, II/ 309.

⁸² Enbiya Sûresi,21/ 77.

⁸³ Kaf Sûresi,50/ 22.

من Mukarreblerin içeceği bir kaynaktan içerler”⁸⁵ ayetinde عينا يشرب بها المقربون manasında kullanılmıştır.

ودخل المدينة على حة عقلة من أهلها “Musa, halkın habersiz olduğu bir anda şehre girdi”⁸⁶ ayetinde ise على harf-i cerrinin anlamında kullanıldığını söylerler.⁸⁷

İbn Kuteybe (ö.276/889) ‘Te’vîl-i müşkili’l- Kur’ân’ adlı eserinde niyabet fikrini savunmuş, hatta bu konuda ‘bazı sıfat harflerinin bazıları yerine geçmesi’⁸⁸ adı altında bir konu başlığı açmıştır.⁸⁹

el-Murâdî, (749/1348)⁹⁰, el-Mevzi’î (825/1422)⁹¹ ve el-Mâlekî (1302/1885)⁹² de eserlerinde harf-i cerlerin başka harflerin manasını tazammun ettiğini söylemişlerdir.

İbn Hişam, *Muğni’l-lebib* kitabında⁹³ tazmîni tarif ederek, birçok misal vermiş, tazmînin harflerde de olabileceğini işaret etmiştir. Çünkü kitabında bazı harf-i cerlerin bazılarıyla müradif (eş anlamlı) olduğunu söylemiştir.⁹⁴ Tevbe Suresindeki هو يُقْبَلُ التَّوْبَةَ “O, kullarının tevbesini kabul eder” ayetinde⁹⁵ عن yerine عن kullanıldığını⁹⁶, çünkü bu iki harfin birbirleriyle müradif olduklarını, dolayısıyla birbiri yerine kullanılabileceğini ifade eder. Nitekim bu durumda harflerin nöbetleşmesi (tenavub) söz konusudur.

⁸⁴ Mearic Sûresi, 70/ 1.

⁸⁵ Mutaaffifin Sûresi, 83/ 28.

⁸⁶ Kasas Sûresi, 28/ 15.

⁸⁷ Bkz: Muhammed Nedim Fâdîl, *et-Tazmînu’n-nahvî*, I/ 138.

⁸⁸ باب دخول حروف الصفات مكان بعض

⁸⁹ *Te’vîl-i Müşkili’l-Kur’ân*, I/ 198.

⁹⁰ el-Murâdî, Ebu Muhammed Bedreddin, *el-Cena’d-dânî*, Dâru’l- kütübi’l- ilmiyye, Beyrut, 1992.

⁹¹ İbn Hatîb, *Mesâbîhu’l-meğânî fî hurufi’l-meânî*, Dâru’l-Menâr, Mısır, 1993.

⁹² el-Mâlekî, Ahmed b. Abdunnur, *Rasfu’l-mebânî fî şerhi hurufi’l-meânî*. Dâru’l-Kalem, Dimeşk, 2002.

⁹³ *Muğni’l-lebib*, II/ 762.

⁹⁴ Age, I/ 148.

⁹⁵ Tevbe Sûresi, 9/ 104.

⁹⁶ Bkz: Muhyiddîn Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân ve beyânüh*, IX/ 32; es-Sabbân, age., II/ 336; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II/ 240.

Basralı âlimlere göre ise amelde asl olan fiil olduğu⁹⁷ için merkezde hep fiil yer almalıdır. Harfler ise ancak fiillere yüklenilen manaların anlaşılması için birer alettir. Bu nedenle harfler kelimada temel faktör olamaz. Onlara müstakil bir rol verilemez. Ayrıca, kayıtsızca tenavuba itibar edildiği takdirde ifadeler gelişigüzel bir hal alır ve işin sonu karışıklığa varır.⁹⁸

Örneğin; سرت مع زيد demek yerine زيد | سرت dersek muhatabımız bizi yanlış anlayacaktır. ‘Zeyd’le beraber yürüdüm’ yerine ‘Zeyd’e gittim’ olarak anlayacak ve karışıklığa sebep olacaktır. Yine زيد على البيت yerine البيت زيد demek de elbette yanlış anlaşılacaktır.⁹⁹

Basralıların çoğuna göre harflerin birbiri yerine kullanılması kurallara aykırı olup böyle bir durum söz konusu olduğunda lafza uygun bir tevile gidilmeli veya fiile başka bir fiil manası yükleyerek tazmîne itibar edilmelidir. Tazmîn imkânı yoksa ancak o zaman şaz olarak harflerin tenavubuna itibar edilir.¹⁰⁰ Nitekim Kûfelilerin örnek olarak dile getirdikleri yukarıda zikrettiğimiz ayetlerde tazmîn vardır. Bütün bu ayetlerdeki tazmîn vecihleri ve harflerdeki tazmîn konusu ileride açıklanacaktır.

‘Mescitte namaz kıldım’ demek isteyen kişi; | سجد صليت diyebileceği gibi meramını صليت يا سجد şeklinde de ifade edebilmektedir. İki ifade arasına acaba fark var mıdır?

Bu durumda Kûfelilere göre ب harfi | manasında kullanılmıştır. Yani iki cümle arasında mana cihetinden bir fark olmayıp | سجد söz cümlede zarf konumundadır.

⁹⁷ İbn Hişam, *Şerhü Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, el-Mektebetü’l-asriyye, Beyrut, 2010, s. 142.

⁹⁸ İbn Arabî, Ebu Bekr Muhammed el- Eşbilî (ö. 543), *Ahkâmu’l- Kur’ân*, I/ 177, Dâru’l- kütübi’l- ilmiyye, Beyrut, 2003; İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, II/ 193; es-Suyûtî, *Mû’terekü’l-akrân fi i’câzi’l- Kur’ân*, Dâru’l- kütübi’l- ilmiyye, Beyrut, 1988, s. 398.

⁹⁹ Bkz: İbn Cinnî, *el- Hasâis*, II/ 310.

¹⁰⁰ el-Muradî, s. 46.

Basralılar ise bu durumda harfler arasında herhangi bir tenavubun sözkonusu olmadığını, her iki ifadenin takdirinin farklı olduğunu savunur. Dolayısıyla; صليت (ملتيساً) ise; صليت با سجد demek; ‘Mescidin içinde namaz kıldım’ anlamında iken, سجد takdirinde olup, ‘mescitteyken namaz kıldım’ anlamındadır. Bu durumda با سجد sözü cümlede fâilden hal konumunda olmalıdır.

Basralılar nasb ve cezm harflerinin birbirlerinin yerine kullanılamamasını da görüşlerine delil olarak getirmişlerdir.¹⁰¹

İleride de görüleceği üzere ez-Zemahşeri tefsirinde harflerin tazmînine hiç değinmemiş, açıklamalarını hep fiili merkeze alarak yapmıştır. Bu da onun bu konuda Basralılar gibi düşündüğünü hissettirmektedir.

Mehmed Zihni Efendi şunu nakleder:

“Bilesin ki Basralıların görüşüne göre harf-i cerlerin bazıları herhangi bir kıyasa dayanarak diğer bazılarının yerine kullanılamaz (kıyasî değildir.) Nitekim cezm ve nasb harfleri için de durum aynıdır. Niyabet olduğu zannedilen durumlarda (yani bir harf-i cerrin yerine bir başkası kullanıldığı görüldüğünde) lafza uygun şekilde tevil edilir. Basralılara göre وَأُصْلِبُكُمْ فِي جُدُوعِ النَّخْلِ ayetinde¹⁰² harfî, عَلَى manasında değildir. Ağaca asılan şey, ağaca temekkün etmesi yönünden, onun içinde olan şeye teşbih edilmiştir. Yahut da fiile, o harfle kullanılan başka bir fiilin manası yüklenmek suretiyle tazmîn yapılmıştır... Veya kural dışı olarak (şaz olarak) bir kelimenin (harf-i cerrin) yerine diğeri kullanılmıştır.

Bu son ihtimal, böylesi yerlerde Kûfelilerin yegâne görüşleridir. Ama bunu şazz değil, kurala uygun/ kıyasî kabul ederler. Onların görüşü daha az teassüf (zorlama) içerir, daha kestirmedir. Bu görüşe göre ne isti‘âreye itibar edilir, ne de tazmîne. Çünkü

¹⁰¹ es-Sabbân, *Haşiye ala'l-Eşmûnî*, II/ 312; Zihni, Mehmed (ö.1913) *el- Muktabab*, s. 296.

¹⁰² Taha Sûresi,20/ 71.

onlara göre harflere birçok manalar konmuştur (ki bu manalar zaten harfin bünyesinde vardır.)”¹⁰³

İbn Arabî el-Eşbilî (543/1148) gibi bazı âlimler ise harflerin niyabeti yerine, tazmîni savunmuş, birçok misaller vererek tazmînin takdirini yapmış ve tazmîne itibar etmenin niyabete itibar etmekten daha uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Böylece - ileride tanımları ve misalleri zikredileceği üzere- mananın daha da zenginleştiğini söylemişlerdir.¹⁰⁴

5. Fiillerin Müteaddî ve Lâzım Oluşu

Bilindiği gibi Arapça’da fiiller anlam yönünden müteaddî ve lâzım olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁰⁵

Bir fiilin anlamı mef’ûle ulaşmıyor ve anlaşılması öznesiyle tamamlanıyorsa bu fiile ‘*lâzım fiil*’ denilir: **فَعَدَ زَيْدٌ** gibi.¹⁰⁶ Müteaddî fiil ise manası hem fâil (özne), hem de mef’ûl (nesne) ile birlikte tamam olan fiildir. Örneğin; **حَفِظَ خَالِدُ الدَّرْسَ** gibi.¹⁰⁷ Bir başka ifadeyle, fiilin manası merfu’uyla tamamlanmayıp, ancak fiilin üzerine etki ettiği bir mef’ûl ile tamamlanıyorsa ona ‘*müteaddî fiil*’ denilir: **خُلِقَ الْإِنْسَانُ** gibi.¹⁰⁸

Ayrıca müteaddî fiiller de üç kısımdır:

¹⁰³ Mehmed Zihni, *el-Muktadab*, s. 296, (Arapça dipnottan tercüme. Zihni Efendi Arapça olarak naklettiği bu ibareleri İbn Hişam ve es-Suyûtî’nin eserlerinden derlemiştir. Bkz: *Muğni’l-lebîb*, I/ 150-151; *Hem’ul-hevâmi*’, II/ 463.)

¹⁰⁴ el- Eşbilî, *Ahkâmu’l- Kur’ân*, Dâru’l- kütübi’l- ilmiyye, Beyrut, 2003, I/ 177.

¹⁰⁵ el-Birgivî, *İzhâru’l-esrâr*, s. 129.

¹⁰⁶ Age, göst. yer.

¹⁰⁷ Elmalı, Hüseyin, *Temrînli ve İ’rablı Arapça, 1. Kitap, Sarf*, Anadolu Y., İzmir, 2009, I/ 34.

¹⁰⁸ Bkz: Müellif meçhul, *el- Binâ*, s. 211; *İzhâru’l-esrâr*, s. 130.

Bir mef'ûl alanlar; نصرت عمراً 'Amr'a yardım ettim' gibi, iki mef'ûl alanlar; طنت زيداً فقاً 'Zeyd'i fakir sandım' ve علمت عمراً فاضلاً 'Amr'ı erdemli bildim' gibi, üç mef'ûl alanlar; أعلمت زيداً عمراً فاضلاً 'Zeyd'e Amr'ın erdemli olduğunu bildirdim' gibi...¹⁰⁹

Arapça'da 'müteaddi fiil' denildiğinde gerçek manada işte bu zikredilen yani 'mef'ûlünü doğrudan alan fiiller' anlaşıldığı gibi, aslında lazım olduğu halde bir harf-i cer vasıtasıyla mef'ûl alan fiillere de 'müteaddi' tabiri kullanılmaktadır. Nitekim lazım fiilleri müteaddi yapma yöntemleri arasında fiili harf-i cerle kullanma yöntemi de zikredilmektedir.¹¹⁰

Lazım fiilleri müteaddi hale dönüştürme yolları şunlardır:

- a. Fiili 'if'âl' babına nakletmekle: أذهب زيداً 'Zeyd'i götürdüm' gibi...
- b. Fiili 'tef'îl' babına nakletmekle: فرحت زيداً 'Zeyd'i sevindirdim' gibi...
- c. Fiili 'istif'âl' babına nakletmekle: استخرجته 'Onu çıkardım' gibi...
- d. Fiili 'müfâale' babına nakletmekle: جالسته 'Onunla oturdum' gibi...
- e. Tazmîn ile: ولا تعزموا عقدة النكاح حتى يبلغ الكتاب أجله 'Bekleme süresi tamamlanıncaya kadar nikah kıymaya kesin karar vermeyin.'¹¹¹ ayetindeki gibi.
- f. Harf-i cerri hazfederek (hazf ve isal): عجلتم أمر ربكم 'Rabbinizin emrini (beklemeyip) acele mi ettiniz?' ayetinde¹¹² olduğu gibi...¹¹³ (Bu, semaidir¹¹⁴ ve zahiren müteaddidir. Yoksa hakiki manada/manen müteaddi değildir.)¹¹⁵

¹⁰⁹ *İzhâru'l-esrâr*, s. 130. Geniş bilgi için bkz: el-Galâyînî, Mustafa (1885-1944), *Câmi'i'd- dürûsi'l- 'Arabiyye*, I/ 24-46.

¹¹⁰ el-Galâyînî, I/ 48.

¹¹¹ Bakara Sûresi, 2/ 235.

¹¹² A'râf Sûresi, 7/ 150.

¹¹³ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, II/ 171. Bu ayeti el-Beyzâvî tazmin ile açıklamıştır.

¹¹⁴ Birgivî, *İzharu'l-esrâr*, s. 56.

¹¹⁵ Abbas Hasan, *age.*, II/ 172.

g. Fiili harf-i cerle kullanmakla: ذهب به gibi...¹¹⁶

Görüldüğü gibi lazım fiili müteaddi fiile çevirme yollarından biri de harf-i cer kullanmaktır. Fiilin harf-i cer vasıtasıyla etki ettiği mef'ûle 'el- mef'ûl bih ğayri sarîh' denilir.¹¹⁷ Osmanlı uleması bu tabiri kullandığı gibi 'mef'ûlün bih bi vâsitati harfî'l-cer' tabirini de kullanmıştır.¹¹⁸ Araplar tarafından ise 'lafzî mef'ûl' veya ' mef'ûl gayri mübâşir' şeklinde tabir edilir.¹¹⁹

Mef'ûlün sarîh olduğu veya sarîh olmadığı halde fâilin eyleminin, üzerine vaki olduğu durumlardaki tadiyeye 'hakiki tadiye' denilir.¹²⁰ Nitekim أَذْهَبْتُ ile ذهب به arasında mana cihetinden bir fark yoktur. Her iki misalde de öznenin yapmış olduğu eylem mef'ûl üzerine vakidir. Hakiki tadiye, fiilin manasını değiştiren tadiyedir ve harf-i cerler arasında sadece, tadiye için kullanılan 'ب' harfiyle yapılır.¹²¹ (Nitekim مررت بزيد örneğinde harf-i cer tadiye değil, ilsak bildirdiği için buna hakiki tadiye denmez.)¹²²

Bir de fiilin manasını isme ulaştırma/ulama manasında kullanılan 'tadiye' ifadesi vardır ki bu, sadece ب harfiyle sınırlı değil, zâid olan harfler dışındaki harf-i cerlerle yapılan tadiye işlemidir.¹²³ Buna 'lafzi tadiye' denilmiştir.¹²⁴ Tazmîn üslubu anlatılırken zikredilen 'müteaddi' ifadesi çoğunlukla bu manada kullanılmaktadır.

¹¹⁶ Abbas Hasan, age, II/ 159-170.

¹¹⁷ Elmalî, age, göst. yer; Birgivî, age, s. 104.

¹¹⁸ Muhammed Rahmî, *el-İkdu'n-nâmî ale'l- Câmi'*, (*el- Mecmû'ati'n- Nûriyye* ile beraber), Midyat, tsz., I/ 284.

¹¹⁹ ez- Za'belâvî, *Dirâsât fi'n-nahv*, I/ 55; Abbas Hasan, II/ 159.

¹²⁰ Bkz: ez- Za'belâvî, age, I/ 53; Mehmed Zihni, *el- Muktedab*, s. 176.

¹²¹ Mehmed Zihni, göst. yer; Seyalkûtî, Abdülhakîm, *Hâşiye ala Abdülgafûr el-Lârî*, II/ 858; Abbas Hasan, *en- Nahvu'l- vâfî*, II/ 159-170.

¹²² Bkz: Seyalkûtî, age, göst. yer.

¹²³ Mehmed Zihni, age, göst. yer.

¹²⁴ ez- Za'belâvî, I/ 53- 55; Mehmed Zihni, age, göst. yer.

Tazmîn bahsinde karşılaştığımız bu müteaddi fiillerin mef'ûlün bih gayri sarihleri çoğunlukla şu harf-i cerlerle yapılır: “من, ا, , عن, على, ل, ب”.¹²⁵

Bazı fiiller aynı manayı ifade etmek üzere birkaç harf-i cerle kullanılabilir: ‘Ona döndü’ manasını ifade etmek için: عاد له veya عاد إليه denilir.¹²⁶

Bazı fiiller bir harf ile bir manaya, diğer bir harfle başka bir manaya gelir. Örneğin; دعا له ‘ona dua etti’ anlamına gelmekte iken, دعا عليه ‘ona beddua etti’ demektir. Yine: قال له ‘ona söyledi’ demek iken, قال به ‘onu kasedetti, ona inandı’ demektir.¹²⁷

Bazı fiillerin de kendine özel kullanımları olabilir. Mesela دخل fiili, bir mekâna girmek anlamında kullanıldığında doğrudan müteaddi olur: دخلت البيت gibi... Fakat soyut şeylerde harf-i cerriyle kullanılır: الأمر دخلت gibi...¹²⁸

Bu misalde الأمر ifadesi mef'ûlün fih değil, mef'ûlün bihtir. Zihni Efendi bu konuda dış görünüşün değil, mananın asıl olduğunu şöyle ifade eder:

“Her ile mecrur olana mef'ûlün fih ve her / ile mecrur olana mef'ûlün leh demek kadar Arap dilinde cehalet olamaz.”¹²⁹

Zihni Efendi harf-i cerlerin kullanımıyla alakalı birçok konuyu beyân ettikten sonra da şöyle der:

“Lügatta maharet işte bu kullanımlara muttali olmak ve kavramaktır. Diller arasında bu babta farklılık vaki olur. Kısacası, ‘korkmak, ummak, esirgemek’ Türkçede

¹²⁵ Mehmet Zihni, age, göst. yer.

¹²⁶ Age. göst. yer.

¹²⁷ Age. s. 177.

¹²⁸ Age. göst. yer.

¹²⁹ Age. göst. yer.

‘-den’ eki gerektirir. Arapça’da ise doğrudan doğruya; ‘خافه, خشيه, رجاه, أمله وفاه’
denir.¹³⁰

Fiillerin harflerle olan bu münasebetlerine benzer kullanımlar Türkçe’de de bulunmaktadır. Nesneleri yüklemle bağlarken onları fiile özel ek ile kullanmak gerekmektedir. Mesela ‘*Falanca’ya aşık oldum*’ derken aşık olmak fiilini ‘-e, -a’ ekiyle kullanırız. Fakat hemen hemen aynı manayı ifade eden ‘sevmek’ fiiline bağlarken ‘-ı, -i’ eki kullanmalıyız. ‘*Falanca’yı çok sevdim*’ gibi... Yine ‘vurmak’ ve ‘dövmek’ fiilleri de böyledir: ‘*Zeyd’i dövdüm*’ ‘-i’ ekiyle, ‘*Zeyd’e vurdum*’ ise ‘-e’ ekiyle kullanılır. Şayet ‘*Zeyd’e dövdüm*’ dersek fiili uygun edatla kullanmadığımız için hata etmiş oluruz.

Yine ‘*Falanca’ya vurdum*’ demekle ‘*Falanca’yı vurdum*’ demek arasında da fark vardır. Çünkü bu iki ifadeden anlaşılan ayrı ayrı manalardır. ‘*Falanca’yı vurmak*’ onu bir silahla vurmak, ‘*Falanca’ya vurmak*’ ise onu dövmek anlamına gelmektedir. Türkçe’deki bu örneklerden de fiillerin kullanıldığı edatların, manayı nasıl etkilediği anlaşılmaktadır.

Peki, Arapça’da fiillerin müteaddi veya lazım oluşu ve bu fiillerin bazı harflerle kullanılıyor olmasının tazmîn ile bağlantısı nedir?

Fiillerde aslolan hakiki anlamında kullanılmasıdır. Eğer kelam alışılmış kullanımından çıkar, olması gerekenden farklı formatta kullanılırsa bu ya bir hatadan, yani dili yanlış kullanmaktan kaynaklanmaktadır veya bir maksada binaen söylenmiştir.

Bizim konumuz olan tazmîn de bu ikinci durumla alakalıdır.

Tazmîn yapılmak suretiyle bazen lazım bir fiil müteaddi gibi, müteaddi bir fiil de lazım gibi kullanılabilir. Bu konu II. Bölüm’de ‘*Kur’ân-ı Kerim’de Tazmîn’in İşlevleri*’ başlığı altında örnekleriyle detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

¹³⁰ Age. göst. yer.

I. BÖLÜM

1. TAZMÎN

Daha önce sözlük ve terim anlamını verdiğimiz¹³¹ tazmîn sanatını bu bölümde asıl konumuz olan nahiv ilmi açısından ele almak istiyoruz.

Her dilin kendine ait lügavî ve edebî özellikleri vardır. Edebi sanatlar ve ifade zenginliği söz konusu olduğunda elbette ilk akla gelen dillerden biri Arapçadır. Arap dilinin zirvesini ise Kur’ân-ı Kerim temsil etmektedir. Bu açıdan Arap dilinin özelliklerini araştırmada Kur’ân-ı Kerim en temel kaynağı oluşturmaktadır.

Arap Dilinin Kur’ân-ı Kerim’de sıklıkla rastladığımız ifade tarzlarından biri de ‘*tazmîn*’ olgusudur.

Tazmîn en genel ve özlü ifade ile; ‘*bir sözcüğe başka bir sözcüğün manasını da yükleyerek o sözcük gibi kullanmaktır. Böylece bir lafız her iki lafzın yerini tutacak, her iki manayı da içersinde barındıracaktır.*’¹³² Örneğin;

عِيناً يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ “Allah’ın kullarının kanıncaya dek (veya lezzetle) içecekleri pınardan içerler”¹³³ ayetinde شَرِبَ fiili ب harf-i cerriyle kullanılmıştır. Oysa bu fiil

¹³¹ Bkz: Giriş Bölümü.

¹³² Bkz: (إشْرَاب اللفظ مع لفظ آخر وإعطاؤه حكمه لتؤدي الكلمة مع كلمته) Abbas Hasan, II/ 171, 579; التضم وهو أن يضمن اسم Age, II/ 569. Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere tazmîninde her iki lafzın manası da murad edilmektedir.

¹³³ İnsan Sûresi, 76/ 6.

aslında من harfiyle kullanılır.¹³⁴ Bir önceki ayette¹³⁵ إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ve يَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ¹³⁶ ayetinde olduğu gibi...

Fakat bu ayet-i kerimede alışılmışın dışına çıkılmasının edebî ve sanatsal bir yönü vardır. Tazmîn kuralı işletilmiş, îcaz yapılmış, yani az lafızla çok mana kast edilmiş ve kelama bir zenginlik katılmıştır. يَشْرَبُ yerine لَا يَشْرَبُ tabiri kullanılarak bir inceliğe atıf yapılmak istenmiştir. İlk anda bu ifade, işitenin kulağına garip gelebilir hatta kişi bunu yadırgayabilir. Fakat Arap dilinin zevkine vakıf olan kişi bu ifadenin ardında saklı gerçek maksadı anlamakta gecikmez. Çünkü ب harfi ona hemen شَرِبَ (içme) fiiliyle bağlantılı olarak رَوَى (kana kana içmek, suya kanmak) veya أَتَذَّ (zevk almak) fiilini çağrıştıracaktır. O zaman içmekten muradın kuru kuruya veya herhangi bir içmek değil, ‘kana kana içmek’ veya ‘zevkle içmek’ olduğu anlaşılabacaktır.¹³⁷

Tazmîn üslubu gerek nahiv, gerekse belâğat kitaplarında birçok âlim tarafından tarif edilmiş ve tefsir kitaplarında birçok müfessir tarafından dile getirilmiştir. Fakat tazmînin şekilleri ve konusu hakkında âlimler arasında bazı fikir ayrılıkları ve tartışmalar olmuştur. Mesela bazı âlimler tazmînin ancak fiillerde olacağı görüşünü benimsemiş, bazıları isimlerde tazmîne de itibar etmiş, bazıları ise harflerde bile olacağını söylemişlerdir. Bütün bu fikir ayrılıkları tanımlara yansımış, herkes kendi benimsediği fikre göre tarif yoluna gitmiştir. Harflerde tazmîne itibar etmeyenler tariflerinde ‘fiil veya fiil manası’ ifadelerini ön plana çıkarmışlardır. Her türlü sözcükte tazmînin olabileceğini savunanlar ise tanımlarını ‘fiil veya fiil manası’ ile kayıtlamak yerine ‘lafız’ veya ‘şey’ tabiri gibi daha genel ifadelerle yapmışlardır.¹³⁸

¹³⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, III/ 123.

¹³⁵ İnsan Sûresi, 76/ 5.

¹³⁶ Mü'minûn Sûresi, 23/ 33.

¹³⁷ Bkz: el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, II/ 51.

¹³⁸ Örneğin; es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*'da ‘şey’ tabirini, İbn Hişam, *Muğni'l-Lebîb*'de ‘lafız’ tabirini, el-Bâkillânî ‘mana’, Cürcânî ise ‘fiil’ tabirini kullanmıştır. Bu tabirlerin yer aldığı orijinal tarifler ileride zikredilecektir.

Tazmîn sanatı bir olgu olarak baştan beri Arapça’da önemli bir yere sahip olmuştur. Bazı dilciler Ebû Zu’eyb el-Huzeylî’nin¹³⁹;

شرب إء البحر ترفعت ه لجج خضر لهن نئج

“Bulutlar kana kana deniz suyundan içtiler. Sonra da homurtulu yemyeşil dalgalardan su alıp yükseldiler” beytinde geçen شرب ‘içti’ fiilinin ب ile kullanılmış olmasından dolayı bu fiile روي ‘kandı’ anlamını yüklemektedirler.¹⁴⁰

Ferezdak¹⁴¹ da bir şiirinde şöyle der:

كيف ترا فالبا مجني قد قتل ا زياداً عني

“Beni silahsız (korkusuz ve rahat,) görmek nasıl? Zira Allah Ziyad’ı öldürüp beni ondan kurtarmıştır.”

Aslında قتل fiili عن harfi ile kullanılmaz, fakat صرف manası tazmîn edilmiştir.¹⁴²

Görüldüğü üzere tazmîn sanatı el-Huzeylî ve Ferezdak gibi meşhur şairlerin şiirlerinde de görülmektedir. Anlaşılan o ki bu sanat Araplar arasında bilinmekte ve fiilen uygulanmaktaydı. Tazmîn üslubunun Kur’ân-ı Kerim’de azımsanamayacak sayıda örnekleri olması da bu sanatın bilindiğini gösterir.

Bu üslubun Arap Edebiyatında bir edebî sanat olarak keşfedilmesi, tanımlanması, isimlendirilmesi ve ne zaman ve kim tarafından tesbit edildiği ise kesin olarak bilinmemektedir. Çünkü bu alanda yazılmış eserlerin tümü zamanımıza ulaşmamıştır. İsimlendirme hakkında herhangi bir âlimden bize bir bilgi ulaşmadıkça bunu tesbit

¹³⁹ Huveylid b. Hâlid b. Muhriz el-Hüzeylî (ö.28/649). Sahabîdir. İslam Tarihinde Ebu Zueyb künyesiyle meşhur olmuştur. Bkz: Hayati Ülkü, *Ashâb-ı Kirâm’ın Meşhurları*, Sebat Neşriyat, İstanbul, 1982, s. 384.

¹⁴⁰ Yüksel, Ahmet, *Nüsha Şarkiyât Araştırmaları Dergisi*, ss. 133-138, Yıl, 2, sayı, 4, Kış 2002.

¹⁴¹ Ebu Firas, Hemmâm b. Gâlib b. Sa’sa’a et-Temîmî (ö.110/728). Birinci tabaka şairlerdendir. Hicivle ve ehl-i beyt taraftarlığıyla meşhurdur. Cerir ve Ahtal ile birlikte Emevî döneminin üç meşhur şairinden biridir. (Bkz: Ziriklî, Hayreddin b. Mahmûd, ed-Dimeşkî (1893-1976), *el-A’lâm*, Dâru’l-İlm li’l-melâyîn, Beyrut, 2002, VIII/ 93.

¹⁴² Muhyiddîn Derviş, *İ’rabu’l- Kur’ân ve beyânüh*, I/ 267.

etmek mümkün değildir. Tarihsel süreç içerisinde bize ulaşan dilsel kaynakları araştırdığımızda nahiv ilmindeki ıstılahi anlamıyla tazmîn ve tazmîne dair ilk işaret ve tanımlara hicri IV. Asırda yaşamış olan İbn Cinni'nin eserlerinde rastlamaktayız.¹⁴³

1.1. Arap Literatüründe Tazmîn

1.1.1. Sözlüklerde Tazmîn

1.1.1.1. *Kitabu'l-'Ayn*

el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (170/786) tarafından yazılmış, lügat alanında bilinen ilk kapsamlı sözlük olan *Kitabu'l-'Ayn*'a baktığımızda tazmîn kavramının kökü ve bu kökten türemiş bazı terimlere rastlasak da tazmîn sözcüğünün konumuzla alakalı olarak bu formda ıstılahlaşmış bir şeklini bulamamaktayız. Örneğin şöyle der:

“*Zamn ve zamân (الضمن و الضمان) aynı anlamdadır. Bir şeyin içine konan şey onun zımnındadır. Şiir:*

ليس ن ضمنه تربيت
'Kabre konulan kişiyi artık terbiye edecek yoktur. Yani kabir onu düzeltemez.

ضمته
*'Yer, kabir veya rahim onu içine aldı' denilir. Yine; ضمته
’onu kabre tazmîn ettim (içine koydum)’ denilir.”¹⁴⁴*

el-Halîl, kitabında şiir ve sesteki tazmîni birer örnek vererek izah eder ve o şiir veya sesi içeren kelimeye ‘muzamman’ denildiğini belirtir:

“*Şiirde muzamman, kafiyelerinin anlamı ancak önceki veya sonraki beytle tamam olan şiirdir. Örneğin;*

¹⁴³ İleride ‘*Nahiv Eserlerinde Tazmîn*’ konusu işlenirken geniş bilgi ve örnekler verilecektir.

¹⁴⁴ el-Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, Beyrut, Dâru'l -fikri'l-'Arabî, 2003, III/ 26.

يا دَا الَّذِي اُئْبْ يُلْحَى أَمَا وَلاَ لَوْ عَلِقْتَ مِنْهُ كَمَا عَلِقْتَ مِنْ حَبِ رَخِيمٍ لَمَا

‘Ey aşığa söven kimse, dikkat!

Vallahi aşka bir tutulsan, benim gibi

Tatlı sese meftun olsan, aşığa sövmezdin.’

el-Halîl, bu maddede ayrıca ‘zâmine, zamin, zamen ve mezâmîn’ sözcüklerinin anlamlarını da söyler:

“*ضامنة bir şehrin içinde bulunan şeylerdir. ضمن kendisinde bir musibet veya özür bulunan kişidir. Bir hadiste; من اُكْتَبَ ضَمْنَا بَعَثَهُ اللهُ تَعَالَى ضَمْنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ* ‘Kim (cihada gitmemek için) kendini kötürüm olarak yazdırırsa Allah Teâlâ onu kıyamet gününde kötürüm olarak diriltir’ buyrulmuştur.¹⁴⁵ *ضمان ise hastalıktır. İbn Ahmar şöyle der:*

إِلَيْكَ إِلَهَ اَلْمَلُوقِ أَرْقِعْ رَغْبَ عِيَاذًا وَخَوْفًا أَنْ تُطِيلَ ضَمَانِيَا

Ey Rabbim! Hacetimi ancak sana arz ederim. Hastalığımı uzatmandan korkar, sana sığınırım.”¹⁴⁶

1.1.1.2. Cemheratü’l- Lüga

İbn Düreyd (321/933), bu kökten türeyen bazı kelimelerin anlamını kısaca açıklar. Bedeninde bir hastalık bulunan kişiye ‘ضمن’ denildiğini, çoğulunun ise ‘ضمنى’ şeklinde kullanıldığını söyler.¹⁴⁷

¹⁴⁵ İbn Esîr, Mecdüddin (ö. 606/1209), *en- Nihâye fî ġarîbi’l- hadîs ve’l- eser*, Dâru ihyâi’l- kütübi’l- Arabî, tsz. III/ 103. (Temel hadis kaynaklarında ise bu hadisin yerini bulamadık. el-Fîrûzâbâdî, bu sözü Abdullah b Amr’a nisbet eder.) el-Halil b. Ahmed’in bu kıymetli eseri en eski sözlük olması münasebetiyle sözlerine genişçe yer verdik.

¹⁴⁶ Age, III/ 27.

¹⁴⁷ İbn Düreyd, *Cemheretü’l- Lüga*, Dâru’l-ilm li’l-melâyîn, Beyrut, 1987, II/ 911.

1.1.1.3. Tehzîbü'l- Luğa

el-Ezherî (370/981) de el-Halil gibi bu kök ve ondan türemiş sözcüklerin anlamlarına dair açıklamalar yapmış ve kendisinden sonra yazılacak lügatların sanki kaynağı olmuştur. **ضمن** sözcüğünün bedensel bir hastalık olduğunu söylerken bu manaya istihsad olarak el-Halil'in de atıfta bulunduğu¹⁴⁸ şu beyti zikreder:

ما خلت زلت بعد كم ضمناً أشكو إليكم حموة الألم

“Sanmam ki; sizden sonra hastalığım zâil olsun (Sanırım sizden sonra hep hasta yaşayacağım.)

Acılarla akraba oldum, haberiniz olsun.”¹⁴⁹

el-Ezherî bu maddede bir çok açıklamalar yapsa da diğer sözlükler de olduğu gibi onun da bizim asıl konumuz olan nahvî manada tasmînden bahsettiğini görememekteyiz.

1.1.1.4. Mekâyîsu'l-Luğa

İbn Fâris (395/1004) de şöyle açıklar:

“**ضمن** bir şeyi kendisini kuşatan bir şeyin içine koymaktır. Kefaletle aynı zaman da **ضمان** da denilir. Çünkü kefil olan kişi kefil olduğunda kefil olduğu kişinin zimmetini kaplamıştır. Hamilenin karnındaki yavrulara **مضام** denilir. Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber melâkîh¹⁵⁰ ve mezâmîn satışını yasaklamıştır. **ضامنة** ise köyü kuşatan

¹⁴⁸ *Kitabu'l- 'Ayn*, göst. yer.

¹⁴⁹ el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed, Ebu Mansûr, *Tehzîbu'l- Lüğa*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2001, XII/ 36. Cevherî de bu beyti istihsad olarak getirir ve beyti Ahmer'e nisbet eder. Ahmer'in oğlu, babasının bu beyti ishal olduğunda söylediğini aktarır. (Bkz: Cevherî, *es-Sihâh*, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut, 1984 VI/ 2155.)

¹⁵⁰ Dişi devenin karnındaki yavru. (İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab*, Dâru'l-Misriyye, tsz., XVII/ 126.

hürmalıktır. ضمانة kötürümlük demek olup زمانة ile aynı manaya gelir. Bence bu kelimedede (ضمانة) ibdal yapılmıştır. Yani harf değişimine uğramıştır. Bir hadiste:

من اكتب ضمناً بعنه اُ تعاً ضمناً ‘Kim kendini kötürüm olarak yazdırırsa Allah Teâlâ onu kötürüm olarak diriltir’ buyrulmuştur.¹⁵¹

1.1.1.5. es- Sîhâh (Tacu’l-Lüğa ve Sîhâhu’l-‘Arabiyye)

Cevherî (398/1007) verdiği örnekle ضمن fiilinin bir mef’ûle müteaddi olarak kullanıldığına işaret eder ve kefil olmak manasına geldiğini söyler. Masdarı ضمان şeklindedir. Bu durumda ism-i fâilinin ضامن ve ضم şeklinde geldiğini belirtir. Tef’îl babında ise iki mef’ûle müteaddi olduğunu ve ‘birini bir başkasına borçlu (kefil) kılmak’ anlamına geldiğini söyler.

Der ki:

وَعَاءٍ فَقَدْ ضَمَّنْتَهُ إِياهُ ‘Bir şeyi bir kaba koymuşsan o kabı o şeye tazmîn etmişsindir.

Şiirde bir beyte başka bir beyt katılmışsa o şiire ‘muzamman şiir’ denilir. Bir beytin manasını ancak kendinden sonra gelen beytle tamamlanıyorsa o beyte de ‘muzamman beyt’ denilir. Bir kitabın içeriğinde olan şeye ضمن denilir. Bedeninde bir özür bulunan kişiye ضمن denilir. Masdarı ise ضمن ve ضمان şeklinde gelir. ضمانة ve زمانة aynı manadadır. Bir köyün içinde bulunan hürmalığa ضامنة denilir. مضام ise boğaların sulbünde olandır.¹⁵²

Netice itibariyle bu kökten türemiş kelimeleri incelediğimizde hepsinde bir kapsama ve kuşatma manasının olduğunu görmekteyiz.

¹⁵¹ İbn Faris, Ahmed, *Mu‘cemu Mekâyisi’l-luga*, Beyrut, 1970, III/ 372,

¹⁵² Cevherî, Ebu Nasr, İsmail b. Hammâd, *es-Sîhâh*, Dâru’l-ilm li’l-melâyîn, Beyrut, 1984 V/ 2156.

1.1.1.6. Fıkhu'l-Luğa ve Sirru'l-'Arabiyye

es-Se‘âlibî (429/1038), meşhur kitabında, Yirminci Fasıl’da kötürümlük halleriyle alakalı terimleri açıklarken şöyle der:

“İnsan müzmin bir hastalığa mübtela olursa o kişiye **زمن** denilir. Bu durum daha ileri seviyeye ulaştığında ise ona **ضمن** denilir. Şayet yatalak hale gelirse **مقعد**, tamamen hareketsiz hale gelirse **مغضوب** denilir.”¹⁵³

1.1.1.7. Esâsü'l- Belâğa

ez-Zemahşerî (538/1144)¹⁵⁴ ise *Esâsü'l- Belâğa* adlı eserinde **ضمن** maddesini şöyle açıklar:

“**ضمن** **ال** منه bir kişinin malına kefil oldu demektir. **ضم** ism-i fâili olup bunun çoğulu **ضمنا** gelir. Masdarı: **ضمن** ve **ضمان** şeklindedir. **ضمن** ise iki mef‘ûl alır. Meczaz olarak da “kap bir şeyi kuşattı, kapladı” manasında **ضمن الوعاء الشيء و تضمنه** denilir. **ضمن القبر** ايت ‘o şey onun içindedir’, **وهو ضمنه** ‘bir şeyi kabın içine koydum’, **ضمنته** ‘kabir ölüyü kuşattı’ demektir. **ضمن** kapsama demektir. **مضمون**, **مضام**. *Mezâmîn*’in (yani hamile hayvanın karnındaki henüz doğmamış yavru) satımı yasaktır.”¹⁵⁵

¹⁵³ es-Se‘âlibî, Ebû Mansûr, *Fıkhu'l-lüğa ve sirru'l-'Arabiyye*, Dâru İhyâi't- türâsi'l-'Arabî, 2002, I/ 105.

¹⁵⁴ Ebu'l-Kâsım, Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, Cârullah.

¹⁵⁵ ez-Zemahşerî, *Esâsu'l- Belâğa*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1998, I/ 587.

1.1.1.8. Lisânu'l- 'Arab

İbn Manzûr (711/1311) de tazmîn sözcüğünün kökü hakkında, zikredilenlerden detaylı şekilde bahsetmiş, bu kökten türemiş kelimeleri şiirler ve hadislerle örneklendirmiştir.¹⁵⁶

“Bir kabın içine bir şey koymuşsan o kabı o şeye tazmîn ettirmişsin demektir. İkrime'den şöyle rivayet edilmiştir:

لا تشتري لبن البقر والغنم مضمناً لأنَّ الألب يزيد الضرع وينقص ولكن اشتريه كيلا مسمى

‘İnek ve davarın sütünü memedeyken (henüz sağmadan) satın alma. Çünkü süt memede artabilir veya eksilebilir. Fakat belli bir ölçek zikrederek al.’¹⁵⁷

İçecek, bir kabın içinde olduğunda ona ‘muzamman’ denilir. Gebe hayvanların karnındaki yavrulara ‘mezâmîn’ denilir. Çünkü onların karınları onları kuşatmıştır.

Bir hadis’te ‘Hz. Peygamber melâkîh ve mezâmîn satışını yasaklamıştır. Ebu Ubeyde der ki: ‘Mezâmîn, mazmûn’un çoğulu olup, boğaların sulplerinde olandır.’ Şair şöyle demiştir:

إنَّ إصْماءَ الصَّلبِ ماءُ الفُحولِ الظُّهورِ أَدْب

‘Bellerde olan mezâmîn (döller) - Eğri sırtlara yerleşmiş boğaların suyudur.’

Melâkîh ise melkûh’un çoğulu olup, dişi develerin karnındaki yavruya denir. İbn Arabî’ye göre gebe deveye zâmin, karnındaki yavruya ise mizmân denilir. Zâmin’in çoğulu zavâmin, mizmân’ın çoğulu ise mezâmîn gelir.

İbn Manzûr, mezâmin’in erkek hayvanın sulbünde olan dölün ismi mi yoksa dişi hayvanın karnındaki yavru mu olduğu hakkında değişik görüşleri nakleder. Fakat hangisi olursa olsun ortada bir kapsama ve kuşatma manası bulunmakta olup o münasebetle bu ismin verildiğinde şüphe yoktur.¹⁵⁸

¹⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l- 'Arab*, Dâru'l- Mısriyye, Beyrut, 1414, XVII/ 126.

¹⁵⁷ İbn Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*, III/ 102.

¹⁵⁸ İbn Manzûr, age, göst. yer.

1.1.1.9. el- Kâmûsu'l- Muhît

el-Fîrûzâbâdî (817/1414), **ضمن** babında bu aslın ve ondan türeyen bazı sözcüklerin anlamını açıklarken **tazmîn** kelimesinin lugavi manası yanında şiir, beyt ve seslerdeki **tazmîne** değinmiş, fakat **nahvî** **tazmînden** bahsetmemiştir:

“**ضمن** *mef'ûlünü doğrudan veya ب harf-i cerriyle alır, masdarı ضمان ve ضمن şeklinde gelir. Bu durumda 'kefil olmak' anlamına gelir ve ism-i fâili ضامن ve ضم şeklinde gelir. Bu durumda 'kefil olmak' anlamına gelir ve ism-i fâili ضامن ve ضم şeklinde gelir. Bir şeyi bir kap içersine koymak kapı o şeye tazmîn etmektir. مضمن şiirde; kendisine bir beyt katılan şiir, beytte; anlamı ancak kendisini takip eden bir şeyle tamam olan beyt, seste ise; başkası bir şeyle bitişmedikçe üzerine durabilmek mümkün olmayan şey demektir. Kitabın zımnı onun kapsamıdır. تضمن kuşatmak, kapsamak demektir. ضمنية hastalıktır. ضمن aşık, kötürüm ve bedenlen müzmin sakat, ضامنة bir köydeki veya bir şehrin surlarının kuşattığı hurmalık, ضمانة sevgi, مضام damızlık boğaların sulbünde olanlardır.”¹⁵⁹*

Netice itibariyle temel klasik lügat kaynaklarını incelediğimizde ilk sözlüklerden itibaren **tazmîn** kelimesine ve onun köküyle bağlantılı birçok sözcüğe rastlamakta ve daha sonra yazılan sözlüklerin öncekilerden istifade etmekle birlikte, örnek ve istişhat getirmek suretiyle katkıda bulunduklarını görmekteyiz.

Fakat bu kaynaklarda asıl aradığımız, yani Arapça gramerinde '**tazmîn-i nahvî**' veya '**tazmîn-i ef'âl**' diye terimleşmiş olgudan bahsedildiğini görememekteyiz. Ancak son dönem sözlüklerde, klasik kaynaklardaki sözcüklere ilave olarak **tazmîn**'in nahiv, şiir ve bedî “ ilminde kazandığı terim anlamlarının da tanımının yapıldığını görüyoruz. Örneğin **el-Mu'cemu'l- vasît** **tazmîn-i nahvî**'den şöyle bahseder:

¹⁵⁹ Mecdüddin, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1952. Mütercim Ahmet Asım Efendi (1755-1820), bu kitabı '*el-Okyânûsu'l- Besît*' adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. Çalışmamızın Giriş kısmında 'lüğatte tazmin' başlığı altında bu kıymetli eserden alıntı yapmıştık.

التضم عند علماء العربية على معان: منها إيقاع لفظ موقع غـه و معاملته معاملته لتضمنه معناه و اشتماله

عليه

“Tazmîn, Arapça bilginlerince birkaç anlamda kullanılır. Bunlardan biri şudur: Bir lafzı başka bir lafzın yerine koyarak o lafzı diğeri gibi kullanmaktır. Çünkü onun manasını içermekte ve muhtevasını kapsamaktadır.”¹⁶⁰

Ayrıca Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), Prof. Dr. İsmail Durmuş tarafından hazırlanan ‘TAZMÎN’ maddesinde de konumuz hakkında bilgi verilmektedir.¹⁶¹

1.1.2.Nahivle İlgili Eserlerde Tazmîn

1.1.2.1. el- Hasâis

İbn Cinnî (392/1002), *el- Hasâis* isimli meşhur kitabında harf-i cerlerin birbirinin yerine kullanılışı (tenavubu’l- hurûf) hakkında örnekler verdikten sonra bu işlemin gelişigüzel yapılamayacağını, yoksa bunun anlam karmaşasına yol açacağını söylemiş ve daha ismi konulmadan tazmîn sanatını haber vermiştir:

“Bilesin ki, herhangi bir fiil başka bir fiilin manasında kullanılıyorsa ve biri bir harfle, diğeri ise başka bir harfle kullanılıyorsa Araplar işi geniş tutmakta ve bir harfin yerine diğerini kullanmaktadır. Böylece fiilin başka bir fiil manasında kullanıldığına işaret edilmektedir. Bu nedenle, manası kast edilen fiile uyumlu harfle birlikte getirilir.

¹⁶⁰ İbrahim Mustafa ve arkadaşları, *el-Mu’cemu’l-vasît*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1990, s. 544.

¹⁶¹ İsmail Durmuş, ilgili maddede konu hakkında özetle şu bilgileri verir:

“Şiirde alıntı yapma; bir kelimeyi başka bir kelimenin anlamını da içerecek biçimde kullanma manasında dil ve edebiyat terimi.”

Durmuş, öncelikle bu sözcüğün sözlük anlamını ve kökünü belirtir:

“Sözlükte ‘bir şeyi içine almak, ihtiva etmek’ anlamındaki damn (damân) kökünden türeyen tazmîn (tadmin) ‘bir şeyi bir başka şeyin içine koymak, ona dâhil etmek’ demektir.

Daha sonra bedî “sanatı ve şiirdeki tazmînden misaller vermiş, sonra bizim çalışmamızın konusu olan nahivdeki tazmîni en meşhur örnekleriyle açıklamıştır:

“Lüğavî / nahvî tazmîn diye anılan tür, fiil, isim ve edatlarda gerçekleşebilirse de daha çok fiillerde görülür. Fiil geçişlilik ve belli harf-i cerle geçişli olma hususunda anlamını içerdiği fiil gibi kullanılır ve kendi anlamının yanında o fiilin manasını da içerir. Bu şekil icaz üslûbuyla birlikte mecâzî bir anlam ifade ettiğinden belâğat ve edebî sanat açısından güzel bulunmuştur. Bkz: Durmuş, İsmail, ‘Tazmîn’, DİA, XXXX/ 204-206.

Mesela; رَقَّتْ | اِرَاءَ اَyetinde olduğu gibi... Normalde رَقَّتْ | اِرَاءَ demeysin, رَقَّتْ | اِرَاءَ veya رَقَّتْ | اِرَاءَ dersin. Fakat burada اِرَاءَ manası yüklenince o manaya delalet etsin diye رَقَّتْ | اِرَاءَ ile kullanılmıştır.¹⁶²

İbn Cinnî konu hakkında ayet ve şiirler zikretmek suretiyle örnekleri çoğalttıktan sonra yine şu tesbitle konuyu bağlar:

“Lügat kitaplarında bu sanatla ilgili sayılamayacak kadar örneklere rastladım. Değil tamamı, çoğu bir kitap haline getirilse emin olun karşımıza kalın bir kitap çıkacaktır. Ben, bu sanatı fark ettim. Artık senin de karşına bu sanata dair bir şey çıkarsa reddetmeden kabul et ve kendini alıştır. Çünkü bu, insanı kendine cezbeden Arap dilinin ince ve hoş bir gerçeğidir.”¹⁶³

İbn Cinnî daha sonra bu üslup hakkında anlattıklarından yola çıkarak lügatçilerin tartışa geldiği önemli bir konu hakkında da fikrini ortaya koymaktadır:

“Bu konu şuna da şahitlik etmektedir: ‘Arapça’da iki lafız asla aynı manada olmaz’ iddiasıyla birçok zorlama yorumlara başvurarak ساعد - ذراع ve قعد - جلس arasında fark aramaya çabalayanlar haksızdır. Görmez misin ki; اَفْضَى | رَقَّتْ بِاِرَاءَ ile رَقَّتْ | اِفْضَى aynı manayı ifade ediyorsa رَقَّتْ fiilini رَقَّتْ | اِفْضَى ile kullanmak caiz olmaktadır.”¹⁶⁴

Görüldüğü üzere tazmîn sanatının daha ismi konmamışken İbn Cinnî ona vakıf olmuş ve nasıl yapıldığını örnekler üzerinden açıklamıştır. İbn Cinnî bu bilgileri herhangi birine nispet etmemiş veya bir başkasından nakil yapmamıştır. Bilakis sözlerinden kendi kendine bu kurala vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Elimizdeki kaynakları incelediğimizde tarihsel olarak ondan önce bu sanattan bahsedene rastlamamaktayız.

¹⁶² İbn Cinnî, Ebu'l-Feth, Osman el- Mavsılî, *el- Hasâis*, II/ 310, Hey'etü'l- Mısriyye'l- âmme, tsz.

¹⁶³ Age, göst. yer.

¹⁶⁴ Age, göst. yer.

1.1.2.2. *el-Cene'd-dânî ilâ Hurûfi'l-me'ânî*

el-Murâdî (749/1348), '*el-Cene'd-dânî ilâ Hurûfi'l-me'ânî*' adlı eserinde harfleri tasnif ederek tanıtmış, onların değişik şekilde nasıl kullanılabildiklerini ve kendilerine nasıl farklı anlamlar yüklenildiğini örneklerle anlatmıştır.

Harf-i cerlere yüklenen farklı anlamları sayarken tazmîn itibarını da dile getirmiştir. Tazmînin harfte mi yoksa fiilde mi olduğu hakkında Kûfe ve Basra ekolleri arasındaki ihtilafa da atıfta bulunmuştur. Örneğin; ب harfinin kullanıldığı manalar sayılırken سأل maddesiyle alakalı olarak 'mücavezet' (aşma, bir şeyden uzaklaşma) manasında sıkça kullanıldığını zikreder. Fakat kendisince bunun yani عن harf-i cerri manasında kullanılmasının, Kûfelilerin harfin tazmîni veya tenâvübü görüşüne itibarla olduğunu söyler. eş-Şelûbîn'in¹⁶⁵ ise buna itibar etmeyip harf-i cerri 'sebebiyye' olarak kabul ettiğini, bazılarının ise fiilde tazmîne gittiğini, dolayısıyla Furkan Sûresi 59. Ayette (الرحمن قاسألُ به خي أ) fiilin, ب harfi ile kullanılan اهتم veya ائت fiili manasında olduğunu söyler.¹⁶⁶

Netice itibariyle zikri geçen ayetin meali Kûfelilere göre;

"O Rahman'dır, öyleyse O'nu, haberdar olana sor", eş-Şelûbîn'e göre;

"O Rahman olduğu için (her şeyden) haberdar olan O'ndan iste", tazmîne itibarla ise;

"O Rahman'dır, o halde (her şeyden) haberdar olan O'ndan istemeye özen." şeklinde anlaşılmaktadır.

¹⁶⁵ İmâmu'n-nahv, Ebû Ali, Ömer b. Muhammed, b. Ömer el- Ezdî el-İşbilî el- Endelüsî, en-Nahvî (ö.640/1242). Bkz: ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed (ö.748/1347), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Dâru'l-hadîs, Kahire, 2006, XVI/ 398.

¹⁶⁶ el-Murâdî, Ebu Muhammed Hasan b. Kâsım, *el-Cene'd-dânî ilâ hurufi'l-me'ânî*, Beyrut, 1992, s. 42.

Yine عى harf-i cerrinin kullanıldığı anlamlardan birinin de من harfî manası olduğunu belirtir ve Mutaaffîfîn Suresindeki اذّا اكّتاؤوا عى الناس يستوفون¹⁶⁷ ayetini örnek gösterir. Bu durumda ayetin manası; “Onlar insanlardan satın alırken tam tartarlar” şeklindedir.

el-Murâdî, bazı nahiv âlimlerinin ve Basralıların ise tazmîne itibar ederek ayete şöyle mana verdiklerini söyler: (اى اذّا حكّموا عى الناس الكيل) “Onlar, tartma işleminde (bir şey satın almak üzere insanlara hükmederken) tam olarak tartarlar.”¹⁶⁸

el-Murâdî, ا harf-i cer’inin ifade ettiği anlamları ve kullanılış şekillerini de örnekler vererek anlattıktan sonra çoğu bilginlere göre bu harfin zâide olarak kullanılmasının makbul görülmediğini, ancak el-Ferra’nın bunu iddia ettiğini ve قاجعل fiilinin bir kıraatte ‘vav’ın fethasıyla’ okunmuş olmasını delil olarak gösterir.

el-Muradi, destekleyicisi olmayan ve sadece bir kıraata istinaden kural koymaktansa fiile تميل manası yüklenerek tazmîne itibar etmenin daha doğru olacağını söyler.¹⁷⁰

1.1.2.3. Muğni’l-Lebîb

İbn Hişâm (761/1360) da bu meşhur eserinde tazmîni anlatmış, ismen belirtmiş, faydasını ve örneklerini zikretmiştir:

“Araplar bazen bir lafza bir başka sözcük manasını da yükleyerek o lafza, yükledikleri sözcüğün hükmünü verirler. Buna ‘tazmîn’ denilir. Bunun faydası bir kelimenin, iki kelimenin yapacağı görevi yerine getirmesidir.”¹⁷¹

¹⁶⁷ Mutaaffîfîn Sûresi,83/ 2.

¹⁶⁸ Age, s. 478.

¹⁶⁹ İbrahim Sûresi,14/ 37.

¹⁷⁰ Age, s. 389.

İbn Hişam tazmîn üslubu içeren ayetleri misal olarak gösterirken Bakara Sûresi'deki; الَّذِينَ يُولُونَ مَنْ نَسَاءَهُمْ تَرْبِصُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ ‘Hanımlarına yaklaşıp yemini yapanlar için dört ay bekleme süresi vardır’ ayeti¹⁷² hakkında şöyle açıklama yapmıştır:

“Ayet; يَمْتَنِعُونَ مَنْ وَطِئَ نَسَائِهِمْ بِأَلْفٍ takdirindedir. Bu sebeple (يُولُونَ) fiili من ile müteaddi olmuştur. Bazıları ayetteki tazmîni fark edemediği için ve yemin kelimesinin لِي مِنْكَ ile değil de عَلَى ile kullanılması sebebiyle cümleyi yanlış anlamış ve الَّذِينَ لِي مِنْكَ (benim senden iyilik beklentim vardır) misalinde olduğu gibi من harf-i cerrinin ismindeki bir manaya taalluk ettiğini zannetmiştir. Fakihlerin, kitaplarında gördüğümüz; أَلَى مِنْ أَمْرَأَتِهِ ‘eşine îlâ yaptı (yaklaşıp yemini etti)’ ifadesi de işte ayetteki من harf-i cerrinin müteallakını şaşırmaları sebebiyle düştükleri bir hatadır.”¹⁷³

İbn Hişam tazmîn üslubuna Arap şiirinden de örnekler vererek, bu kuralın Arap keliminde çok bulunduğunu söyler ve Ebu'l-Feth İbn Cinnî'nin;

“Şayet Arap dilinde bu yolla söylenen misaller bir kitapta toplansaydı sanırım ki ortaya yüzlerce sayfadan oluşacak kalın bir kitap çıkardı” sözünü nakleder.”¹⁷⁴

İbn Hişam, lâzım fiillerin müteaddî yapılma yönlerini sayarken altıncı olarak tazmîn üslubunu zikreder. Ancak bu üslubun diğerlerinden ayrı daha özel bir durumda olduğunu, tadiye kuvvetinin bazen bir dereceden de fazla olabileceğini söyler. Bu yolla bazen lâzım bir fiilin iki mef'ûl alan bir fiile çevrilebileceğini veya bir mef'ûle müteaddi bir fiilin üç mef'ûl alan bir fiile dönüştürülebileceğini söyler.

¹⁷¹ İbn Hişam, Cemâluddîn, Abdullah b. Yusuf, el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb*, Dâru İhyâ-i'l-kütübî'l-Arabiyye, tsz., II/ 193.

¹⁷² Bakara Sûresi, 2/ 226.

¹⁷³ İbn Hişam, *Age*. göst. yer. İleride ‘tazmînin gaye ve faydası’ konusu işlenirken ‘tazmînin hatadan koruması’ başlığı altında yine İbn Hişam’ın bu sözlerine atıf yapılacak ve kapalı ifadeler hakkında orada gerekli açıklamalar yapılacaktır.

¹⁷⁴ *Age*. göst. yer.

Örneğin; يَأْتُو - أَلَى- fiilinin lâzım bir fiil olduğu halde tazmîn yapılmak ve kendisine قَصْر fiilinin manası yüklenmek suretiyle iki mef'ûl aldığı, yine أَنَبَأ , أَخْبَرَ , حَدَّثَ , أَنَبَأ gibi fiillerin aslında doğrudan bir mef'ûle müteaddi olmasına rağmen kendilerine أَرَى ve عَلِمَ fiillerinin manası tazmîn edildiğinde üç mef'ûl alabildiklerini söylemiştir.

İbn Hişam, kitabında irab hakkında hataya düşülen noktalar hakkında bir bölüm açmış ve bu bölümde on kadar meseleye dikkat çekmiştir. Bu meselelerden biri de harf-i cer ve zarfların bağlamları (taalluk) hakkında yapılan hatalardır. Nitekim lafızların zahirine takılıp manalarında zühul ve dikkatsizlik neticesi yanlış irablar yapıldığına dikkat çekmiştir:

“مَاءَةٌ عَامٍ¹⁷⁶ ‘Allah onu yüz sene ölü halde bıraktı’ ayetinde¹⁷⁵ مَاءَةٌ عَامٍ zarfı ilk bakışta أَمَاتَ fiiline taalluk ettiği zannedilmektedir. Oysa bu fiil kendi aslî manasında (öldürmek) olduğu müddetçe bu imkânsızdır. Çünkü ‘öldürmek’, hayatı ortadan kaldırmak demektir ve bu, imtidât (süreklilik) içermeye uygun değildir. (‘Yüz sene öldürdü’ denemez, çünkü öldürmek yüz sene sürmez.) Doğru olan, fiile أَلْبَثَ ‘bekletti, o halde bıraktı’ manasını tazmîn etmektir. Tazmîne itibar edilmek suretiyle zarfın fiile taalluku mümkündür. Ancak mutaallak ‘ilbâs’ (bekletmek) değil, onun içerdiği ‘lûbs’ (beklemek) manasıdır. Çünkü ‘ilbâs’ da süreç içermeme itibariyle ‘imâta’dan (yani öldürmekden) farksızdır.”¹⁷⁷

1.1.2.4. el- Muktedab

Mehmed Zihni Efendi (1846-1913) bu meşhur kitabının muhtelif yerlerinde tazmînle alakalı çok önemli bilgiler vermiştir. Harf-i cerlerin işlevleri ve zarflardan bahsettikten sonra tazmîn için müstakil bir başlık atarak tazmîni tarif etmiş, konuyla

¹⁷⁵ Ali İmran Sûresi,3/ 18.

¹⁷⁶ Bakara Sûresi,2/ 259.

¹⁷⁷ İbn Hişâm, age. göst. yer.

alakalı bir takım önemli noktalara kısa ve öz olarak değinmiştir. Şimdi onun ifadelerini olduğu gibi aktarıyoruz:

“Tazmîn, bir fiile başka bir fiilin manasını işrâb etmektir.

Malum olmuştur ki; fiiller mef’ûl almakta muhtelif halde bulunup, kimi mef’ûlüne doğrudan doğruya teaddi etmekte ve kimi, bazı huruf-i cerr vasıtasıyla müteaddi olmaktadır.

Şu da malum olsun ki; huruf-i cârre den her birinin bir veya birkaç manası vardır.

Bazı harf bazı ef’âlin önünde kendince müte’aref olmayan harf ile isti’mal olunur. İşte bunlar tazmîne mahmuldur ki; o fiile o harf ile isti’mal olunan bir fiilin manası işrâb olunmuş demektir. Mesela د fiilinin | harfiyle isti’mal olmadığı halde أ د إليك أ ي ده إليك tabirinde hamde mana-i inhâ (ulaştırma manası) işrâb olunmuştur: (övgümü sana ulaştırıyorum/sunuyorum) manası maksut olmuştur.

Muhalefetin يخالفون عن أمره kav-l-i kerimi mana-i udûl (dönme manasını) ve tecâvüzü (aşma manasını) mutazammin olarak عن harfini almıştır.

Bazı fiil-i lâzım, tazmîn ile müteaddi olur. لأفعدن لهم صراطك المستقيم Yani; لألزم صراطك ...

Tazmînde fiilin kendi manası bi’l-asâle ve işrâb olunan fiilin manası bi’t-tebe’ maksut olmakla bir fiil iki manada birden isti’mal olunmuş, yani bir kelime iki kelimenin müeddâsını müeddî olmuş olur.

İbarenin hallinde (çözümlemesinde) tazmîn, fiil-i mezkûr asıl ve fiil-i mahzûf hâl olarak tasvir edilmek ekserdir: أعلم افسيد (ممیزاً) من و لتكبروا ا (حامدين) على ما هداكم
أعلم افسيد (ممیزاً) من و لتكبروا ا (حامدين) على ما هداكم
gibi...»¹⁷⁸

1.1.2.5. *Dirâsât fi'n-Nahv*

Son zamanlarda da Arap Dili alanında çalışmalar yapan dilciler, eserlerinde tazmîn konusundan bahsetmişlerdir. Bu edebiyatçılardan biri de Salahaddîn ez-Zâ‘belâvî’dir. ez-Zâ‘belâvî, *Dirâsât fi’n-nahv* adlı eserinde tazmîni iki ayrı şekilde tanımlar, faydasını ve işlevini zikreder:

والتضم - كما هو معروف - : إشراب فعلٍ مع فعل آخر وإعطائه حكمه التعدي وال لزوم. وفائدته أن يؤدي الفعلُ | شرب مع الفعل الآخر | جانب معناه الأصلي. وقد اشترط فيه قتيق | ناسية بين | غنيين

“Tazmîn, bilindiği üzere bir fiile başka bir fiil manasını sindirerek geçişli veya geçişsiz kullanma cihetinden o fiilin hükmünü vermek’ demektir. Faydası, ifadeye zikredilen fiilin manasıyla birlikte diğer fiilin manasını da kazandırmaktır. Bunun şartı iki mana arasında kesin bir münasebet bulunmasıdır.”¹⁷⁹

والتضم أن يقصد بلفظ معناه ا قيقى، ويلاحظ مع آخر يناسبه. ويدلّ عليه بذكر شيء من متعلقات الآخر، كقولك أ د إليك فلاناً، فإنك لاحظت مع ا مد مع الإاء ودلّلت عليه بذكر صلته، أي كلمة إ أي أ د منهياً إليك دى إياه.

“Tazmîn, söylenilen bir lafzın gerçek anlamını kasdetmek, bununla birlikte ona uygun başka bir mana daha düşünülmesi ve bu manaya delalet edecek bir şey zikretmektir. Örneğin; أَدِّ إِلَيْكَ فَلَانًا ‘falancayı sana övüyorum’ dediğinde ‘övme’ fiiliyle beraber ‘iletme/ bildirme’ anlamını da zihninde mülâhaza ediyor ve bu manaya işaret

¹⁷⁸ *el-Müntehab ve'l-Muktedab fî kavâidi's-sarf ve'n-nahv*, İstanbul, 1981, II/ 295-296. (İki ayrı kitap olmasına rağmen tek cilt, iki cüz halinde birlikte basılmıştır.)

¹⁷⁹ ez- Zâ‘belâvî, Salahuddîn, *Dirâsât fi’n-nahv*, s. 688, Mevkî‘u ittihadi küttabi’l-Arab, el-mektebetü’ş-şâmile.

etmek için onunla alakalı bir harf, yani / harf-i cerrini zikrediyorsun. Yani; ‘onu övdüğümü sana bildiriyorum’ demek oluyor.”¹⁸⁰

ez-Za‘belâvî, Kahire’de toplanan Arap Dil Kurumu’nun (مع اللغة العربية) tazmîn konusunu tartıştığını ve edebî bir maksat olmaksızın ona teşebbüs edilmemesi gerektiğini tavsiye ettiğini belirtir ve şöyle der:

“Bir fiil bir fayda veya maksat içermeksizin olması gereken tadiyaheden farklı kullanılır ise o ifadeyi tazmîne yormak imkânsızdır. Bir ifadede bu tarz değişiklik yapmak ve normal halinin dışında kullanmak anlamsızca yapılmış tehakkümden (delilsiz iddiadan) ibarettir.”¹⁸¹

1.1.2.5. en-Nahvu’l- Vâfi

Abbas Hasan (ö.1979), bu çok kapsamlı ve kıymetli eserinde tazmîne çok geniş bir yer vermiş, neredeyse söylemedik söz bırakmamıştır. Çalışmamızda kendisinden çok nakilde bulunduğumuz için burada özellikle alıntı yapma gereği hissetmedik. Fakat özel bir başlıkla onu anmadan geçmeyi de uygun görmedik.¹⁸²

1.1.2.6. Me‘ânî’n-Nahv

Arap Dili ve Belâgatı alanında güzide çalışmalara imza atmış çağdaş dilcilerden Dr. Fadıl Salih Semerrâî de meşhur Me‘ânî’n-nahv adlı eserinde tazmîn konusunu açıklamış, tanımını yapmış, örnekler vermiş ve fayda ve maksatlarına değinmiştir.

Semerrâî, belirli bazı manaları ifade etmek maksadıyla harflerin birbiri yerine kullanılabildiğini fakat aslolanın niyabet değil, her harfin kendi hakiki manasında kullanılması olduğunu belirtir.¹⁸³

¹⁸⁰ Age. s. 689.

¹⁸¹ Age. s. 690.

¹⁸² Özellikle ‘Tazmin’in Felsefesi’ başlığımızın alt konuları işlenirken bu eserden çok istifade ettik.

¹⁸³ Semerrâî, Dr. Fadıl Salih, Me‘ânî’n-nahv, Mektebet-u Envar-ı Dicle, Kahire, 2003, III/ 10.

Bazı dilcilerin ‘harflerin birbiri yerine niyabetinin esas olduğu’ fikrine sahip olduklarını ve onlara göre bir harfin muttarid (kıyasî) olarak birçok manalara gelebileceğini, fakat kendisinin aynı fikirde olmadığını söyler:

“Bu görüşte olanlara (harflerin niyabetini savunanlara) göre mesela ‘من’ harfi; ‘على’, ‘عن’, ‘ب’, ‘عند’ manalarına gelebilir. ‘ب’; ‘من’, ‘عن’, ‘على’, ‘/’ ve ‘مع’ manalarına gelebilir. ‘/’ ise; ‘ل’, ‘’, ‘من’, ‘عند’ ve başka harflerin anlamına gelebilir. Oysa doğru olan, birçok misalde, hatta çoğunda (o harflerin manasına gelmesi değil,) o harflerin manasının tazmîn edilmesi, yani bu harflere yüklenmesidir.

Tazmîn’in anlamı; bir lafza başka bir lafzın manasını sindirmek ve ona onun hükmünü vermektir. Faydası; bir sözcüğün iki sözcük vazifesi görmesidir. Örneğin; ع ن ٥٨ derken fiilin ‘lâm’ harf-i cerriyle kullanıldığını görmekteyiz. Oysa aslolan fiilin doğrudan mef’ûlüne bitişmesiydi. يوم يسمعون الصيحة بالحق ayetinde¹⁸⁴ olduğu gibi...

Fakat ‘icabet’ manası yüklendiği için böyle kullanıldı. Ferezdak de şöyle demiş:

كيف ترا فالأباً مجني قد قتل أ زياداً عني

“Beni silahsız (korkusuz ve rahat) görmek nasılmış? Zira Allah Ziyad’ı öldürüp beni ondan kurtarmıştır.”

Aslında قتل fiili عن ile kullanılmaz fakat بالقتل صرفه ٤ takdiriyle bu şekilde kullanılmıştır.¹⁸⁵

Semerrâî, Seyyid Şerif Cürçânî’nin el-Keşşaf üzerine yapmış olduğu haşiyeden nakille onun tazmîn hakkında şöyle dediğini belirtir:

¹⁸⁴ Kâf Sûresi, 50/ 42.

¹⁸⁵ Age. s. 11.

“Tazmîn; bir fiilin lafzıyla onun hakiki manasını kastederek onunla birlikte ona uygun başka bir fiilin manasını da mülâhaza etmek, buna delalet edebilmesi için de ona dair bir şey zikretmektir. Mesela; أَدَّ إِلَيْكَ فَلَانَا “Falancayı sana övüyorum” sözünde ‘hamd’ fiili ile beraber ‘ulaştırma’ (inhâ) fiilinin manası da mülâhaza edilmiş ve bu takdire delalet etmesi için de o fiile ait olan ا | harf-i cerri getirilmiştir.

Tazmînin faydası; iki manayı birden ifade etmektir. Neticede -biri aslî, diğeri tebe‘î olmak üzere- iki fiil birlikte kastedilmiştir.”¹⁸⁶

Semerrâî, daha sonra *Keşşaf Tefsiri*’nden ve İbn Cinni’nin *el-Hasâis* adlı eserinden alıntılar yapmış, bazı ayetler üzerinde nasıl tazmîn yapıldığına örnekler vermiştir.¹⁸⁷ O kaynaklarda olanları ilgili yerlerde naklettiğimiz için burada tekrar etme gereği hissetmiyoruz.

Semerrâî, İbn Şecerî’den de nakille Fetih Suresi’ndeki مِنْ بَعْدِ أَنْ أَطْفَرَكُمُ عَلَيْهِمْ “Size onlar üzerine zafer verdikten sonra...”¹⁸⁸ ayetindeki أَطْفَرُ fiilinin normalde ب ile müteaddi olarak kullanılmasına rağmen أَطْفَرَكُم عَلَيْهِمْ manası tazmîn yapılmak suretiyle عَلَى harf-i cerriyle kullanıldığını ifade eder.¹⁸⁹

Dr. Fadıl Salih Semerrâî, tazmîn üslubunun belâğatın bir parçası olup, en kısa biçimde aynı anda iki manayı bir arada sunma gibi bir incelik ifade ettiğini, bunun da harf-i cer yardımıyla yapıldığını söylemiştir. Ayetler üzerinden örnekler vererek ve tazmîni örnekler üzerinde uygulayarak anlatmış, tazmîn şekillerinden bahsetmiştir.

Semerrâî, sözü kısa şekilde ifade etmeye çalışmanın Arapça’nın bir olgusu olduğunu ve tazmîn üslubunun da bunun bir şekli olduğunu, dolayısıyla tazmîn

¹⁸⁶ *Cürcani Haşiyesi*, I/ 97

¹⁸⁷ Age. s. 12.

¹⁸⁸ Fetih Sûresi, 48/ 24.

¹⁸⁹ İbni Şecerî, *Emâlî*, I/ 148.

yönteminin dilde bir kusur değil, belâğî bir incelik ve letafet içerdiğini belirtir.¹⁹⁰ Semerrâî, ‘Esrâru’l-Beyân fi’t-ta’bîrî’l-Kur’ânî’ ve ‘Lemesât Beyâniyye’ adlı Kur’ân ilimleri ile alakalı eserlerinde de tazmîn üslubundan yer yer bahsetmiştir.

1.1.3. Kur’ân İlimleri ve Belâgat Kaynaklarında Tazmîn

Kur’ân ilimleri ve Kur’ân-ı Kerim’in belâğatı alanında çalışmalar yapan bazı âlimler, genelde Arap Dili’nin ve özelde Kur’ân’ın üslupları arasında tazmînden de bahsetmişlerdir. el-Bâkillânî (ö.403/1012), ez-Zerkeşî (ö.794/1392) ve es-Suyûtî (ö.911/1505) bunlardan bazılarıdır.

1.1.3.1. Î‘câzu’l-Kur’ân

İbn Cinnî (392/1002)’nin tazmîn olgusunu tanıttığını, fakat ‘tazmîn’ şeklinde bir isimden bahsetmediğini söylemiştik.¹⁹¹ İlk olarak aradığımız anlamına yakın manada kullanılan ‘tazmîn’ terimine Ebû Bekr el-Bâkillânî’nin (403/1012) Î‘câzu’l-Kur’ân’ında rastlıyoruz.

el-Bâkillânî bir takım kavramları tanımlarken ‘tazmîn’ isminde bir kavramdan da bahsetmiş ve onu şöyle tarif etmiştir:

وأما التضم فهو حصول مع فيه من غ ذكره له باسم أو صفة هي عبارة عنه

“Tazmîn ise; söz içerisinde herhangi bir şekilde adı veya kendisinden ibaret olan bir vasfî bizzat söylenmeksizin bir mananın oluşmasıdır.”¹⁹²

el-Bâkillânî tazmînin iki kategoriye ayırmıştır: Kelimenin yapısından kaynaklı tazmîn ve sıhhatli bir mana ifade edebilmesi için ibarenin manasının gerektirdiği tazmîn...

¹⁹⁰ Meânî’n- nahv, s.13.

¹⁹¹ Bkz: s. 35.

¹⁹² el-Bâkillânî, Ebu Bekr, Î‘câzu’l Kur’ân, Dâru’l-meârif, Mısır, 1997, s. 672.

Birincisinin misali; (معلوم) ‘bilinen’ sözünün mutlaka bir (عا) ‘bilen’ gerektirmesi, ikincisinin ki ise; (ضارب) ‘vuran’ sıfatının bir (مضروب) ‘vurulan’ gerektirmesidir. (İki tür arasındaki fark şu olabilir: Mef’ûlün varlığı fâilin varlığının kesinliğini gerektirir. Fâil olmadan mef’ûl olmaz. Ama tersini düşündüğümüzde ortada bil-fiil mef’ûl yokken de fâil bil-kuvve düşünülebilir. Fakat yine de fâilden bahsedildiğinde –bil-fiil ortada bulunmasa bile- mef’ûlü akla getiren bir mana ortaya çıkar.)

el-Bâkillânî, tazmînin her türlüşünün bir nevi îcâz olduğunu, kıyasın delalet ettiği tazmînlerin (takdirlerin) de yine îcaz kabilinden olduğunu söylemiştir.

el-Bâkillânî, ‘Besmele’nin dahi tazmîn babına dahil olduğunu, çünkü kendisiyle başlanması suretiyle Allah’ı tazim veya ismiyle teberrük manasını ihtiva ettiğini söylemiştir.¹⁹³

1.1.3.2. el-Burhân fî ‘Ulûmi’l- Kur’ân

ez-Zerkeşî (794/1392) de tazmîni şöyle tanımlamıştır:

إعطاء الشيء مع الشيء وتارة يكون الاء و الأفعال و ا روف

“Bir şeye başka bir şeyin manasını vermektir ve bazen isimlerde, bazen fiillerde ve bazen de harflerde olur.”¹⁹⁴

ez-Zerkeşî, ‘şey’ lafzı kullanmak suretiyle tazmînin tanımını genel tutmuş ve tazmînin fiilde olabileceği gibi, isim ve harfte de olabileceğini belirtmiştir. Daha sonra tazmîn çeşitlerine Kur’ân-ı Kerim’den birçok örnek vermiştir.

İsimdeki tazmîne örnek olarak; اٰقُوْلَ عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقُّ ayetini¹⁹⁵ göstermiştir. Allah hakkında ancak hakkı söylemek ve buna hırsla bağlı olmak manasını

¹⁹³ Bkz: Age. göst. yer.

¹⁹⁴ ez-Zerkeşî, Bedreddin Muhammed, *el-Burhan fî Ulûmil-Kur’ân*, Dar-ı İhya-i kütübi’l-‘Arabi, III/ 338.

¹⁹⁵ Araf Sûresi, 7/ 105.

ifade etmek için حقيق ismine حريض isminin manası yüklendiğini, bu sebeple على ile kullanıldığını söylemiştir.¹⁹⁶

Fiil ve harfteki tazmîni, bu konudaki görüş ayrılığını da belirtmek için aynı misal üzerinden göstermiştir:

“Fiillerdeki tazmîn; bir fiile başka bir fiilin anlamını yüklemenle olur. Böylece o fiilde her iki mananın tamamı bulunur. Tazmîn; belli bir harf-i cerle kullanılan bir fiilin alışılmadık başka bir harf-i cerle müteaddi olması durumunda olur. Bu durumda o fiilin o harfle kullanılması sahih olabilmesi için, o harfi veya fiili tevil etmelidir.

Hangisinin daha uygun olduğu hakkında farklı görüşlere varılmıştır. Lügatçılar ve bir kısım nahivciler harfte genişlik yapmışlar, yani bir harfin diğeri yerine kullanılmasının daha uygun olduğunu savunmuşlardır. Muhakkikler ise genişliğin fiilde olduğunu, fiilin farklı şekilde müteaddi olmasının sebebinin o harfe mahsus başka bir fiilin manasının tazmîni olduğunu, çünkü fiillerde tevessü’ün (genişlik ve işlevselliğin) daha çok olduğunu savunmuşlardır.”¹⁹⁷

ez-Zerkeşî, tazmînin cinsi hakkında da bazı görüşleri naklettikten sonra kendi kanaatini söylemiştir:

“Tazmîn de bir mecaz çeşididir. Çünkü bir lafız, hem hakiki hem de mecaz manaya beraber konmamıştır. İkisini beraber kullanmak da (konulmadığı şekilde kullanmak olacağından, yani ‘hakikat manasında kullanılmıştır’ denemeyeceği için) özel bir mecaz türüdür. Bunu mutlak mecazdan farklı tutmak için ise ‘tazmîn’ diye özel olarak isimlendirmişlerdir.”¹⁹⁸

ez-Zerkeşî, ileride de geleceği üzere tazmînin felsefesini yapmış, tartışmalı konularda fikir beyân etmiştir.

¹⁹⁶ Age, göst. yer.

¹⁹⁷ Age, göst. yer.

¹⁹⁸ Age, III/ 338-339.

1.1.3.3. *el-İtkân fî Ulûmi'l- Kur'ân*

Celâleddîn es-Suyûtî (911/1505), *el-İtkân* adlı kitabında Kur'ân'ın ifade özelliklerinden bahsederken Kur'ân'ın kullandığı üslup tarzlarından birinin de 'tazmîn üslubu' olduğunu söyleyerek onu şu şekilde tanımlar:

التضم وهو إعطاء الشيء مع الشيء ويكون | روف والأفعال والأ

“Tazmîn bir şeye başka bir şeyin manasını vermektir ve hem harflerde, hem fiillerde ve hem de isimlerde olabilir.”¹⁹⁹

Görüldüğü üzere es-Suyuti de ez-Zerkeşî gibi tazmîn kuralının kapsamını geniş tutmuş, tanımını genel yapmış ve genellemekle de yetinmeyerek tarifinin devamında açıkça isim, fiil ve harftaki tazmîni örneklerle açıklamıştır.²⁰⁰

es-Suyuti de ez-Zerkeşî gibi tazmînin bir nevi mecaz olduğunu, çünkü bir lafzın aynı anda hem hakikat hem mecaz olamayacağını, bir lafzın aynı anda iki manaya birden konmasının mecaz olacağını savunmuştur.²⁰¹

1.1.4. Tefsirlerde Tazmîn

Kur'ân-ı Kerim'de tazmîn sanatının azımsanmayacak derecede bulunması sebebiyle elbette tefsir kaynakları da ilgili yerlerde bu yönteme dikkat çekmiş, yeri geldikçe ayetlerde tazmîn olgusunu açıklamaya çalışmışlardır. Tazmîne değer veren bazı tefsirler tazmînden çok fazla bahsetmiş, bazı tefsir kaynakları ise tazmîni daha az değerlendirmiş, başka bir izah imkânı varken tazmîne iltifat etmemiştir.

Tazmîn sanatına (kronolojik olarak); ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*, Ebu Hayyan'ın *el-Bahru'l-muhît*, Semîn el-Halebî'nin *ed-Dürri'l-masûn*, İbn 'Adil el- Hanbelî'nin *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, İbni Acîbe'nin *el-Bahru'l-medîd*, el-Âlûsî'nin *Ruhu'l- meânî* ve son dönemde Tâhir b. 'Âşûr'un *et- Tahrîr ve't-Tenvîr* adlı tefsirlerinde çokça rastlıyoruz.

¹⁹⁹ es-Suyûtî, Celaleddin, *el-İtkân fî 'Ulûmil- Kur'ân*, Dâru't- Tûras, III/ 123.

²⁰⁰ İleride, 'Tazmîn'in Çeşitleri' başlığı altında es-Suyûtî'nin bu açıklamalarına yer verilecektir.

²⁰¹ Age, göst. yer.

er-Râzi²⁰², el-Beyzâvî²⁰³, en-Nesefî²⁰⁴, en-Nîsâbûrî²⁰⁵ ve İsmail Hakkı Bursevî²⁰⁶ de tefsirlerinde -çok fazla olmasa da- zaman zaman tazmîn sanatına atıf yapmışlardır.

1.1.4.1. *el-Keşşâf*

İbn Cinnî (392/1002) ile tanıtılan, el-Bâkillânî (403/10012) ile kavramlaşmaya başlayan ‘tazmîn olgusu’ ez-Zemahşerî (538/1144)²⁰⁷ ile edebî sanatlar arasındaki yerini bulmuştur.

ez-Zemahşeri, meşhur ‘*el-Keşşâf*’ isimli²⁰⁸ tefsirinde kelimelerin kökleri ve ifade ettiği manalar üzerinde özenle durduğu gibi fiillere yüklenen anlamlara da dikkat çekmiş, fiillerin alışılmışın dışında bir harf-i cerle kullanıldığında kazandığı manalara değinmiş ve kullanılış yönünü ve maksatlarını açıklamaya çalışmıştır. Bunu yaparken tazmîn kavramından sık sık bahsetmiş, birçok yönüyle kendinden sonraki tefsir çalışmalarına önderlik ettiği gibi bu konuda da sonrakilere ilham kaynağı olmuştur.

Şimdi, *el-Keşşâf*’ın Kur’ân-ı Kerim’de fiillere yüklenen manalara nasıl yaklaştığı, onları nasıl incelediği ve nasıl açıkladığını bazı örnekler üzerinde görelim:

²⁰² Fahreddin, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer et-Teymî er-Râzî (606/1210), *Mefâtihu’l-ğayb*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 1420.

²⁰³ Nâsiruddîn, Ebû Sa’îd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (685/1286), *Envâru’t-tenzîl ve Esrâru’t-te’vîl*, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 1418 h.

²⁰⁴ Ebu’l-Berekât, Abdullah b. Ahmed Hâfızuddin (710/ 1310), *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl*, Dâru’l-Kelimi’t-tayyib, Beyrut, 1998.

²⁰⁵ Nizâmuddin, Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el- Kummî en-Nîsâbûrî (850/1446), *Ğarâibu’l-Kur’ân ve Rağâibu’l- Furkân*, Dâru’l- Kütübi’l- ilmiye, Beyrut, 1416h.

²⁰⁶ Bursevî, İsmail Hakkı b. Mustafa el-İstanbulî el- Hanefî el-Halvetî (ö.1127/1715) veya (1137/1725), *Rûhu’l-beyân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, tsz.

²⁰⁷ Ebu’l-Kâsım, Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, Cârullah.

²⁰⁸ Kitabın tam ismi: *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi’t- tenzîl ve uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t- te’vîl*, Dâru’l-kütübi’l- ‘Arabî, Beyrut, 1407.

“Sana gelen hakikat yerine, onların isteklerine
ضمن ولا تتبع مع ولا تنحرف فلذلك عدي عن كانه قيل ولا تنحرف عما جاءك من ا ق; ayetini”²⁰⁹
uyma” şeklinde tefsir etmiştir.

“لا تنحرف (uyma) fiiline (yani ayrılma, yüz çevirme, uzaklaşma) manası
yüklenerek sanki şöyle denmiştir: ‘Onların isteklerine uyarak, sana gelen hakikatten yüz
çevirme.’”²¹⁰

Burada تتبع fiili ile kullanılmıştır. Oysa bu fiilin böyle bir harfe ihtiyacı yoktur.
Ayrıca تتبع fiili bu harf-i cer’in de bağlamı (müteallakı) olmaya uygun değildir.
Kelamların en fasihi olan Kur’ân’da böyle bir kullanım elbette bir amaç taşımaktadır. O
da tazmîn üslubu ile îcaz yapma, yani az sözle çok mana ifade etmektir. Müfessirlerin
burada tazmînden başka herhangi bir vecihten de bahsetmediği dikkatimizden
kaçmamalıdır.

ez-Zemahşerî, tefsirde kendi geliştirdiği (فإن قلت ... قلت) üslubu ile akla
gelebilecek sorular kurgulamış ve bunlara cevap vermiştir. Bu yönetime başvurarak
açıkladığı nüktelerin başlıcaları arasında tazmîn kuralıyla söylenmiş ifadelere
rastlamaktayız. Nitekim “ولا تعد عيناك عنهم”²¹¹ “Gözlerin o kimselerden ayrılmasın” ayetini
izah ederken söylediği ifadeler buna güzel bir örnektir:

يقال : عداه إذا جاوزه ومنه قوم . عدا طوره . وجاء القوم عدا زيدا . وإما عدى يعن ، لتضم عدا
مع (نبا) و(علا) ، قولك : نبت عنه عينه وعلت عنه عينه : إذا اقتحمته و تعلق به . فإن قلت : أي غرض
هذا التضم ؟ وهلا قيل : ولا تعدهم عيناك ، أو لا تعلق عيناك عنهم ؟ قلت: الغرض فيه إعطاء موع معني ،

²⁰⁹ Maide Sûresi, 5/ 48.

²¹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Dâru’l-kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut, 1407h, I/ 239.

²¹¹ Kehf Sûresi, 18/ 28.

وذلك أقوى من إعطاء مع قَدْ ألا ترى كيف رجع اء | قولك: ولا تقتحمهم عيناك اوزة | غ هم ؟ و وه
قوله تعا : (ولا تأكلوا أموالهم إلى أموالكم) (النساء : 2) أي ولا تضموها إليها آكل²¹².

Bu açıklamayı okuyucuyu lâfzî tercümeyle sıkmamak adına kısaca toparlayalım:

Bu ayette geçen عدا fiili normalde عن harf-i cerri'ne ihtiyaç duymaz. عدا طوره
علا (haddini aştı) denilir. Fakat ayet-i kerime'de نبا (uzaklaşmak, ayrılmak) veya
(yükselmek) manasında kullanılmıştır. Nitekim bu fiiller عن harf-i cerri ile
kullanılmaktadır.

Burada tazmîn yapmakla her iki mananın aynı anda fiile yüklenmesi istenmiştir.
Bir fiilin çok mana ifade etmesi delalet cihetinden tek mana ifade etmesinden daha
kuvvetlidir. Nitekim tazmîn sayesinde ayet; (Gözlerin 'ولا تقتحمهم عيناك اوزة | غ هم)
başkalarına geçmek suretiyle onları aşmasın veya *'gözlerin onları aşarak başkalarına
geçmesin* manası kazanmıştır. Müfessirimiz izahının sonunda şu ayetin de aynı
olduğunu hatırlatmıştır:

ولا تأكلوا أموالهم إلى أموالكم “Yetimlerin mallarını kendi mallarınıza (katarak)
yemeyin.”²¹³

ez-Zemahşerî, bazı ayetlerin tefsirinde ise tazmîn olasılığıyla birlikte başka
muhtemel anlamlar da varsa genellikle önce o anlamları belirtip peşine tazmîn
olasılığını da açıklamıştır. Örneğin Yusuf Suresi'nde:

واستبقا الباب “Hemen kapıya doğru yarıştılar”²¹⁴ ayetini açıklarken şöyle der:

(واستبقا الباب) وتسابقا | الباب على حذف اء وإيصال الفعل ، كقوله واختار موسى قومه أو على

تضم (استبقا) مع (ابتدرا)

²¹² ez-Zemahşerî, age, II/ 717.

²¹³ Nisa Sûresi, 4/ 2.

²¹⁴ Yusuf Sûresi, 12/ 25.

Burada Araf Suresi 155. ayette olduğu gibi, hazf ve îsal kuralı gereği | harf-i cerrinin hazfedilmesiyle, mecrûr olması gereken الباب kelimesinin mansub kılındığını yahut tazmîn yapılarak استبقا fiiline ابتدرا fiilinin manası yüklendiğini ifade etmiştir.

Yine Taha Suresi’ndeki;

ولا تمدن عينيك إلى ما متعنا به أزواجاً منهم زهرة الحياة الدنيا لنفتنهم فيه ورزق ربك خير وأبقى

“Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır”²¹⁵ ayetinin yorumunda da زهرة kelimesinin cümledeki konumu hakkında dört farklı ihtimal arasına tazmînden de bahsedilmiştir. İbaresı şöyledir:

فإن قلت : علام انتصب (زهرة) ؟ قلت : على أحد أربعة أوجه : على الذم وهو النصب على الاختصاص . وعلى تضم (متعنا) مع أعطينا وخولنا ، وكونه مفعولاً ثانياً له . وعلى إبداله من ل ا ر وا برور . وعلى إبداله من أزواجاً ، على تقدير ذوي زهرة.

“Şayet زهرة kelimesinin ne üzere mansub olduğunu sorarsan, derim ki: Dört yönü olabilir: Mukadder bir زم fiilinin mef’ûlü olabilir ki ‘ihtisas’ kabilindendir. İkinci olarak متعنا fiiline أعطينا veya خولنا manası yüklenmek suretiyle tazmîn yapılmış olup, o fiilin ikinci mef’ûlü olur. Câr ve mecrurun (ل /) mahallinden bedel olabilir. Son olarak ‘süs sahipleri’ takdiriyle أزواجاً ’den bedel olması mümkündür.”²¹⁶

ez-Zemahşeri, bazen de tazmîn ismini zikretmeksizin sadece takdirle yetinmiş, kısaca tazmîne işaret etmiştir:

²¹⁵ Tâhâ Sûresi,20/ 131.

²¹⁶ Age, III/ 98.

فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ يَمَا كَانُوا يَآيَاتِنَا يَظْلَمُونَ “İşte onlar zulmen ayetlerimizi yalanlamaları sebebiyle kendilerini mahvedenlerdir”²¹⁷ ayetini;

(يَآيَاتِنَا يَظْلَمُونَ) ifadesiyle açıklayan ez-Zemahşerî bu tefsiriyle tazmîne işaret etmiş, İsra Suresi 59. ayetin takdirinin de aynı olduğunu belirtmiştir.²¹⁸

Nitekim ظلم fiili harf-i cersiz olarak müteaddi olduğu halde bu ayette ب harf-i cerri ile müteaddi olmuştur. Benzer manalar arasında ب harf-i ile müteaddi olan fiil كذب fiilidir. O halde fiilin bu harfle kullanılmasıyla anlaşılan mana; ‘zulmün sıradan bir zulüm olmayıp yalanlama manasını da kapsayan bir zulüm olduğudur.’ Öyleyse ayeti yukarıda mealini verdiğimiz şekilde anlamalıyız.

1.1.4.2. el- Bahru’l -Muhîr

Ebû Hayyan el-Endelûsî’nin (745/1344) meşhur tefsiri de tazmîn üslubuna sıkça dikkat çeken tefsirlerdendir.

Ebu Hayyan’ın tefsirinde, tazmînin tanımına rastlamayız. Bunun sebebi artık tazmînin bir sanat olarak bilinir hale gelmesi olabilir. Fakat eserde yer yer tazmînin felsefesi yapılmıştır. Tazmîn kıyasî mi, değil mi? isim, fiil ve harflerdeki tazmîn, tazmînin bir nevi mecaz olduğu gibi konularda açıklamalar yapmış, ayetleri tazmîn vecihlerini belirterek izah etmiştir. Örneğin;

وَقَفِينَا عَلَى آثَارِهِمْ يَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ “O peygamberlerin izleri üzere Meryem oğlu İsa’yı, önündeki Tevrat’ı doğrulayıcı olarak gönderdik”²¹⁹ ayetini tefsir ederken şöyle açıklama yapmıştır:

²¹⁷ Araf Sûresi, 7/ 9.

²¹⁸ Age, II/ 89.

²¹⁹ Maide Sûresi, 5/ 46.

”وعلى آثارهم ، متعلق بقفينا ، وبعيسى متعلق به أيضاً . وهذا على سبيل التضم أي : جئنا على آثارهم بعيسى ابن مر قافياً م ، وليس التضعيف قفينا للتعدية ، إذ لو كان للتعدية ما جاء مع الباء اعدية ، ولا تعدى بعلى . وذلك أن قفا يتعدى لواحد قال تعا : (ولا تقف ما ليس لك به علم) وتقول : قفا فلان الأثر إذا اتبعه ، فلو كان التضعيف للتعدى لُتعدى إ اثن منصوب ، وكان يكون التركيب : قفينا على آثارهم عيسى ابن مر ، وكان يكون عيسى هو افعول الأول ، وآثارهم افعول الثا ، لكنه ضمن مع جاء وعدى بالباء ، وتعدى إ آثارهم بعلى .²²⁰

“daki harf-i cer de yine ona taalluk ettiği gibi ya taalluk ettiğ i cer daki harf-i cer de yine ona taalluk eder. Yalnız burada fiile tazmîn yapılmıştır. (Açılımı; manası yüklenmiştir.) Açılımı; şeklindedir. Yani; ‘onların izleri üzerine, peşlerinden Meryem oğlu İsa’yı gönderdik.’ قفينا fiilindeki şedde, tadiye için değildir. Çünkü o, tadiye için olsaydı, tadiye için olan ب gelmezdi, على ile de müteaddi olamazdı. Çünkü قفا bir mef’ûle müteaddi olur. ayetinde²²¹ ولا تقف ما ليس لك به علم. Birisi bir izi takip ettiğinde; قفا فلان الأثر ‘Falanca, izi takip etti’ denilir. Şayet şedde teaddi bildirseydi iki mansub mef’ûlü doğrudan alırdı. Terkibi de şöyle olurdu: قفينا على آثارهم عيسى ابن مر ‘Sonra onların izleri üzere Meryem oğlu İsa’yı takip ettirttik.’ Böylece عيسى birinci, آثارهم ise ikinci mef’ûl olacaktı. Fakat fiil, kendisine جاء manası tazmîn edilerek ب ile müteaddi yapıldı, yine آثارهم kelimesine على ile müteaddi oldu.”

²²⁰ Ebu Hayyân el- Endelusî, *el- Bahru ’l-muhît*, IV/ 277.

²²¹ İsra Sûresi, 17/ 36.

1.1.4.3. ed- Dürü'l-Masûn

Semîn el-Halebî (756/1355)²²², tazmîn sanatına itibar eden ve tefsirinde bu sanata çok yer veren müfessirlerdendir. Tazmînin kıyasî olmadığını, dolayısıyla mecbur kalmadıkça tazmîne başvurulmaması gerektiğini söyleyenlere karşı tazmîni savunur. Onun zaruret durumlarıyla sınırlanamayacağını, çünkü tazmîn üslubunun Kur'ân'da sayılamayacak kadar çok örneği olduğunu ifade eder.²²³ Çalışmamızda farklı yerlerde ona çok atıflar yapmış olsak da burada kısa bir örnek sunmadan geçmeye gönlümüz razı olmadı.

”²²⁴“Dininize uyandan başkasına iman etmeyin (dediler)“ وَاٰلَا تُؤْمِنُوْا اِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِيْنَكُمْ

ayetini açıklarken kısmen şöyle der:

فوله تعا : {إلا ن تبع} : هذه اللام وجهان، أحد ا: أ زائدة مؤكدة، كهي فوله تعا : {ردف لكم} أي: ردفكم، وكذا رأيته بعض التفاس ، وهذا ليس بقوي. والثا : أن "آمن" ضمن مع أقر واعترف، فعدي باللام أي: ولا تقروا ولا تعترفوا إلا ن تبع دينكم، و وه: {فمآ آمن وسى} {ومآ أنت ؤمن لنا}. وقال أبو علي: "وقد تعدى "آمن" باللام فوله: {فمآ آمن وسى} {آمنتم له} {يؤمن با ويؤمن للمؤمن} فذكر أنه يتعدى ا من غ تضم . والصواب ما قدمته من التضم ، وقد حققت هذا أول البقرة.

“Allah Teâlâ’nın ن تبع İ sözündeki J hakkında iki yaklaşım vardır: Birincisi;

کم ردف لکم ayetinde olduğu gibi zaide-i müekkide (lâm-ı takviye) kabul etmek. Aynı şekilde bazı tefsirlerde de bu izahı gördüm. Fakat bu zayıf bir ihtimaldir. İkinci izahı ise; أقر fiiline veya اعترف manası tazmîn ettirerek, böylece ل ile mütaaddi olduğunu kabul etmektir. Yani; ‘Dininize uyandan başkasını ikrar ve itiraf etmeyin’ demektir.²²⁵ و ما أنت ؤمن لنا²²⁶ ve فمآ آمن وسى²²⁵

²²² Şihabuddin, Ebu’l- ‘Abbâs, Ahmed b. Yusuf.

²²³ Semîn el-Halebî, ed-Dürü’l-masûn, Dâru’l-Kalem, Dimeşk, tsz., IV/ 631.

²²⁴ Al-i İmrân Sûresi,3/ 73.

²²⁵ Yunus Sûresi,10/ 83.

aynıdır. Ebû Ali, ²²⁷وسى فما آمن , ²²⁸آمنتم له ve ²²⁹ويؤمن للمؤمّد اyetlerini şahit göstererek آمن fiilinin ل ile müteaddi olduğunu, dolayısıyla tazmîne gerek olmadığını söyler. Oysa doğrusu, söylediğim şekilde tazmîne itibardır. Bakara Sûresi'nin başında bunu delillendirmiştim.²³⁰

1.1.4.4. el -Bahru'l- Medîd

İbn 'Acîbe (1747-1809)²³¹ de tefsirinde tazmînden çok yerde, fakat kısaca bahsetmiştir. Bir kaç misal verelim:

“Kendi tarafından olan kimse, düşmanına karşı كاستغاثه الذي من شيعته على الذي من عدوه ondan yardım etmesini istedi.”²³² ayetini şöyle tefsir eder:

{فاستغاثه} ؛ فاستنصره {الذي من شيعته على الذي من عدوه} أي : فسأله أن يغيثه الإعانة. ضمن استغاث أعان فعداه بـ " على "

Burada İbn 'Acîbe, إعانة fiiline استغاث (yardım) manası da yüklenildiğini, böylece mef'ûlünü bu harfle aldığını söyler.²³³

“O Kur'ân'ı diline kolaylaştırdık.”²³⁴ قَانَمَا يَسْرِنَاهُ يَلْسَانِكَ

يقول ا ق جل جلاله : {فإما يسرناه} أي : القرآن {بلسانك} بأن أنزلناه على لفتك ، والباء جـ " على " وفيل : ضمن التيسر مع الإنزال ، أي : يسرنا القرآن وأنزلناه بلغتك

²²⁶ Yusuf Sûresi,12/ 17.

²²⁷ Yunus Sûresi,10/ 83.

²²⁸ Şuara Sûresi,26/ 49.

²²⁹ Tevbe Sûresi,9/ 61.

²³⁰ Semîn el- Halebî, age, III/ 250-251.

²³¹ Tam adı Ahmed b. Muhammed b. Mehdi el- Hasenî olup Fas'lı ünlü mutasavvıf ve müfessirdir.

²³² Kasas Sûresi,28/ 15.

²³³ İbn 'Acîbe, el -Bahru'l- medîd, V/ 389.

²³⁴ Meryem Sûresi,19/ 97.

Burada da, mef'ûlün başında bulunan ب harf-i cerrinin على manasında kullanıldığını (Kûfelilerin görüşü) veya fiilin tazmîni (Basralıların görüşü) ile açıklamıştır. Bu durumda; *'Kur'ân'ı kolaylaştırdık ve senin dilinde indirdik'* demektir.²³⁵

1.1.4.5. et-Tahrîr ve't-Tenvîr

Tâhir b. 'Aşûr'un (1393/1973), çağdaş olmakla birlikte klasik tarzda yazdığı kıymetli tefsiri de tazmîn olgusunu daima vurgulayan eserlerdendir.

فَسَتَبْصِرُ وَيَصْرُونَ يَا أَيُّهَا الْمَفْتُونُ “*Kimin şaşkın olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da (yakinen) görecekler.*”²³⁶

يضمن فعل (تبصر ويصرون) مع : توقن ويوقنون ، على طريق الكناية بفعل الإبصار عن التحقق لأن أقوى طرق اس البصر ويكون الإتيان بالباء للإشارة إ هذا التضم . وا ع : فستعلم يقيناً ويعلمون يقيناً بأيكم ا فتون، فالباء على أصلها من التعدية متعلقة ب (يبصر ويصرون)

İbn 'Aşûr burada, 'görmek' anlamına gelen أبصر fiillerine, 'yakinen bilme' anlamına gelen أيقن fiili manası yüklendiğini, çünkü görme hissinin duyu organlarının en güçlüsü olduğunu ve bu manaya işaret olması için de ب harf-i cerriyile kullanıldığını söyler.²³⁷

İbn 'Aşûr, zaman zaman başka ayetleri de örnek göstererek tazmîni tekrar hatırlatır.

فَقُلْ هَلْ لَّكَ إِلَىٰ أَنْ تَزْكَىٰ “*De ki; İster misin (küfürden) temizlenesin?*”²³⁸

²³⁵ Age, IV/ 372.

²³⁶ Kalem Sûresi,68/ 5-6.

²³⁷ İbn 'Aşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, XXIX/ 67.

²³⁸ Naziât Sûresi,79 /18.

{ هل لك } أن تزكى وأهديك إ ريك { عرض وترغيب قال تعا : { فقولاً له قولاً ليناً لعله يتذكر أو شى { وقوله : { هل لك } تركيب جرى رى اثل فلا يغ عن هذا التركيب لأنه قصد به إلا از يقال : هل لك إ كذا؟ وهل لك كذا؟ وهو كلام يقصد منه العرض بقول الرجل لصيفه : هل لك أن ت ل؟ ومنه قول كعب:

ألبغا - رسالة - فهل لك فيما قُلت وبحك هل لكأ .

بضم تاء (قلت) . وقول أخيه جوابه عن أبياته:

من مبلغ كعباً فهل لك ال - تلوم عليها باطلاً وهي أحزم.

و { لك } مبتدأ ذوف تقديره : هل لك رغبة كذا؟ فحذف (رغبة) واكتفي بدلالة حرف () عليه ، وقالوا : هل لك إ كذا؟ على تقدير : هل لك ميل؟ فحذف (ميل) لدلالة (إ) عليه.

قال الطي : «قال ابن ج : م كان فعل من الأفعال مع فعل آخر فكأن ما يجرى أحداً ما جرى صاحبه فيقول به الاستعمال إليه (كذا) و تذى به تصرفه حذو صاحبه وإن كان طريق الاستعمال والعرف ضده مأخذه، ألا ترى إ قوله تعا : { هل لك إ أن تزكى } وأنت إ ا تقول : هل لك كذا؟ لكنه ا دخله مع : آخذ بك إ كذا أو أدعوك إليه ، قال : { هل لك إ أن تزكى }.

وقوله تعا : { أحل لكم ليلة الصيام الرفث إ نسائكم } [البقرة : 187] لا يقال : رفثت إ اراه ، إ ا يقال : رفثت ا ، ومعها ، لكن ا كان الرفث مع الإفضاء عدي ب (إ) وهذا من أسد مذاهب العربية ، لأنه موضع لك فيه ا ع عنان الكلام فيأخذه إليه» ا ه . قيل : ليس هذا من باب التضم بل من باب ا از والقرينة اارة²³⁹.

(هل لك إ أن تزكى وأهديك إ ريك) “(Küfürden) temizlenmeyi ve sana doğru yolu göstermemi ister misin?” sözü (imana) bir davet ve teşviktir. (هل لك) deyimleşmiş olup

²³⁹ İbn ‘Aşûr, age, XXX/ 75-76.

و هل لك | كذا؟ هل) kalıbından farklı kullanılmaz. Çünkü kendisiyle icâz kastedilmiştir. (كذا؟ لك) denildiğinde bu sözle ancak bir davet (teklif) anlaşılır. Adam misafirine; ‘Konuğum olur musun?’ der. Ka‘b‘ın (kardeşi Büceyr‘e söylediği şu beytinde olduğu gibi:

‘Büceyr‘e benden bir haber ulaştırın: - Benim sözüme gel, sözüme; yazık sana!’

Cevabında kardeşi Büceyr‘in beyitlerindeki şu sözü de böyledir:

‘Ka‘b‘a bildirecek var mı?: - Haksız yere kınadığın doğruya gelir misin?’ diye.

(لك) mahzûf mübtedanın haberidir. Takdiri; ‘Şunu yapar mısın?’ şeklindedir.

‘Rağbet’ kelimesi hazfolmuş, ona delalet etmesi için harfî getirilmiştir. Yine هل لك | ‘Hevesin var mı?’ manasını kasdetmişlerdir. Burada da ‘meyl’ kelimesi hazfedilmiş, /harfiyle ona işaret edilmiştir.

Tibî, İbn Cinnî‘den nakille der ki: ‘Bir fiil başka bir fiilin manasında olduğunda çoğu kere biri diğerinin yerine kullanılır ve örfe kendi kullanımına ters de o diğer fiil gibi kullanılır. Allah Teâlâ‘nın; (هل لك | أن تركى) sözünde olduğu gibi. Aslında; لك | dersin, fakat çağırmak ve davet etmek manası zihne getirildiği için /harfiyle kullanıldı.

(أحل لكم ليلة الصيام الرفث | نسائكم) ayetine baktığımızda fiilin /harfile kullanıldığını görüyoruz. Oysa; رفث | /رأفة denmez, رفث l denilir. Fakat ‘rafes’ ve ‘ifzâ’ aynı manada olduğu için /harf-i ceri kullanılmıştır. Bu izah, Arapçanın en doğru yorumlarından. Çünkü bu, mananın, kelamın gemini elinde tutarak onu yönlendirdiği yerlerdendir.’ (İbn Cinnî‘nin sözü burada bitti.) Bazıları ise bunun tazmin değil de mecâz olduğunu, karinenin de harfî cer olduğunu söylemiş.”

Görüldüğü üzere İbn Aşûr, tefsirinin sonlarına yaklaştığında bile tazmîni anlatmaktan bıkmamış, başka ayetlerle, şiiirlerle ve başka âlimlerden nakillerle geniş olarak izahlarda bulunmuştur. Tazmini kabul etmeyenlerin sözüne ise değer vermeyip, kısaca nakletmiştir.

2. TAZMİN'İN GÂYE VE FAYDASI

Arapça'da tazmîn üslûbu çeşitli amaçlar için kullanılır. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

2.1. Lafızda İcâzlık Bildirmesi

İcâz; az sözle çok mana ifade etmektir.²⁴⁰ İcâz, kastedilen manayı alışlagelenden daha az ibareyle söylemektir.²⁴¹ Tazmîn üslubu da az lafızla fazla mana ifade etme yollarından biri olması sebebiyle bir nevi icâz kabul edilmiştir.²⁴²

Arapça'da, anlatılmak isteneni olduğundan kısa ifadeler kullanarak anlatmak edebî bir üslup olup, övgün bir ifade tarzıdır. Bu sebeple klasik gramer kitaplarına baktığımızda yazarların tarif yaparlarken kavramları başkalarından daha kısa şekilde ifade etme gayreti içerisinde olduklarını, hatta bu hususta birbirleriyle yarıştıklarını görmekteyiz.²⁴³

2.2. Manada Tevessü' İçermesi

Tevessü', genişlik demektir. Tazmîn bir kelimenin iki kelime yerini tutmasıdır.²⁴⁴ Tazmîn üslubunda biri aslî, diğeri tebeî olmak üzere her iki kelimenin manası da maksuttur.²⁴⁵ Dolayısıyla tazmîn, söylenilen kelamın anlamına bir genişlik kazandırmaktadır.

²⁴⁰ DİA., Saraç, Yekta, İCÂZ, XXI/ 392.

²⁴¹ *el- İtkân*, III/ 179.

²⁴² *el-Bâkillânî, İcâzu 'l- Kur'ân*, I/ 273.

²⁴³ Bkz: İbn Hişâm, *Şerhu Katri 'n-nedâ*, Mektebetu'l-asriyye, Beyrut, 2010, s. 31.

²⁴⁴ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, I/ 687; *Şerhu 'l-Eşmûnî li Elfiyyeti İbn Mâlik*, I/ 447; es-Semerrâî, *Meânî'n-nahv*, III/ 12-13; *el-Kefevî, Külliyyât*, I/ 267.

²⁴⁵ Mehmed Zihni Ef. *el-Muktedab*, s. 296; Abbas Hasan, *en-Nahvu 'l-vâfi*, II/ 565.

Bahsetmiş olduğumuz tazmîn üslubundaki bu manevi tevessü‘ sebebiyle tazmîn söz konusu olan ayetlerin mealı verilirken mutlaka bu yüklü manalara parantez arasında yer vermelidir. Tefsir kitapları ilgili yerlerde bu sanata dikkat çektiği halde Kur’ân meallerine baktığımızda bu sanatın göz ardı edildiğini, meal yaparken Türk dil mantığıyla düşünüldüğünü ve ayetler içerisinde saklı edebi zenginliğin maalesef hedef dile yansıtılamadığını görüyoruz.

Örneğin, Türkiye Diyanet Vakfı’nın mealinde (عَيْنَا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ) ayetinin²⁴⁶ mealı şu şekilde verilmiştir:

“O (Tesnîm, Allah’a) yakın olanların içecekleri bir kaynaktır.”

Daha önce değindiğimiz üzere²⁴⁷ tefsir kitaplarında شَرَبَ fiilinin normalde مِنْ harfî ile kullanıldığı, burada بِ harfîyle kullanılmasının ise tazmîn sanatı neticesi, fiile رَوَى veya التَّدْوَى fiilinin manasını kazandırdığı, dolayısıyla ayette geçen içmenin sıradan bir içme değil, kana kana içme şeklinde anlaşılması gerektiği zikredilmiştir.²⁴⁸ O halde ayetin mealı kanaatimizce şöyle olmalıdır:

“O (Tesnîm, Allah’a) yakın olanların kanasıya içecekleri bir kaynaktır.”

2.3. Hatadan Koruması

Tazmîn üslubunu bilen, işittiği doğru sözü yanlış anlama tehlikesinden kurtulur. Özellikle bu üslûbun sıklıkla görüldüğü Kur’ân-ı Kerim’deki ifadeleri yanlış anlamaktan sakınır. Tazmîni bilmeyenler ise bazen hataya düşebilir. İbn Hişam, للَّذِينَ ayetini²⁴⁹ açıklarken bu önemli hususa dikkat çekmiştir:

²⁴⁶ Mutaaffifîn Sûresi, 83/ 28.

²⁴⁷ Bkz: I. Bölüm, ‘Tazmîn’ başlığı.

²⁴⁸ el- Bahru’l-muhîr, X/ 431; Celâleyn, s. 798.

²⁴⁹ Bakara Sûresi, 2/ 226.

“Ayet; *لَّذِينَ اتَّعَوْا مِنْهُمْ بِالْفِ* *takdirindedir. Bu sebeple (يُولُونَ) fiili ile müteaddi olmuştur. Bazıları ayetteki tazmîni fark edemediği için ve yemin kelimesinin (لِ مَنْكٍ) ile değil de, عَلَى ile kullanılması sebebiyle cümleyi yanlış anlamış ve; (لِ مَنْكٍ) 'ben senden iyilik beklerim' misalinde olduğu gibi مَنْ harf-i cerrinin لَّذِينَ 'deki bir manaya taalluk ettiğini zannetmiştir. Fakihlerin, kitaplarında gördüğümüz; آلِي مِنْ امْرَأَتِهِ 'hanımına yaklaşmama yemini etti' ifadesi de işte ayetteki مَنْ harf-i cerrinin müteallakını şaşırmaları sebebiyle düştükleri bir hatadır.”²⁵⁰*

²⁵⁰ Muğni 'l-lebîb, I/ 899.

İbn Hişam'ın ifadesi biraz kapalı olması nedeniyle bu konuyu açıklama gereği duyduk:

Arapça'da yemin için kullanılan حَلْف ve آلِي fiilleri عَلَى harf-i cerriyile kullanılır. Bu ayette ise tazmîn sebebiyle مَنْ ile kullanılmıştır. Tazmîni fark edemeyenler bu fiillerin مَنْ ile de kullanılabileceğini zannederek hataya düşmüşler, fıkıh kitaplarında bu harfle kullanmışlardır. Yine tazmîni fark edemeyen bazı müfessirler de harf-i cerrin (مَنْ) muteallakında yanlışlanmışlar ve onun مَنْكَ مَ sözünde olduğu gibi ل harfinin muteallakı olan حَاصِل 'a taalluk ettiğini söylemişlerdir. Bu sözün manası şudur: 'Ben senden iyilik beklerim.' Burada مَنْ muahhar mübteda, ise mukaddem haber olup, muteallakı umumi bir takdir olan حَاصِل kelimesidir. Aynı kelime مَنْكَ nin de muteallakıdır. (أَمْ حَاصِلٌ وَ حَاصِلٌ مَنْكَ) yani; 'İyilik benim içindir ve senden beklenir' demektir. Tazmîni fark edemeyenler ve ayetteki مَنْ harfini لَّذِينَ nin muteallakı olan حَاصِل 'a taalluk ettirenler de ayete şöyle mana verir: (الْتَرِيصُ حَاصِلٌ لِّلَّذِينَ يُولُونَ) 'İlâ yapanlar (ayrılık yemini yapanlar) için bekleme vardır ve bu bekleme kadınlardandır.' İbn Hişam bu eleştirisinde haklıdır. Çünkü bekleyen kadınlarmış gibi bir yanlış mana anlaşılmaktadır. Oysa son kısmın doğru manası (tazmîn takdiriyle) şöyle olmalıdır; 'bu bekleme kadınlardan (uzaklaşmak şeklinde)dir.'

Ayette geçen مَنْ harf-i cerrinin kullanımıyla alakalı olarak sekiz ayrı ihtimalden bahsedilmiştir. Geniş bilgi için bkz: (Semin el-Halebî, II/ 423). ez-Zamahşerî her iki yorumun da caiz olduğunu söyler. Tazmîn vechini; أَوْ مَقْسَمٍ لِّلَّذِينَ يَبْعَدُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ مَوْلًى şeklinde açıklar. (el-Keşşâf, I/ 269).

3.TAZMÎN'İN ÇEŞİTLERİ

Tazmîn, fiilde, isimde ve harfte olmak üzere üç çeşittir. Şayet tazmîn işlemi fiil üzerinde gerçekleşiyorsa 'fiilin tazmîni', isimde gerçekleşiyorsa 'ismin tazmîni' ve harfte gerçekleşiyorsa 'harfin tazmîni' denilir.

Giriş bölümünde 'harflerin tenâvubu' başlığı altında bazı tartışmalardan bahsetmiş, bazı dilcilerin harflerin niyabetine itibar ettikleri için tazmînin harflerde olduğu görüşünü savunduklarını belirtmiştik. Bu görüş Kûfelilere nisbet edilir.²⁵¹

Bilginlerin çoğu ise; fiillerin tazmîninin daha uygun olduğunu savunur. Bu görüş de Basralılara izafe edilir.²⁵²

İbn 'Arabî el-Eşbîlî de bu görüşü savunanlardandır. Şöyle der:

*“Arapların; iki fiil arasındaki bir münasebet ve bağlantı sebebiyle fiillere başka fiillerin manasını yükleme âdeti vardır. Nahivciler bunu bilmedikleri için çoğu kişi harflerin birbiri yerine kullanıldığını ve manalarının birbirine hamledildiğini söylediler. Bilmedikleri için, sözü ve ihtimali daraltan harflere sığındılar. Fiile fiil yüklemeyi ise düşünemediler. Oysa böylesi daha geniş ve kıyasa da daha uygundur.”*²⁵³

Tazmînin sadece fiillerde olduğunu savunanlar, tanımlarında 'fiil' lafzını kullanmışlar, harf ve isimlerde de olduğunu söyleyenler ise tanımlarını genel tutmak için 'lafız' veya 'şey' sözcüğünü kullanmışlardır. ez-Zerkeşî ve es-Suyûtî, tazmînin fiillerde olduğu gibi, isim ve harflerde de olduğunu söyler:

التضم وهو إعطاء الشيء مع الشيء وتارة يكون الاء و الأفعال و اروف

²⁵¹ el- Murâdî, *el-Cene'd-dânî*, II/ 537; es-Sabbân, *Hâşiye 'ale'l-Eşmûnî*, II/ 210; ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, III/ 43.

²⁵² ez-Zerkeşî, age, göst. yer.

²⁵³ el-Eşbîlî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I/ 177.

وهو الذي يقبلُ التوبةَ عن عباده ayetinde²⁶⁰ de fiil, kendisine عفو manası yüklenerek عن ile müteaddi olmuştur.

İsimlerde tazmîn ise bir isme başka bir ismin manası yüklenerek iki ismin de manasının kasdedilmesiyle olur. Örneğin;

حقيق حريص isminin manası حقيق²⁶¹ ayetinde حقيق على أنْ لا أقولَ على الله إلا الحق yüklenmiştir. Allah hakkında ancak hakkı söylemek ve buna hırsla bağlı olmak manasını ifade etmek için على ile kullanılmıştır.²⁶²

3.1. Fiilde Tazmîn

Fiillerdeki tazmîn, isim ve harflere oranla daha fazladır. Çalışmamızın genelinde verdiğimiz misallerin çoğu bu türden olduğu için burada sadece bir misalle yetineceğiz:

ولتكبروا الله على ما هداكم “Sizi hidayete erdirmesine karşılık olarak Allah’ı tazim edesiniz diye...”²⁶³ ayet-i kerimesinde fiilin على harf-i cerri ile getirilmesi, yüceltmenin sıradan bir tazim olmayıp, bir nimete karşılık yapılan tazim olduğunu akla getirmekte, bu sebeple fiile حامدين manası yüklenilmektedir.²⁶⁴

3.2. İsimde Tazmîn

Tazmîn üslubunun isimler üzerinde uygulandığı ifadelerdir. İsimlere başka manalar yüklenmesiyle gerçekleşir. İsimlerde tazmîn birkaç şekilde karşımıza çıkmaktadır:

²⁵⁹ Naziat Sûresi, 79/ 18.

²⁶⁰ Şûra Sûresi, 42/ 25.

²⁶¹ Araf Sûresi, 7/ 105.

²⁶² es-Suyûtî, age. göst. yer.

²⁶³ Bakara Sûresi, 2/ 185.

²⁶⁴ Bkz: Semîn el-Halebî, II/ 288; ez-Zemahşerî, el-Müntehab ve'l-Muktedab II/ 295-296.

3.2.1. Bir İsme Başka Bir İsmin Anlamını Yükleme

İsimlerdeki tazmîne misal olarak gösterilen meşhur örnekler genellikle bu türdendir. es-Suyûtî'den nakille geride de zikrettiğimiz²⁶⁵; *حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا* “Allah adına hakdan başka bir şey söylememeye gayretkârim”²⁶⁶ ayeti gibi... Burada *حَقِيقٌ* ismine *حَرِيصٌ* manası tazmîn edilmiştir. *عَلَى* harf-i cerri de buna işarettir.

Yine, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا احْلُكُمُ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِ نَسَائِكُمْ* “Oruç gecesi eşlerinizle ilişkiye girmeniz size helal kılınmıştır”²⁶⁷ ayeti de isimde tazmîne örnektir. Nitekim *الرَّفَثُ* sözcüğü ‘cinsel birleşme’ manasındadır ve *ب* harf-i cerriyle kullanılır. Fakat burada adı geçen isme *الإِفْضَاءُ* ‘yanaşma, teşebbüs etme, ilişme’ manası tazmîn edilmiş ve o manaya delalet etsin diye *ل* harfiyle kullanılmıştır. Dolayısıyla takdiri; *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا احْلُكُمُ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الإِفْضَاءُ إِ نَسَائِكُمْ يَالرَّفَثُ* şeklinde olmuştur.²⁶⁸

3.2.2. Mübteda Olan İsme Şart Manası Yükleme

Bu durum, ism-i mevsullerde ve nitelenmiş nekre isimlerin haberinde görülür. Ancak ism-i mevsulün sıla cümlesi ve nekre ismin sıfatı, fiil veya zarf olmalıdır. Şart manası yüklendiğinin alameti, haberinin başında *ف* edatının bulunmasıdır. Çünkü bu edat ancak şart cümlelerinin cevabında bulunur.²⁶⁹

İsm-i mevsullere şart manasının tazmîn edilmesinin misalleri Kur’ân-ı Kerim’de çoktur:

²⁶⁵ Bkz: ‘Tazmîn’in Çeşitleri’ başlığı altında.

²⁶⁶ Araf Sûresi, 7/ 105.

²⁶⁷ Bakara Sûresi, 2/ 187.

²⁶⁸ İbn ‘Adîl, *el-Lübâb*, III/ 303; İbn Cinnî, *el- Hasâis*, II/ 310.

²⁶⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî san ‘atî ‘l-i ‘râb*, I/ 47; Birgivî, *İzhâru ‘l-esrâr*, s. 144.

الذين ينفقون أموالهم بالليل والنهار سرا وعلانيةً قلهم أجرهم عند ربهم *“Mallarını gece gündüz, gizli ve aşikar infak edenlere (yani kim böyle yaparsa) Rabb’leri indinde sevapları vardır.”*²⁷⁰

İbn Arafe (803/1401)²⁷¹, bu ayette haberin başına ف gelip, aynı kalıpta olmasına rağmen; *“ İman edip, إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات وأقاموا الصلاة وآتوا الزكاة لهم أجرهم عند ربهم, salih amel işleyen, namazı dosdoğru kılıp zekâtı verenlere Rabb’leri katında sevapları vardır”*²⁷² ayetinde haberin başına ف gelmemesinin sebebini; ‘ism-i mevsule şart manasının tazmîn edilip edilmemesi’ ile açıklamıştır.²⁷³

*“Sizde her ne nimet varsa o Allah’tandır.”*²⁷⁴ وما يَكُم من نعمة فمن الله

ez-Zemahşerî, mübteda durumundaki ism-i mavsule şart manası tazmin edilmesine örnek olarak bu ayeti göstermiştir.²⁷⁵ Dolayısıyla ayet-i kerimedeki ما kelimesini ism-i şart değil, ism-i mevsul olarak kabul etmiştir.²⁷⁶ Çünkü şartiyye olsaydı doğal olarak ف’nın gelmesi gerekirdi ve konuya örnek gösterilmesi doğru olmazdı. İbn Hişam da ayetteki ما kelimesinin ‘mevsule’ olmasının diğer ihtimallerden daha güçlü olduğunu söylemiştir.²⁷⁷

والسارق والسارقة فاقطعوا أيديهما *“Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının ellerini kesin.”*²⁷⁸ ayetinde de aynı durum söz konusudur.²⁷⁹ ez-Zemahşerî ayeti

²⁷⁰ Bakara Sûresi,2/ 274.

²⁷¹ İbn ‘Arafe, Ebu Abdullah, Muhammed b. Muhammed el-Verğamî.

²⁷² Bakara Sûresi,2/ 277.

²⁷³ İbn ‘Arafe, *Tefsîru İbn Arafe*, Tunus, 1986, II/ 772.

²⁷⁴ Nahl Sûresi,16/ 53.

²⁷⁵ ez-Zemahşerî, age, göst. yer.

²⁷⁶ Zaten tefsirinde ما kelimesini أى şeklinde açıklamıştır. Bkz. *el-Keşşâf*, ilgili ayet.

²⁷⁷ İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I/ 398.

²⁷⁸ Maide Sûresi,5/ 38.

²⁷⁹ Bkz: ez-Zemahşerî; el-Beydâvî; en-Nesefî; İbn Adil.

açıklarken cümlelerin irabı hakkında iki ihtimalden bahseder: Birinci ihtimal; **وَالسَّارِقُ** kelimesinin, haberi mahzûf mübteda olması. Bu durumda; **وفيما فرض عليكم السارق والسارقة**; **اي حكمهما** takdirindedir. Yani ‘hırsızlık yapanların hükmü de size farz kılınan hükümlerdendir.’ İkinci ihtimal ise; **وَالسَّارِقُ** kelimesinin mübteda, **فأقطعوا** cümlesini haber kabul edilmesi şeklindedir. Bu durumda mübteda, şart manası tazammun ettiği için haberin başına **ف** edatı gelmiştir. Çünkü ismi mevsuller mübteda olduğunda şart manası tazammun edebilir. **السارق** kelimesinin başındaki **ال** de, sıfat ismin başında olduğu için ismi mevsuldur. Açılımı; **والذي سرق وال سرق فاقطعوا أيديهما** şeklindedir.²⁸⁰

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ **يَغِيرُ حَقَّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ** **بِأَذَابٍ أَلِيمٍ** *Allah’ın ayetlerini yalanlayanlar, peygamberleri haksız yere öldürenler ve adaleti emreden insanları öldürenlere acı verici bir azap müjdele*²⁸¹ ayetinde de **إِنَّ** nin ismi olan **الَّذِينَ** kelimesine şart manası tazmîn edilmiş, bu sebeple haberinin başına **ف** edatı getirilmiştir. Böylece ‘şiddetli azabın sadece bahsi geçen İsrailoğullarına ait değil, her kim bu günaha kalkışırsa onlara da ait olduğu’ manası anlaşılmaktadır.²⁸²

3.2.3. Camid İsimlere Müştak (sıfat) İsimlerin Manasını Yüklemek

Arap dilinde çoğu kere camid (sıfat manası olmayan) isimlere müştak (sıfat manası bildiren) isimlerin manasının yüklendiği görülmektedir. Örneğin; **هو حَا مِنْ طِي** *“Falanca Tayy kabilesinden bir Hatem’dir”* denilir. Bu söz onu övmek için söylenmiştir ve övülen şahıs ne Tayy kabilesindendir, ne de ismi Hatem’dir. Aslında; *‘o Hatem-i Taî*

²⁸⁰ *el-Keşşâf*, I/ 663-664.

²⁸¹ Al-i İmran Sûresi, 3/ 21.

²⁸² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, III/ 207.

gibi cömerttir’ denilmek istenmiştir. Burada جواد ismine جواد sıfatı yüklenmiştir.²⁸³

(Tazmînin bu çeşidi aynı zamanda isti‘âredir.²⁸⁴) Kur’ân-ı Kerim’de de bunun misalleri çoktur:

وهو الذي في السماء إله وفي الأرض إله “O, gökte tapılan ve yerde de tapılan ilahtır.”²⁸⁵

Bu ayette harf-i cerrine bir müteallak lazımdır. Bu müteallak إله kelimesinden başkası olamaz. Fakat camid isimler kendilerine bir sıfat manası yüklenmedikçe müteallak olamaz. Burada kendisine معبود (tapılan) manası yüklenmiş ve harf-i cerre müteallak olmuştur.

وهو الله في السماوات وفي الأرض “O, göklerde ve yerde (tapılan) Allah’tır.”²⁸⁶

Taftazânî (792/1389), bu ayetteki harf-i cerrin camid isim olan lafzatullah’a taalluk etmesinin caiz olmadığını, bilakis ona yüklenilen vasfî manaya taalluk ettiğini söyler.²⁸⁷ Harf-i cerler fiil veya müştak isimler gibi fiil manası içeren bir olguya taalluk etmek zorundadır. Bu ve benzeri ayetlerdeki harf-i cerler, Taftazânî’nin dikkat çektiği vasfî manaya taalluk etmediği takdirde lafzatullahın hal veya sıfatı olması gerekeceğinden Allah’a mekân isnadına sebep olacaktır.

3.2.4. Bazı İsimlerin Bazı Manaları Gerektirmesi

Daha önce de geçtiği üzere, (معلوم) ‘bilinen’ sözünün mutlaka bir (عا) ‘bilen’ gerektirmesi ve (ضارب) ‘vuran’ sıfatının bir (مضروب) ‘vurulan’ gerektirmesi şeklinde

²⁸³ Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, II/ 564.

²⁸⁴ Bkz: Birgivî, *İzhâr*, s. 128.

²⁸⁵ Zuhurf Sûresi, 43/ 84.

²⁸⁶ En’am Sûresi, 6/ 3.

²⁸⁷ Abbas Hasan, *age*, göst. yer.

açıklanan tazmîn türüdür. el-Bâkillânî, ez-Zerkeşî ve es-Suyûtî gibi âlimler, Ulûmu'l-Kur'ân konusundaki eserlerinde bundan bahsetmişlerdir.²⁸⁸

3.3. Harfte Tazmîn

Tazmîn sanatının harfler üzerinde uygulandığı tazmîn şeklidir. Bir harfe başka bir mana yüklenmesi şeklinde olur.

Kûfelilerin fiillerin tazmînine iltifat etmeyip, harflerin tenavubuna itibar ettiklerini söylemiştik.²⁸⁹ Harflerin birbirleri yerine kullanılabildiğini kabul eden bu ekole göre bu üsluba tazmîn demek uygun değildir. Çünkü bir harfî başkasının yerine kullanmak o harfe başka bir harf manası yüklemek değildir. (Belki harfleri isti'âre etmektir.) Fakat dilciler; Basralılar ve Kûfeliler arasındaki farkı 'fiilin tazmîni' veya 'harfin tazmîni' şeklinde ifade etmişlerdir.²⁹⁰ Nitekim es-Suyûtî, tazmînin isim, fiil ve harflerde olduğunu söyledikten sonra fiil ve harfin tazmînini aynı örnek üzerinden işlemiştir. Yani Basralıların 'fiilin tazmîni' olarak kabul ettiği ifadeyi Kûfelilerin gözüyle 'harfin tazmîni' diye isimlendirmiştir:

“Fiillerdeki tazmîn; ‘bir fiile başka bir fiilin manasının yüklenmesi ve ifadenin her iki fiilin manasını da kapsaması’ durumudur. Bu da herhangi bir harf-i cerle kullanılan bir fiilin alışılmadık başka bir harf-i cerle kullanılması şeklindedir. Bu durumda fiilin harf-i cerle kullanılmasının sağlıklı olabilmesi fiil veya harfin yorumlanmasını gerektirir. İlki ‘fiilin tazmîni’, ikincisi ise ‘harfin tazmîni’dir.

²⁸⁸ Fazla bilgi için çalışmamızın I. Bölüm’ündeki ‘Kur’ân İlimleri ve Belâgat Kaynaklarında Tazmîn’ başlığı altındaki ‘İ‘câzu’l-Kur’ân’ alt başlığına bkz.

²⁸⁹ Bkz: Giriş Bölümü’nde, ‘Harflerin Tenavubu’ başlığı. Ayrıca ileride ‘Tazmînin Felsefesi’ başlığı altında ‘Teveessü‘ mahalli’ alt başlığında bu konu tartışılacaktır.

²⁹⁰ Bkz: Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît*, I/ 441; Fâdıl Muhammed Nedîm, *et-Tazmînu’n-nahvî*, I/ 68, vd.

Mesela: *من يشرب بها عباد الله* ayetinde²⁹¹ olduğu gibi... Çünkü *شرب* fiili ancak *من* ile müteaddi olur. *ب* ile kullanılması fiile ya *يروي* ve *يلتد* manasının tazmîn edildiği veya *ب* harfine *من* manası tazmîn edildiği içindir.²⁹²

el-Kefevî, harfîn tazmînine *من آية* ma ayetini örnek göstermiştir.²⁹³ Abbas Hasan da bu örneği tetkik etmeksizin ondan aynıyla nakletmiştir.²⁹⁴ el-Kefevî bu ayetteki *ما* kelimesine şart manası tazmîn edildiğini, bu sebeple fiili cezmettiğini söyler. Oysa buradaki *ما* harf değil, mef'ûl konumunda olan bir isimdir.²⁹⁵ Dolayısıyla bu ayet, harfteki tazmîne değil, isimdeki tazmîne örnek olabilir. Şayet bu temsil, el-Kefevî'den bir zuhul değilse; *ما* kelimesinin zahirine bakarak onu harf olarak değerlendirmiş veya mezkûr lafız olan *ما*'ya değil de, muzamman olan şart manasına itibar etmiş olabilir.

Bu noktada tazmînden bahsederken onunla bağlantılı olarak anılan bir de 'tazammun' ifadesinden bahsedilmelidir. Tazammun; 'içerme, kapsama' demektir. Tazmîn ile tazammun arasında tam girişimlilik (mutlak umum-husus) bağı vardır. Zira tazmînin olduğu yerde tazammun da olmalıdır, fakat tazammunun olduğu yerde tazmîn olmayabilir. Çünkü tazmîn dışarıdan bir müdahaleyi gerektirir. Mesela '*huruf-u müşebbehe bil fiil*' diye adlandırılan *أَنَّ، إِنَّ، كَأَنَّ* gibi harfler kendilerinde fiil manalarını barındırırlar (tazammun ederler). Fakat bu harici bir müdahaleyle olmayıp, zâtları gereği olduğu için bu içerdikleri manaya tazmîn denmez.

Yine bazı isimler harf manaları tazammun eder ve bu sebeple mebni olur. Örneğin *ما* kelimesi şart veya istifham manaları tazammun ettiği için mebni olmuştur.²⁹⁶

²⁹¹ İnsan Sûresi, 76/ 6.

²⁹² es-Suyûtî, *el-İtkan fî ulûmil- Kur'ân*, III/ 123.

²⁹³ Kefevî, *Küllîyyât*, s. 266.

²⁹⁴ Fâdıl, *en-Nahvu'l-vâfî*, II/ 565.

²⁹⁵ Bkz: İbn Âşûr I/ 655; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 416.

²⁹⁶ Şerhu İbn Akîl, I/ 34.

İbn Âşûr, قَاتِلْهُمْ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ “Allah canlarını alasıcalar, nasıl da kandırılıyorlar” ayetini²⁹⁷ açıklarken; أَنَّى kelimesinin aslında zarf-ı mekân olduğunu, fakat bu ayette olduğu gibi kendisine istifham manası tazmîn edilmesinin çok olduğunu söyler.²⁹⁸ Fakat bu ve benzeri manalara tazmîn tabiri kullanımı meşhur olmadığı için, İbn Âşûr’un bu ifadesini şaz kabul etmek daha uygundur.

İstifham harflerinin tazammun ettiği emir, nehy, tacib, inkar, takrir ve tahkir gibi manalar da tazmîn olarak değerlendirilmemiştir. Örneğin; قَهْلُ أَنْتُمْ مَسْهُونَ “Artık vaz geçtiniz mi (yani vaz geçin)”²⁹⁹ Bu ayette istifham, emir manası içermektedir. Fakat buna tazmîn denmemektedir.

²⁹⁷ Tevbe Sûresi,9/ 30.

²⁹⁸ İbn Âşûr, XXVIII/ 242.

²⁹⁹ Maide Sûresi,5/ 91.

4. TAZMÎN'İN FELSEFESİ

Tazmîn konusu işlenirken akla bazı sorular gelmektedir. Harflerde mi tasarruf yapılması daha uygundur, yoksa fiillerde mi? Acaba bu ifade tarzının türü nedir? Yani tazmîn hangi kavramların altında incelenmelidir? Hangi kavramlarla alakalıdır ve mecaz ve isti'âre gibi bazı edebi terimlerle yakın veya uzak nasıl bir ilişkisi bulunmaktadır?

Yine 'tazmîn kıyasi midir, yoksa semaî mi? Şartları var mıdır, yoksa mutlak mıdır?' gibi sorular akla gelmektedir. Şimdi sırasıyla bu konular hakkında ilgili kaynaklara bir göz atalım.

4.1. Tevessü' Mahalli

Tevessü', genişlik demektir. Tazmîn sanatı yapılırken işlemin merkezinde hangi kelime vardır? Tasarruf/genişlik fiilde mi yapılmalı, yoksa harfte mi? Harfler mi üzerinde tasarrufu daha kolay kabul eder, yoksa fiiller mi? Harflerde tecevvüz (mecaz) mı, yoksa fiililerde tazmîn mi uygundur?

Tazmîn sanatında yapılan işlemin merkezi ve genişliğin mahalli hakkında dil bilginleri arasında görüş farklılığı vardır. Nitekim Kûfeliler işlemin (tevessü'ün) harfte olduğunu iddia ederken, Basralılar'ın da içinde bulunduğu çoğu âlimler ise fiilde olduğunu savunmuşlardır.³⁰⁰ Nitekim çalışmamızın giriş bölümünde, konuya girmeden önce meânî harfleri hakkında bilgi verme ihtiyacı hissettiğimiz için 'harflerin tenâvvubu' başlığı altında bu konudan biraz bahsetmiştik.

³⁰⁰Bkz: el-Murâdî, II/ 537; es-Sabbân, II/ 210; ez-Zerkeşî, III/ 43.

İşlemin harfte olduğunu söyleyenler, harflerin bir münasebet sebebiyle birbirinin yerine isti‘âre edilerek kullanıldığını iddia etmişler³⁰¹ ve bunu; ‘tecevvüz harftedir’³⁰² veya ‘tevessü harftedir’³⁰³ şeklinde ifade etmişlerdir.

Bazılarına göre ise bazı harflerin birden çok manası vardır. Mesela ب harfî nin ‘ilsak’ manası olduğu gibi ‘istila’ (على) manası da vardır.³⁰⁴ Örneğin; قَاتَابُكُمْ عَمَّا يَغْمُ ayetinde³⁰⁵ على manasında kullanıldığı söylenmektedir.³⁰⁶ Bu durumda mecaz değil, hakikat söz konusudur.

Basralılar ise fiilde tecevvüzün daha kolay olduğunu, harflerin sadece tek anlamı olduğunu ve birbirinin yerine kullanılamayacağını savunurlar.³⁰⁷ Harfî fiille uyumsuz gibi görüldüğü durumlarda sözü söyleyene bakılır. Fesahatından şüphe edilmeyen biriye bu, onun sanat yaptığını ve fiile, o harfe uygun başka manalar yüklediğini gösterir. Bu durumda harfe dokunulmamış, hakikat manası üzere bırakılmıştır. Dolayısıyla Basralılar, harfî fiile uygun olmadığı durumlarda fiile başka bir mananın tazmîn edildiğini söylerler. Zikri geçen ayeti; قَاتَابُكُمْ عَمَّا مَتَصَلَا يَغْمُ şeklinde takdir ederler.³⁰⁸

Âlimlerimizin çoğu tazmînin gerektirmiş olduğu fiilde tevessü‘ü harflerde tecevvüzden daha uygun bulmuştur.³⁰⁹ Çünkü tazmîninde tesis (manada ziyade) vardır ve bu kaidesine uygun şekilde yapıldığında düz ifadeden daha makbuldür.³¹⁰

³⁰¹ Bkz; İbn Hişam, *Evdahu’l-mesâlik*, III/ 18.

³⁰² es- Sabbân, I/ 21; Abbas Hasan, *age*, II/ 537.

³⁰³ ez- Zerkeşî, *age*, III/ 338.

³⁰⁴ Ulugöl, Feti, *Arap Dilinde Harfler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 27.

³⁰⁵ Ali İmran Sûresi, 3/ 154.

³⁰⁶ el-Cezâirî, *Câmiu’l-beyân*, I/ 393.

³⁰⁷ Abbas Hasan, *age*, II/ 537.

³⁰⁸ İbn Acîbe, *age*.

³⁰⁹ ez- Zerkeşî, *age*, III/ 338.

³¹⁰ Fadıl, *et-Tazmînu’n-nahvî*, I/ 106.

4.2. Tazmînin Türü

Tazmîn olgusunun edebi üsluplar içerisinde hangi kategori altında değerlendirileceği hakkında dil bilginleri farklı görüşler bildirmişlerdir. Ortaya çıkan farklı kanaatler genel itibariyle tazmîni tanımlama veya anlamadaki farklı bakış açısından kaynaklanmaktadır. Tazmîn; dil bilginleri tarafından îcâz, takdir (hazf), hakikat, mecaz, kinâye ve daha başka başlıklar altında değerlendirilmiştir. O halde öncelikle bazı kavramları kısaca tanımlamak gerekmektedir:

Îcâz: ‘Manayı ihlal etmeksizin sözü kısa tutmaktır.’³¹¹ Az sözle çok mana ifade etmektir.³¹² Kasdedilen manayı alışılandan daha az lafızla söylemektir.’³¹³ şekillerinde tanımlanmıştır.

Hakikat: Bir lafzın, söz konusu alanda, konulduğu manada kullanılmasına denir.³¹⁴ Mesela ‘aslan’ kelimesini yırtıcı hayvan manasında kullanmak gibi...

Mecaz: Bir lafzı, bir karine sayesinde gerçek manasında kullanmamak ve bir alaka sebebiyle lafzın gerektirdiği başka bir manada doğru şekilde kullanmaktır.³¹⁵ ‘*Minderde bir aslan gördüm*’ sözünde ‘aslan’ kelimesi hakiki anlamı olan yırtıcı hayvan manasında değil, cesur ve atılgan manasında kullanılmıştır. Çünkü güreş minderinde vahşi hayvanın olmayacağı, bir güreşçinin olacağı aşikârdır. Bu sebeple bu cümlede gerçek manaya engel karine bulunduğu gibi mecazî manaya delalet eden alaka da mevcuttur.

Mecaz-ı mürsel: Şayet mecazın alakası müşabehet (benzerlik) değilse mecaz-ı mürsel olur.³¹⁶ Alaka çoğu kere; cüziyet, külliyyet, hâlliyyet, mahalliyyet, lâzımiyyet,

³¹¹ Bkz: el-Bâkıllânî, *Î‘câzu’l- Kur‘ân*, I/ 262.

³¹² DİA., Saraç, Yekta, İCÂZ, XXI/ 392.

³¹³ el-Kazvînî, *Telhîsu’l- Mîfâh*, s. 91; *el- İtkân*, III/ 179.

³¹⁴ Habenneke, *el-Belâğatu’l- ‘Arabiyye*, II/ 128; Kazvînî, *age*, s. 119.

³¹⁵ Bkz: Ali Cârîm- Mustafa Emîn, *el-Belâğatü’l- vâdîha*, s. 59; es-Suyûtî, *el- İtkân*, III/ 122, Kazvînî, *age*, s. 103.

³¹⁶ el-Kazvînî, *age*, göst. yer; *el-Belâğatü’l- vâdîha*, s. 93.

melzumiyyet, sebebiyyet, müsebbebiyyet, geleceğe veya geçmişe itibar olur.³¹⁷ ‘Köye sor.’ denildiğinde maksat; ‘Köy ehline, yani orada yaşayanlara sor.’ demektir. Burada köy kelimesinde mecaz-ı mürsel yapılmış olup alakası mahalliyyettir.³¹⁸

İbn Atiyye’ye göre, muzafın hazfî mecaz olmakla birlikte her hazf mecaz değildir. el-Karâfî; hazfîn dört çeşit olduğunu, ancak bunlardan sadece birinin mecaz kabul edildiğini, onun da, (*وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ*) ‘*köye sor*’ ayetinde³¹⁹ olduğu gibi) ‘isnad açısından lafzın ve mananın doğruluğu kendisine bağlı olan hazf olduğunu söyler. Nitekim zikri geçen ayette muzaf’ın hazfî söz konusudur. Çünkü köy soruya cevap veremez. Ayetin takdiri; *وَاسْأَلِ أَهْلَ الْقَرْيَةِ* ‘*köyün ahalisine sor*’ şeklindedir.³²⁰

ez-Zencânî, *el-Mi’yâr*’da; ‘Hükmü değiştiren hazf mecaz sayılır. Fakat mübteda’nın haberinin hazfî durumunda olduğu gibi şayet hazf manayı değiştirmiyorsa buna mecaz denmez’ der.³²¹

el-Kazvînî de *el-İzâh* adlı kitabında; hazf veya ziyade irabı değiştirirse ancak o zaman mecaz olacağını söylemiştir. Örneğin; *وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ* ayetindeki *الْقَرْيَةَ* kelimesinde mecazın var olduğu kabul edilir iken, *فَبِمَا رَحْمَةٍ* ayetindeki zaid olan *مَا*’da irabı etkileyen bir durum olmadığı için mecazın varlığı kabul edilmemiştir.³²²

³¹⁷ *el- Belâğatü’l- vâdiha*, göst. yer.

³¹⁸ *el- Belâğatü’l- vâdiha*, göst. yer.

³¹⁹ Yusuf Sûresi, 12/ 82.

³²⁰ Bkz: es-Suyûtî, *el- İtkân*, III/ 137. Diğer üç çeşit hazf şunlardır: 1. Mahzufa itibar etmeden de mananın tamam olduğu, fakat şer’an takdirine gerek duyulan hazf: *فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ (فَأَطْلُ) فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ* gibi. 2. Şer’an değil, fakat adeten takdiri gereken hazf: *فَانْفَلَقَ (فَضْرِبْهُ) فَانْفَلَقَ* gibi. 3. Şer’an veya adeten bir delil olmadığı halde aklen düşünülen hazf: *فَقَبِضَتْ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ (حَافِرِ فَرَسٍ) الرَّسُولِ* gibi. Aslında Samirî, elçinin izinden değil onun atının ayağının toprağından bir parça almıştır. Not: Örneklerdeki parantez içindeki ifadeler ayetten olmayıp, mecaz kabilinden sayılmayan bu haziflerin takdirdir.

³²¹ es-Suyûtî, age, göst. yer.

³²² Bkz: es-Suyûtî, age, III/ 138.

Kinâye: Kendi manasında kullanıldığı halde ifade ettiği mananın lâzımı (gereği) kasdedilen lafızdır.³²³ Kinâye'nin mecazdan farkı; mecazda hakiki mananın kasdedilmesine engel varken, kinâyede böyle bir engel bulunmamasıdır.³²⁴

Bu edebi üslupları kısaca tanımladıktan sonra tazmînün bunların arasında bir yere mi konulacağı, yoksa müstakil bir sanat olarak mı değerlendirileceği konusuna geçebiliriz.

Öncelikle bu konuda kaynaklarımızda yer alan bazı görüşlere göz atalım:

es- Suyûtî, tazmînün bir çeşit mecaz olduğunu söylemiştir. Çünkü lafız aynı anda hem hakiki hem de mecazi manaya konulmamıştır. (Tazmînde olduğu gibi) bir lafzın her ikisini kapsaması ise mecazdır.³²⁵

Ebu'l-Bekâ el- Kefevî (1094/1683) şöyle demiştir: “Bazıları tazmîni; ‘manasını içermesi sebebiyle bir lafzın başka bir lafız yerine konması (إيقاع لفظ موقع غاه لتضمنه معناه)’ şeklinde tarif etmiş ve bunun da bir çeşit mecaz olduğunu söylemiştir. Bazılarına göre ise; “tazmîn, bir lafzı asaleten kasdedilmek üzere kendi aslî manasında kullanmak, fakat bununla birlikte lafız kullanmak veya takdir edilmeksizin ona uygun ikinci bir manayı da (tebeiiyyeten) kasdetmektir. Dolayısıyla tazmîn, kinâye veya izmar (takdir) sayılmaz. Aksine hakikat cinsindendir. Hakiki mana kasdedilmiş, bununla birlikte başka bir mana da kasdedilmiştir.”³²⁶

“Tazmînde her iki mana da maksuttur. Yalnız biri (mezkur) kasdedilme cihetinden öncelikliyen, diğeri ona bağlı olarak anlaşılır. Bu tertip her iki mananın da bizzat kasdedilmiş olmasına engel teşkil etmez. Bu, aslında (مع بـ | فيقة | ان) ‘hakikat

³²³ el-Kazvînî, *Telhîsu'l- Miftâh*, göst. yer; Abbas Hasan, *en- Nahvu'l- vâfi*, II/ 568.

³²⁴ el-Kazvînî, *age*, s. 103, 120.

³²⁵ es-Suyûtî, *Mu'teraku'l- akrân*, I/ 198.

³²⁶ Bkz: el-Kefevî, *el- Külliyyât*, I/ 266.

ve mecaz bütünlüğü' diye tabir edebileceğimiz sıhhati tartışılan olgu ile tazmîn arasındaki farktır. Bu olguda hem hakiki mana hem de mecazî mana her ikisi de asaleten maksut iken tazmîninde biri asaleten diğeri tebeiyyeten maksuttur. Bu olgunun sıhhati tartışmalı, fakat tazmînin sıhhati tartışmasıdır.³²⁷

İzzuddîn b. Abdüsselâm, 'Mecâzü'l- Kur'ân' adlı kitabının kırk ikinci bölümüne 'Mecâzü't- Tazmîn' diye başlık atmıştır.³²⁸

el-Batalyûsî'nin³²⁹, aşağıdaki ifadesine bakıldığında tazmîni mecaz olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır:

*“Bir fiil başka bir fiil manasında kullanıldığında, biri bir harf-i cer diğeri ise başka bir harf-i cer ile kullanılıyorsa Araplar işi geniş tutarak bazen bir harfi diğer harfin yerine mecazen kullanabilirler. Böylece fiilin diğer bir fiil manasında kullanıldığına işaret ederler.”*³³⁰

Görülüyor ki dilcilerin bu konuda tazmîni değerlendirmelerinde onu nasıl tanımladıkları başlıca etken olmuştur. Batalyûsî ve onun gibi tazmîni, 'bir fiilin yerine bir başkasının kullanılması' olarak düşünenler netice itibariyle tazmîni mecaz olarak değerlendirmişlerdir. Zikredilen fiili asli manasında kabul edenler ise tazmîni hakikat kabul etmişlerdir.

ez-Zerkeşî tazmînin bir nevi mecaz olduğunu söyler:

*“Tazmîn de bir mecaz çeşididir. Çünkü bir lafız, hem hakiki hem de mecaz manaya beraber konmamıştır. İkisini beraber kullanmak da (konulmadığı şekilde kullanmak olacağından, yani 'hakikat manasında kullanılmıştır' denemeyeceği için) özel bir mecaz türüdür. Bunu mutlak mecazdan farklı tutmak için de 'tazmîn' diye özel olarak isimlendirmişlerdir.”*³³¹

³²⁷ Bkz: el-Kefevî, age, göst. yer.

³²⁸ Abbas Hasan, age, II/ 569.

³²⁹ Abdullah b. Muhammed b. es-Seyyid. (521/1127)'de Valensiya'da vefat etmiştir. *Edebü'l- küttâb, Şerh-u'l- Muvatta, Şerhi Saktî'z-zened* gibi eserleri de vardır. Bkz: es-Suyûtî, *Buğyetu'l- vu'ât, Dâru'l-Fikr*, Beyrut, 2005, I/ 531.

³³⁰ el-Batalyûsî, *el-İktidâb fî şerhi Edebi'l- küttâb*, Dâru'l- kütübi'l- Mısriyye, Kahire, 1996, II/ 265.

³³¹ ez-Zerkeşî, *el- Burhân*, III/ 339.

ez-Zerkeşî, *عينا يشرب بها المقربون*, ayetinde³³² *tazmîn* sebebiyle içmek ve kanmak manalarının her ikisinin de irade edildiğini ve böylece hakikat ve mecazın bir lafızda toplandığını söyler.³³³ Ona göre bir ifade –*tazmîn*de olduğu gibi- hem hakikatı, hem de mecazı içeriyorsa o da mecaz kabilindendir.

ez-Zerkeşî, *tazmîn*in tamamının îcaz kabilinden olduğunu söyler.³³⁴ es-Suyûtî de; ‘*tazmîn bir nevi îcâz’dır*’ demiştir.³³⁵

Hatırlayalım ki İbn Hişam *tazmîn*i şöyle tanımlamıştı:

‘قد يشربون لفظا مع لفظ فيعطونه حكمه ويسمون ذلك تضمينا و فائدته ان تؤدي كلمة مؤدى كلمة ‘

“Araplar bazen bir lafza bir başka sözcük manasını da yükleyerek o lafza, yükledikleri sözcüğün hükmünü verirler. Bunu ‘*tazmîn*’ diye isimlendirirler. Bunun faydası bir kelimenin, iki kelimenin yapacağı görevi yerine getirmesidir.”³³⁶

Abbas Hasan bu ifadeden yola çıkarak şu yorumu yapar:

Bir kelimenin iki kelime görevi yapması ifadesinden anlaşılan, aynı kelimenin hem hakiki, hem de mecazî manada kullandırıldığıdır. Mesela, *الذين يؤلون من نسائهم* ayetinin manası; *الذين تتعون من نسائهم با لف* şeklindedir. İlâ’nın hakiki manası yeminden başkası değildir. Kadınlardan uzaklaşma manasında ancak mecaz yolla olabilir. Bu durumda ifade, zikr-i sebep irade-i müsebbeb kabilindendir. Yani ‘yemin sebebiyle kadınlardan uzak duranlar’ demektir. Dolayısıyla bu ifadede hem hakikat, hem de mecaz vardır. Böyle bir durum ise usulcülere göre mecaz kabul edilebilir. Çünkü onlar mecazın karinesinin karine-i mani‘a olmasını şart koşmazlar. Beyâncılar ise buna mecaz demez.

³³² Mutaaffîfîn Sûresi, 83/ 28.

³³³ ez-Zerkeşî, age, III/ 338.

³³⁴ ez-Zerkeşî, age, III/ 343.

³³⁵ es-Suyûtî, *el- İtkân*, III/ 309.

³³⁶ İbn Hişam, *Muğni’l- lebib*, II/193.

Çünkü onlar karinenin mani‘a olmasını şart koşarlar. O halde beyâncılar tazmîne; (حقیقة)

ملوحة لها ‘başka mana akla getiren hakikat’ derler.³³⁷

ed-Düsûkî³³⁸, “İbn Hişam’ın; ‘tazmînin faydası; bir kelimenin iki kelimenin vazifesini ifa etmesidir’ sözünden anlaşılan, kelimenin hakikat ve mecaz manasında kullanıldığıdır” der.³³⁹

İbn Cinnî, el-Hasâis’de ‘Arapların ifadenin anlamını genişleterek (te vessü) bir harfin yerine başka bir harf kullanmak suretiyle bir fiilin başka bir fiil manasında kullanıldığına işaret ettiğini’ söylemesi açıkça fiilin başka manada kullanıldığını bildirmektedir.³⁴⁰ Bu ibarenin zahirine bakıldığında tazmînin mecaz-ı mürsel olduğu zannedilebilir. Çünkü lafız, bir alaka ve karine sebebiyle başka bir manada kullanılmıştır.³⁴¹ Fakat tazmînin mecaz-ı mürsel kabilinden olması pek uygun görülmemektedir. Çünkü mecaz-ı mürselde hakiki mananın irade edilmesinin imkânsız olması şart koşulmuştur. Tazmîninde ise her iki mana murad edilmektedir.³⁴²

Bazıları ise her iki mananın da irade edildiği gerekçesiyle tazmînin bir çeşit kinâye olduğunu söylemiştir.³⁴³ Bu görüşe göre tazmîninde aslî mana, maksut manaya vasıta olarak murad edilir. Takdire ihtiyaç da ancak mananın zihinde tasavvur edilebilmesi için vardır. (Yani takdir aslında yoktur. Tazmîn bir nevi takdir değildir.)³⁴⁴

³³⁷ Abbas Hasan, *en- Nahvu’l- vâfi*, II/ 567.

³³⁸ Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî (1230/1815).

³³⁹ Abbas Hasan, *en- Nahvu’l- vâfi*, II/ 567.

³⁴⁰ İbn Cinnî, *el- Hasâis*, II/ 310.

³⁴¹ Abbas Hasan, *age*, II/ 569.

³⁴² Abbas Hasan, *age*, II/ 578.

³⁴³ Abbas Hasan, *age*, II/ 576; Ahmed Ferhân Şüceyrî, *et-Tazmînu’n- nahvî ve eseruhu fi’l-ma’nâ*, s. 197.

³⁴⁴ Abbas Hasan, *age*, göst. yer.

Seyyid Şerif Cürçânî (1340-1413 m) bu görüşü zayıf bulmuştur. Zira kinâyeye yapılan lafız (meknî bih) bazen kasedilmemiş olabilir. Tazmînde ise hem muzamman, hem de muzamman fih'in (mezkur) kasedilmesi gerekir.³⁴⁵

Demek ki, kinâyede aslî (hakiki) mana bazen kasedilmemiş olabilir. Tazmîn şayet kinâyenin bir çeşidi olsaydı o da onu gibi kullanılırdı. Oysa adından da anlaşılacağı gibi tazmînde iki manada maksuttur.

Tazmîn'in türü hakkında sekiz ihtimalden bahsedilmiştir:³⁴⁶

1.Mecaz-ı mürsel. Çünkü lafız bir alaka ve mani sebebiyle başka bir manada kullanılmıştır.

2.Hakikat ve mecaz bütünlüğü. Çünkü mezkûr lafız kendi manasına bizzat, mahzuf manaya da karine aracılığıyla delalet etmektedir.

3.Hakikat. Çünkü mezkûr lafız hakiki manasında kullanılmış, kendisine başka bir mana da yüklenmemiştir. Fakat harf-i cer gibi bir karine sebebiyle mezkûr fiil cümlede hal olarak takdir edilerek cümleye uygun bir amil takdir edilir. ez-Zemahşerî de bu görüştedir. Bu görüşe göre Nisa Suresi'ndeki **ولا تأكلوا أموالهم إلى أموالكم** ayeti; **ولا تضموا**

أموالكم آكلوا | أموالكم | أموالكم takdirindedir.³⁴⁷

4.Hakikat. Mezkûr lafız yine kendi manasında kullanılmıştır. Fakat ona tebeiiyetle hal veya mef'ûl olarak düşünülen başka bir mana da kasedilmiştir. Burada bir takdir

³⁴⁵ Abbas Hasan, *age*, göst. yer.

³⁴⁶ Bkz: Abbas Hasan, *age*, s. 578- 579; Halid el- Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh ale't- Tavzîh*, Dâru'l- kütübi'l- ilmiyye, Beyrut, 2000.

³⁴⁷ Abbas Hasan, *age*, II/ 568.

veya kinâye yoktur. Sadeddin Taftazanî bu görüştedir. Bu görüşe göre zikrettiğimiz ayetin takdiri; *أموالكم ولا تأكلوا أموالاً م ضامياً* şeklinde olacaktır.³⁴⁸

5.Kinâye. Çünkü kinâyede olduğu gibi tazmînde de her iki mana da kasdedilmiştir. Zikredilen lafız, murad edilen lafza vesile olarak zikredilmiştir. Takdire ihtiyaç yoktur, takdir ancak manayı tasavvur etmeyi sağlar.

6.Umumu'l- mecaz yoluyla her iki mananın aynı anda murad edilmesi. Burada bir lafızla her iki mana da kasdedilmiştir.

7.Ne hakikat, ne de lafızda mecaz. (Manada mecaz) Bu görüşe göre mecaz, tazmîn sayesinde amilin mamule tesir etmesinde ve gayri tâm nisbetedir.³⁴⁹ Bu görüş İbn Cinnî'den nakledilmiştir. Der ki: “Görmez misin ki; Araplar zıddı zıdda kıyas ederek, bir fiili, zıddı olan fiil gibi müteaddi olarak kullanmıştır. Örneğin; *أسر* fiilini zıddı olan *جهر* fiiline hamlederek onun kullanıldığı *ب* harf-i cerriyle, *فضل* fiilini zıddı olan *نقص* fiiline hamlederek *عن* harf-i cerriyle kullanmışlardır.” İbn Cinnî bu kullanımı sözün sıhhatine bağlamıştır. (Anlam karışacağı veya yanlış anlaşılacağı misallerde uygulanamaz.)

8.Bir lafızla iki mananın murad edilmesi. Bu anlayışa göre anlamlardan biri hakiki murad olup, diğeri o anlama vesiledir. Bu İbn Kemal Paşa'nın tercihidir. İbn Kemal Paşa bunun cevazını işitmeye bağlamıştır.³⁵⁰

er-Rummânî (384/994)³⁵¹, Belâğat ilmini on kısım olarak taksim etmiş; îcâz, teşbih, isti'âre, telâum, fevâsıl, tecânüs, tasrîf, mübâlağa ve hüsn-i beyân ile beraber tazmîni de müstakil bir ifade tarzı olarak zikretmiştir.³⁵²

³⁴⁸ Abbas Hasan, *age*, göst. yer.

³⁴⁹ Gayr-i tâm nisbet; tam isnad değil, eksik isnad demektir. Atıf, car-mecrur, sıfat ve izafet terkiplerindeki gibi. Bkz: Ali Bulut, *Arap Dilinde Terkid*, Makale, UÜ. Bursa, 1995.

³⁵⁰ Bkz: Abbas Hasan, *age*, II/ 579; *et-Tazmînu'n- nahvî*, I/ 97-98.

Bütün bu söylenenler neticesinde kanaatimiz; tazmînin bir çeşit îcaz üslubu olduğu ve bunun da özgün bir anlatım tarzı kabul edildiğidir. Kinâye veya mecaz kabul edilmesi ise tazmîni yorumlamaya göre değişebilmektedir. Aynı şekilde, itibar edildiği takdirde, bir nevi takdir veya hazf olarak kabul edilebilir. Değişik şekillerde tarif edilmesi ve yorumlanması farklı kategoriler altında değerlendirilmesine sebep olmuştur. Tazmîn üslubunun çeşitliliğini de göz önünde bulundurduğumuzda en doğrusu onu müstakil bir sanat olarak kabul etmektir.

4.3. Tazmîn'in 'İstiare' ve 'Adl' Kavramlarına Benzerliği ve Farkı

Tazmîn, gerçekte aralarında bir alaka bulunmamakla birlikte, şekil olarak başka kavramları da akla getirmektedir. Örneğin isti'âre ve adl kavramları gibi...

Mecazın alakası müşabehet (benzerlik) olup, teşbihin iki tarafından biri hazfedilir ve diğerine işaret olarak ona ait bir özellik zikredilirse isti'âre olur.³⁵³

Tazmîn üslubunda, bir karinenin delaletine güvenerek iki sözcükten birinin hazfedildiğine ve bu karine sayesinde gizli mananın anlaşıldığına bakıldığında bu terkip, görünüş itibariyle isti'âreyi akla getirmektedir. Çünkü isti'ârede de şekil olarak bir benzerlik vardır. Teşbihin iki tarafı olan müşebbeh ve müşebbeh bih'ten biri hazfedilmekte ve ona işaret olsun diye, ona ait özelliklerinden biri zikredilmektedir. Yani ortada bir hazf ve hazfe dair bir karine vardır.

Tazmîn üslubunda da hazf ve karine vardır, ama teşbih yoktur. Ayrıca isti'âre, 'tenâsi't-teşbih' yani; 'teşbihin unutulması müşebbeh ve müşebbeh bih'in ittihadı

³⁵¹ Ebu'l-Hasan Ali b. İsa, en-nahvî, el-Mutezili. Zeccâc ve İbn Düreyd'in talebesidir. (Bkz: Ziriklî, el-A'lâm, IV/ 317; ez-Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-nübelâ, XXII/ 467.

³⁵² el-Bakillânî, *İ'câzu'l- Kur'ân*, I/ 11.

³⁵³ el-Kazvînî, *Telhîsu'l- Mifâtâh*, s. 120; *el-Belâğatü'l- vâdiha*, s. 64.

iddiası' üzerine kurulmuştur.³⁵⁴ Yani teoride, isti'ârenin iki tarafı bulunsa bile gerçekte tek bir öge vardır. 'Ring'de bir aslan gördüm' cümlesinde gerçekte bir kişi vardır. O da müşebbeh bih olan ve aslan gibi saldırgan kabul edilen adamdır. Tazmînde ise iki mana vardır ve her ikisi de murad edilmektedir.

Tabi ki bu yaklaşım, 'tenavubu'l- hurûf' denilen harflerin birbiri yerine kullanılma fikrine karşı çıkan Basra ekolüne göredir. Giriş kısmında da belirttiğimiz üzere Basralıların çoğu, tazmînin fiilde olduğu fikrini savunmaktadırlar. Harflerin niyabeti fikrine sahip Kûfe ekolü ise tasarrufu harflerde yapmayı yeğlemişlerdir. Onlara göre; manen benzerlik (müşabehet) gerekçesiyle bir harfin yerine bir başkası kullanılmış, yani ödünç alınmıştır. Karine ise fiildir. Bu durumda onlara göre bu tazmînin isti'âre kabul edilmesine bir engel yoktur.

Adl; bir ismin aslî sigasından çıkmasıdır.³⁵⁵ Yani bir lafzın başkalaşarak, delalet ettiği mananın başka bir lafızla ifade edilmesi demektir. Örneğin; *عمر* ismi, *عامر* kelimesinden udul etmiştir. *ثلاث* kelimesi de ; *ثلاثة ثلاثة* demektir. Tazmîn nasıl ki bir manayı başka lafızla ifade etmekse aynı durum adl için de söz konusudur.

Adl'de her ne kadar ifadeyi değiştirme söz konusuysa da görünürdeki lafzın delalet ettiği mana üzerine fazla bir mana yüklemek söz konusu değildir. Ayrıca adl, madul anı'n maddelerinden (yani aynı kök harflerinden) yapılır.³⁵⁶ Tazmînde ise muzamman ve muzamman anı arasında manevi uygunluk gerekmektedir. Lafızla alakası yoktur.

³⁵⁴ et-Taftazânî, *Muhtasaru'l- meânî*, s. 332; el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *Ulûmu'l- belâğa*, I/ 260, 264.

³⁵⁵ İbn Hâcib, Cemâluddîn b. Osman el-Mısırî el-Mâlikî (646/1248), *el- Kâfiye*, Yasin Y., İstanbul, 2005, s. 6.

³⁵⁶ Câmi', Molla Abdurrahman, *el- Fevâidi'd- Diyâiyye*, s.34.

4.4. Tazmîn Kıyasî midir, Yoksa Sema‘î mi?

Tazmînin sema‘î olması demek, işitilen yerlerle sınırlı olup başka yerlerde kullanılamaması anlamına gelmektedir. Kıyasî olması ise, yapılanlara kıyas edilerek başka yerlerde de onlar gibi kullanılabileceği demektir.

Dil bilginleri tazmîn üslubunu anlattıktan sonra onun hükmü hakkında kendi kanaatlerini de açıklamışlardır. Kimi âlimler sema‘î olduğunu³⁵⁷ iddia ederken, çoğu ise kıyasî olduğu kanaatine varmıştır.³⁵⁸

Ebu'l- Bekâ el-Kefevî (1094/1683), tazmînin sema‘î olduğunu iddia edenlerdendir. Şöyle der:

*“Tazmîn, kıyasî değil, sema‘îdir. Tazmîne ancak zaruret anında gidilir. Bir lafzı asıl manasına hamletmek mümkün olduğu müddetçe böylesi uygundur. Hazf ve îsâl kaidesi de aynı şekilde sema‘îdir, fakat çok yaygın olması sebebiyle kıyasî gibi görülmüş ve âlimler tasarrufla bulunarak işitilmeyen yerlerde bile kuralı kullanmışlardır. Fakihlerin; ‘kıyasa aykırı olan şey -meşhur olduğunda- sanki kıyasla sabit olmuş hükmünde sayılır ve bir başka şeyin kendisine kıyas edilmesi caiz olur’ sözü de bunun bir benzeridir.”*³⁵⁹

İbn Hişam, tazmîni tanımlarken; ‘... لفظ آخر ’ demiştir. Bu cümlenin başındaki قد ‘taklil’ yani; azlık/nadirlik bildirmektedir. Bundan anlaşılan, tazmîn sanatının az kullanıldığıdır. Oysa İbn Hişam, konunun sonunda İbn Cinnî’den nakille tazmînin Arap kelimasında çok yer aldığını söyleyecektir. Düsûkî, İbn Cinnî’nin bu sözünün, tazmînin kıyasî olma ihtimalini kuvvetlendirdiğini söylemiştir.³⁶⁰

Tazmînin sema‘î olduğunu iddia edenler tazmîni hakikat, mecaz veya her ikisinden mürekkep bir sınıfa aidiyetindeki problem sebebiyle ve onu başlı başına bir

³⁵⁷ Bkz: Abbas Hasan, *age*, II/ 566, 569, 580; el- Hafâcî, *Tırâzu’l- mecâlis*, s. 219; es-Suyûtî, *Hem ‘u’l- hevâmi’*, I/ 149; İbn Hişam, *Muğni’l- lebîb*, I/ 545.

³⁵⁸ Bkz: el- Ezherî, *Şerhu’t- Tasrîh ale’t-Tevzîh*, I/ 536; es- Sabbân, *Hâşiye ale’l- Eşmûnî*, I/ 21; Abbas Hasan, *age*, II/ 567; es-Suyûtî, *Hem ‘u’l- hevâmi’*, III/ 190.

³⁵⁹ el-Kefevî, *Külliyât*, I/ 266-267.

³⁶⁰ Abbas Hasan, *age*, II/ 568.

sanat kabul ettikleri için bu kanaate varmışlardır.³⁶¹ Şayet tazmîn, hakikat cinsinden kabul edilse onu işitmeyle sınırlamamız doğru olmazdı ve kendisine kıyas edilebilirdi. Mecaz kabul edilse, zaten mutlak mecazın kıyasî olduğu kabul edilmekteyken onun özel bir kısmı olan tazmînin de kıyasî olmasında bir problem olmazdı.³⁶² Zaten âlimlerin çoğu tazmîni ya hakikat veya mecaz kısımlarından birine dâhil ettikleri için bununla bağlantılı olarak onu kıyasî olarak kabul etmişlerdir.

Arap Dil Kurumu, 1934’de Kahire’de bu konuyu ele almış ve yoğun tartışmaların sonunda şu kararı almıştır:

“Tazmîn; bir fiil veya fiil manasındaki bir kelimenin tabirde başka bir fiilin görevini yerine getirerek müteaddi ve lazım olma durumunda onun hükmünü almasıdır.

Arap Dil Komitesi şu üç şartla tazmînin (semai değil) kıyasî olduğu kanaatindedir:

1.İki fiil arasında bir ilgi bulunacak,

2.Diğer fiili akla getirecek, böylece karışıklığı engelleyecek bir karine bulunacak,

3.Tazmîn Arap zevkine uygun olacak.

Komite ayrıca; ‘bir edebî maksat olmaksızın tazmîne başvurulmamasını’ tavsiye etmektedir.”³⁶³

4.5. Tazmînde Asıl Olan Mezkûr mu, Yoksa Muzamman mı?

Tazmîn üslubunda takdir edilen manaya muzamman denilir.³⁶⁴

Maksut olan asıl mana çoğu kere zikredilen sözcük olup, muzamman sözcük mukadder olur,³⁶⁵ bazen de tersi olur.³⁶⁶

³⁶¹ Bkz: Abbas Hasan, *age*, II/ 595.

³⁶² Bkz: Abbas Hasan, *age*, II/ 574.

³⁶³ Abbas Hasan, *age*, II/ 594; Semerrâî, *Meânî’n- nahv*, III/ 13-14.

³⁶⁴ Abbas Hasan, *age*, II/ 567.

³⁶⁵ Mehmed Zihni, *el- Muktedab*, 296.

³⁶⁶ Fadıl, *et- Tazmînu ’n-nahvî*, I/ 107.

Her hangi çeşit olursa olsun, tazmîn olan yerde mutlaka her iki mana da bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁷⁷ Bu da onun bir nevi îcaz olduğunu gösterir.

4.6. Tadiyede Riayet Mahzufa mı, Yoksa Mezkura mı?

Yani tazmîn sanatı icra edilirken kullanılan harf-i cer, zikredilen fiile mi uygun olacak, yoksa muzamman, yani mahzuf ve mukadder olana mı?

ez-Zerkeşî, tazmîn hakkında birçok örnek ve bilgi verdikten sonra bazı tenbihlerde bulunmuştur. Bunlardan biri de bu konuyla alakalıdır:

“Tadiyede çoğu halde zikredilene değil de muzammana, yani mahzuf olana riayet edilir. Örneğin; نَسَائِكُمْ إِيَّاهُ لَكُمْ لَيْلَةُ الصِّيَامِ الرَّفْتُ إِ نَسَائِكُمْ ayetinde olduğu³⁷⁸ gibi... Burada الإِفْضَاءُ manası tazmîn edilmiştir. (Mahzuf olan bu manaya uygun olarak | harf-i cerri kullanılmıştır.) Yine; عَيْنَا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ayetinde³⁷⁹ يَرَوِي fiili tazmîn edilmiş ve mahzuf olan bu manaya riayet edilerek ب harf-i cerri kullanılmıştır.

Zikredilen lafza riayet edildiğini ise ancak iki yerde gördüm: Birincisi; يَقَالُ لَهُ اِبْرَاهِيمُ ayetidir.³⁸⁰ İbn Dâi‘ burada يَقَالُ fiiline ينادى manası tazmîn edilmek suretiyle tazmîn olduğunu, İbrahim kelimesinin de naib-i fâil olduğunu söyler. Kendi kendine bir de soru sorar: ‘Nida manası tazmîn edilmişse nasıl J harf-i cerriyle kullanılmış? Oysa nida fiili bu harfle kullanılmaz?’ Yine cevabını kendi vermiş: Burada mezkur fiile riayet edilmiştir. Çünkü k-v-l maddesi J harfi ile kullanılır; قُلْتُ لَهُ denilir.

İkincisi ise; وَحَرَمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ ayetidir.³⁸¹ (Biz daha evvel ona süt analar(ın sütünü emmeyi) haram etmiştik.) ‘Çocuk nasıl mükellef tutulabilir’ şeklinde bir sual

³⁷⁶ İbn Hişam, Muğni’l-lebîb, I/ 898.

³⁷⁷ es-Semerrâî, Meânî’n-nahv, III/ 11; el-Cürcânî, Hâşiye ale’l- Keşşâf, I/ 97.

³⁷⁸ Bakara Sûresi,2/ 187.

³⁷⁹ Mutaaffîfin Sûresi,83/ 28.

³⁸⁰ Enbiya Sûresi,21/ 60.

³⁸¹ Kasas, Sûresi 28/ 12.

akla gelebilir: Cevabı; حرم fiiline lüğat manası olan منع fiili tazmîn edilmiştir. ‘O zaman على harfi ile nasıl kullanılabilir,’ şeklinde itiraz edilmiş, fakat ‘lafzın zahirine riayet edilmek suretiyle böyle kullanılmıştır’ şeklinde cevap verilmiştir.”³⁸²

4.7. Tazmîn Üslubu ve Hazf - Îsâl Kuralı Münasebeti

Tazmîn sebebiyle bazen manada pek değişiklik olmaksızın lâzım bir fiil müteaddi gibi harf-i cersiz olarak kullanılabilir. Burada artı bir takdir değil de bir fiil yerine benzer manadaki, işlevi cümleye daha uygun olan başka bir fiil düşünülmesi söz konusudur. Tazmînin bu kısmı ile ‘hazf ve îsal kuralı’³⁸³ şeklen birbirine benzerlik göstermekte, bu durum bazı tartışma ve ihtilaflara sebep olmaktadır.

‘Hazf ve îsal kuralı’nın meşhur misali;

واختار موسى ثومہ سبع رجلاً “Musa, kavminden yetmiş adam seçti”³⁸⁴ ayetidir.

Burada mef’ûlün başından من harf-i cerri hazf olması sebebiyle fiil mef’ûlünü doğrudan almıştır. Fakat tazmîne itibar edildiğinde; اختار fiiline ماز (ayırdı, seçti) veya ل (seçti, elledi) fiillerinin manasının yüklenildiği düşünülerek o fiiller gibi doğrudan müteaddi olduğu kabul edilecektir. Nitekim bu fiillerin hepsi aynı manaya gelmekte, fakat mef’ûlleriyle olan kullanımlarında farklılık arz etmektedir.

³⁸² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, III/ 343.

³⁸³“Harf-i cer hazfedildiğinde mecruru mansub olur.”

Mef’ûl-u fih ve Mef’ûl-u leh’ten harf-i cerrin hazfı bazı durumlarda kıyasen caizdir. Bu durumda câr hazfedilince mecrur mansub olur. Bu iki durumun dışında harf-i cerrin hazfı kıyasî olmayıp Araplardan işitmeye bağlıdır (semaî’dir). Bu durumda hazfe gidildiğinde daha önceden mecrur olan kelime doğrudan amiline ulanarak mahalli irap açığa çıkarılır. Mecrurun mahalli mef’ûlse mansuba, naib-i fâil ise merfu’a döner. Buna ‘hazf ve îsal’ denilir. Mezkûr ayette olduğu gibi... (Birgivî, *İzhâru’l-esrâr*, s. 56.)

³⁸⁴ Araf Sûresi, 7/ 155.

Yine **أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ** “*Dikkat edin, elbette Âd kavmi Rablerini inkâr ettiler*”³⁸⁵ ayetinde de aynı durum söz konusudur. **كفر** fiili, normalde mef’ûlünü **ب** harfiyle alır.

Tazmîne itibar etmeyenler bu ayette hazf ve isal kaidesine itibar ederler. Tazmîne itibar edenler ise **كفروا** fiiline **جدوا** veya **عصوا** anlamı yüklerler. Nitekim bu fiiller, mef’ûllerinin başında harf istemez. Üçüncü bir ihtimal ise muzafın hazf edilmiş olmasıdır. Yani **كفروا** **نعم ر م** takdirinde olup maksat küfran-ı nimettir.³⁸⁶

Aynı durum Bakara Sûresi 130. ayetteki **إِلَّا مِنْ سَفَهٍ نَفْسِهِ** misali için de geçerlidir. Tazmîne itibar etmeyenlere göre burada **إِلَّا** harfi takdir edilmektedir.³⁸⁷

وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطَرَتْ مَعِيشَتَهَا “*Yaşayışında şımarıp azmış nice şehirler helak etmişiz.*”³⁸⁸

Bu ayet de **بَطَرَتْ مَعِيشَتَهَا** takdirindedir. Tazmîne itibar edenler ise **بَطَرَتْ** fiiline ‘nankörlük yapmak’ manasına gelen **كفرت** veya ‘lüks yaşamak’ manasına gelen **ترفت** fiillerinin manasının yüklendiğini iddia etmişler ve o fiiller gibi müteaddi muamelesine tabi olduğunu söylemişlerdir.³⁸⁹

³⁸⁵ Hud Sûresi, 11/ 60

³⁸⁶ Bkz: İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XII/ 105; el-Beyzâvî, III/ 139.

³⁸⁷ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru’l-medîd*, 1/167

³⁸⁸ Kasas Sûresi, 28/ 58.

³⁸⁹ İbn Cezâ, Ebu’l-Kâsım, Muhammed b. Ahmed, el-Kelbî (741/1340), *et-Teshîl li- ulumi’t-tenzil*, Dâru’l-Erkam, Beyrut, 1416 h., I/ 1377; İbn ‘Âşûr, *age*, XX/ 150.

والذين بمكروا السيئات لهم عذاب شديد “Kötülükleri tasarlayıp düzenleyenler için şiddetli azap vardır.”³⁹⁰ Yani بالسيئات demektir. Yahutta يديرون fiiline كرون fiilinin manası tazmîn edilmiştir.³⁹¹

4.8. Tazmînin Tartışıldığı Durumlar

Bazı durumlarda tazmîn tartışılmıştır:

4.8.1. Hazf ve îsâl durumu

Yukarıda da anlattığımız gibi hazf ve isal kaidesinin icra edilebildiği durumlarda müfessirler ayetleri her iki ihtimale dikkat çekerek açıklamışlar, tercihi okuyanın anlayışına bırakmışlardır. Örneğin;

واستبفا الباب “Kapıya yarıştılar”³⁹² ayetinde | harf-i cerri hazf olmuştur. Bu durum, hazf-îsâl kuralı ile veya mef’ûlünün başında harf-i cer gerektirmeyen قصد veya ابتدر fiilinin tazmîn edilmesiyle açıklanmıştır.³⁹³

Tazmîn üslubunun meşhur tanımı, isimlendirilme yönü ve amacı dikkate alınırsa bu ve benzeri durumlarda tazmîne itibar yerine, harf-i cerrin hazfine itibar etmek bizce de daha makul gözükmektedir. Çünkü tazmîne gidildiği takdirde farzedilen fiilin mana açısından cümlemin mefhumuna bir katkısı bulunmamaktadır. Sonuçta sadece fiilin kullanılışını bir mantığa oturtmak için tazmîne itibar edilmiş olunacaktır. Oysa harf-i cerrin hazfi daha kestirme bir yoldur. Ayrıca zihnin hazfe ulaşması kolay olup, hazfteki tekellüf, fiil takdirindeki tekellüfe nisbetle daha hafiftir.³⁹⁴ Yani fiilin takdiri harfin takdirinden daha zordur. Takdirin az olanı ve hafifi tercihe daha şayandır.

³⁹⁰ Fatır Sûresi, 35/ 10.

³⁹¹ Fadıl, *et-Tazmînu’n-nahvî*, 1/185.

³⁹² Yusuf Sûresi, 12/ 25.

³⁹³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II/ 458; en-Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, II/ 104; Semîn el-Halebî, ed- *Dürri’l-masûn*, VI/ 471.

³⁹⁴ es-Sabbân, *Haşiye ale’l-Eşmûnî*, I/ 21. (ارتكاب التجوز | رف أخف منه الفعل)

Burada akla şu soru gelebilir:

Harfin takdiri fiilin takdirinden daha kolay ise o zaman hiç tazmîn diye bir sanat kabul etmemek ve Kûfeliler'in dediği gibi harflerin tenavubuna itibar etmek daha uygun değil midir?

Tazmîn cümleye ilave bir mana katmıyorsa elbette tazmîne itibar etmek yerine harflerin tenavubuna itibar etmek daha evla olacaktır. Fakat tazmîne itibar edildiği takdirde cümleye ziyade bir mana katılacak ve daha ince manalara işaret edilecekse tazmîne itibar tercih edilecektir.³⁹⁵ Çünkü fazla mana daha az manadan evladır. Ayrıca hazf- îsâl kuralının işitmeye bağlı (semâî) olduğunu³⁹⁶ da göz ardı etmemelidir.

4.8.2. *Mezkûr fiil ile tazmîn edilen fiilin müradif olma veya yakın manalar içermesi durumu*

Söylenilen fiilin yerine başka bir fiil takdir edildiğinde artı bir mana ilave edilmiyorsa tazmîn tartışılmıştır. *وَقَدْ أَحْسَنَ يَی* ayetinde³⁹⁷ olduğu gibi.

İbn Âşur, bu ayetin tefsirinde bu ihtilafa işaret etmek için şu açıklamayı yapmıştır:

ومع { أحسن } أحسن إ. ۛ . يقال : أحسن به وأحسن إليه ، من غ تضم مع فعل آخر . وقيل : هو بتضم أحسن مع لطف . وباء { للملابسة أي جعل إحسانه ملابسة

“ *ifadesi; أحسن إ. ۛ demektir. Çünkü bu fiil; أحسن به veya أحسن إليه şeklinde her iki harf-i cerle kullanılabilir. Bunu kabul edenlere göre başka bir fiilin tazmînine itibar etmeye gerek yoktur. Bazıları ise; ب harf-i cerrinin ‘mülâbese/alaka’ için*

³⁹⁵ İbn Hişam; (التجوز الفعل أسهل منه ا رف) ‘filde tecevvüz harftekinden daha kolaydır’ derken bu manayı kasdeder. Bkz: İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, I/ 861.

³⁹⁶ Birgivî, *İzhârü 'l-esrâr*, s. 107, en-Nehhâs, *Îrâbu 'l-Kurân*, I/ 117.

³⁹⁷ Yusuf Sûresi, 12/ 100.

olduğunu ve fiile لطف fiilinin manasının tazmîn edildiğini söylemiştir. O zaman anlamı; ‘iyiliğini bana ulaştırmıştı’ şeklindedir.”³⁹⁸

ed-Düsûkî, bahsi geçen örneğin tazmîn olduğunu kabul etmekle beraber, tazmînin şöhret bulan tanımının bu örneği içine almadığını söyler ve tazmînin bu örneği de içine alacağı bir alternatif tanım önerir:

“Bir lafza başka bir lafzın manasını yüklemek’ sözünden anlaşılan iki mananın farklı olmasıdır. O halde; قد أحسن ifadesini لطف olarak açıkladığımızda buna tazmîn denmemesi gerekir. Çünkü lütuf ve ihsan aynı manadadır. Doğrusu; ‘tazmîn; tam veya benzer manayı kapsamı sebebiyle bir sözcüğü başka bir sözcüğe ilhak etmektir.”³⁹⁹

Tazmînin tanımlarından anlaşılan; ‘bu üslupta biri diğerine giydirilen/ içirilen veya yüklenilen iki lafız/fiil olduğudur.’ قد أحسن örneği, ilk bakışta her ne kadar tazmînin bu genel tanımına uymuyor gibi görünse de bu ifade tarzının tazmîn kabul edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Çünkü tanımdan anlaşıldığı üzere ‘tazmîninde farklı iki fiil söz konusu olmalıdır’ derken; ‘manaları da farklı olacak’ şeklinde anlamamalıdır. Zira ‘kullanılışları farklı iki fiil’ şeklinde de anlaşılabilmesine bir engel yoktur. Netice itibarıyla zikri geçen ayette bir fiile başka bir fiilin manası –her ne kadar aynı da olsa- yüklenmiş ve onun gibi kullanılmıştır.

4.8.3. Aynı fiilin farklı harflerle farklı anlama gelme durumu

Sözlüklere baktığımızda fiillerin, kullanıldığı harf-i cerler değişikçe anlamlarının da değiştiğini görmekteyiz. Hatta birçok kimse, bazı fiillerin farklı harf-i cerle kullanıldığında zıt anlam ifade ettiği kanaatindedir. Örneğin; رغب fiili, harf-i cerriyle kullanıldığında ‘gayret etmek, özenmek, şevk duymak’ manasına gelmekteyken عن ile kullanıldığında diğerinin tam zıddı olan ‘yüz çevirmek, uzaklaşmak’ anlamına gelmektedir.

³⁹⁸ İbn ‘Aşûr, age, XII/ 395.

³⁹⁹ Abbas Hasan, age, II/ 567.

Bunun sırrı tazmîn üslubundadır. Çünkü رغب fiilinin en genel ve evvelî manası; ‘istemek’ tir.⁴⁰⁰ Bu fiilden sonra harf-i cerrini görmek hemen akla talep edilen bir şeyi istemeyi getirmektedirken, عن harf-i cerrini görmek ise ihtiva ettiği ‘mücâvezet’ manası gereği kaçılan, uzaklaşılana bir mana akla getirmektedir. O halde العلم رغبتم demek; رغبتم عن العلم yani; ‘ ilim talebinde gayretli oldum’ takdirindedir. Yine, رغبتم عن اهل demek; رغبتم عن (إعراضاً) yani; ‘cehaletten uzaklaşmayı istedim’ takdirindedir.

‘Adaletli oldu’ manasında عدل ve ‘zulmetti’ manasında عدل عن fiilleri de böyledir. Zira, عدل fiilinin; benzetmek, eşit olmak, hükmetmek, fidye vermek, meyletmek gibi manaları vardır.⁴⁰¹ Hak ve adaletten uzaklaşmaya meyledildiğinde عن harfiyle, hakka ve adalete meyledildiğinde ise عدل ile kullanıldığı iddia edilebilir. Fakat bu fiilin daha başka manaları da vardır ve asıl manasının hangisi olduğu tartışılabilir.

⁴⁰⁰ Bkz: el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîr*; el-Münâvî, Muhammed Abdu'r-raûf, el-Haddâdî (1031/1622), *et-Tevkîf alâ mühimâtî't-teârîf*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1410 h.

⁴⁰¹ *Kitâbu'l- 'Ayn*, II/ 38; *Cemheratu'l-lüğâ*, II/ 663.

II. BÖLÜM

1. KUR'ÂN -I KERİM'DE TAZMİN'İN İŞLEVLERİ

Kurân-ı Kerim'de bazen fiillerin mef'ûllerine etkisinin alışılmış şeklinden farklı olduğunu görmekteyiz. Bu farklılık bazen alışılmışın dışında harf-i cerlerin kullanımıyla alakalı, bazen de fiilin geçişliliğiyle alakalı olarak gerçekleşmektedir. Kur'an-ı Kerim'deki bu ifade tarzı çoğu defa karşımıza tazmin sanatının bir işlevi, etkisi ve görevi olarak çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de tazmin üslubu gereği fiillerin kullanımında görülen başlıca değişiklikler şunlardır:

1.1. Lazım Fiilin Müteaddi Olarak Kullanılması

Bazı fiiller geçişsizdir, mef'ûle ihtiyaç duymaz. Fakat tazmîn kuralı gereği bu fiillere yüklenen anlamlar bazen lâzım bir fiilin müteaddi olarak kullanılmasını gerektirebilir. Kur'ânı Kerim'de bunun pek çok örnekleri vardır:

وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ بِخُسْرٍ *“Onlar insanlara ölçerek veya tartarak sattıklarında eksiltirler.”*⁴⁰²

كَال ve وزن fiilleri kendi anlamları olan ölçmek ve tartmak için kullanıldığında mef'ûllerini ‘ل’ harf-i cerriyle alır. Fakat burada müteaddi olarak kullanılması başka bir mananın da tazmîn edildiğini göstermektedir. Nitekim mezkûr ayette; ‘ölçerek veya tartarak başkalarına satmak’ manası kast edilmiştir. Dolayısıyla ifade; *بَاعُوا كَيْلًا أَوْ وَزَنًا* takdirindedir.⁴⁰³

⁴⁰² Mutaaffifin Sûresi,83/ 3.

⁴⁰³ Fâdıl, *et-Tazmînu'n-nahvi*, 1/ 185.

ومن يرغب عن ملة إبراهيم إلا من سفه نفسه *“İbrahim’in milletinden ancak kendini alçaltan yüz çevirir”*⁴⁰⁴

سفه fiili normalde lazım fiildir, ‘hafif oldu, alçak oldu’ manasındadır. Fakat burada ‘alçalttı, hafifledi, helak etti veya zulmetti’ anlamı yüklenmiş ve doğrudan müteaddi olarak kullanılmıştır.⁴⁰⁵

ولا تعزّموا عُدة النكاح حتى يبلغ الكتاب أجله *“Bekleme süresi tamamlanıncaya kadar nikah kıymaya kesin karar vermeyin.”*⁴⁰⁶ ayet-i kerimesinde لا تعزّموا fiiline لا تتووا (niyet etmeyin) anlamı yüklenerek doğrudan müteaddi olmuştur.⁴⁰⁷ Oysa عزم fiili aslında lazım fiil olup mef’ûlünü doğrudan almaz.

فاستبقوا الخيرات *“Hayırlarda yarışın.”*⁴⁰⁸

افعلوا | ات | harfî ile müteaddi olur. Ancak burada استبق fiili lazımî olup, ancak على وجه السابقة manası yüklenmiştir.⁴⁰⁹ Dolayısıyla ayet *“Yarışırçasına hayırları yapın”* anlamındadır.

ولا تأكلوا أموالهم إلى أموالكم *“Onların mallarını kendi mallarınıza (katarak) yemeyin.”*⁴¹⁰

Müfessirlerimiz bu ayette tazmîn yapıldığını belirterek takdirini; لا تضمّوها | أموالكم şeklinde izah etmişlerdir.⁴¹¹ veya; لا تأكلوها يأن تضمّوها إلى أموالكم⁴¹²

⁴⁰⁴ Bakara Sûresi,2/ 130.

⁴⁰⁵ el-Endelusî, *el-Bahru’l-muhîr*, I/ 565.

⁴⁰⁶ Bakara Sûresi,2/ 235.

⁴⁰⁷ İbn ‘Adil, *el-Lübâb fi ‘ulûmi’l- Kitâb*, IV/ 206.

⁴⁰⁸ Bakara,2/ 148.

⁴⁰⁹ Useymin, *Tefsir-i Muhammed Useymin*, IV/ 118.

⁴¹⁰ Nisa Sûresi,4/ 2.

1.2. Müteaddi Fiilin Lazım Olarak Kullanılması

Bazı fiiller mef'ûlünü doğrudan aldığı halde tazmîn üslubu sebebiyle harf-i cer ile birlikte kullanılıp lazım muamelesine uğrayabilir. Kur'ân-ı Kerim'de bunun da çok örneği vardır.

صراط الذين أنعمت عليهم “Bizi, nimet verdiklerinin yoluna ilet.”⁴¹³

أنعم fiili mef'ûlünü doğrudan almasına rağmen bu ayet-i kerime'de kendisine فضل manası yüklenmiş ve bu manaya işaret etsin diye, olması gerektiği üzere على harf-i ile birlikte getirilmiştir. Netice itibariyle anlaşılan o ki; nimet, kuru kuruya bir nimet değil, Allah'ın fazlı olan ve ona delalet eden bir nimettir.

وإذا جاءهم أمر من الأمن أو الخوف أذاعوا به “Kendilerine bir güven veya korku haberi geldiğinde onu yayarlar.”⁴¹⁴

أذاع fiili müteaddi fiil olup mef'ûlünü harf-i cersiz alır. Fakat burada ona دث veya أفشى fiilinin manası yüklenerek ب harf-i cerri ile kullanılmıştır.⁴¹⁵

ألم تر إلى الذين خرجوا من ديارهم “Yurtlarından çıkarılanları görmedin mi..!”⁴¹⁶

ألم تر fiili müteaddi olmasına rağmen نظر veya التفت fiilleri ile anlamsal olarak yakınlığı sebebiyle tazmîn yapılarak | ile birlikte kullanılmıştır.⁴¹⁷

وقضينا إلى بني إسرائيل في الكتاب “Biz İsrailoğulları'na Kitapta vahyettik ki..”⁴¹⁸

⁴¹¹ İbn ‘Adil, age, VI/ 154 ve XXII/ 469.

⁴¹² İbn ‘Aşûr, age, IV/ 221.

⁴¹³ Fatiha Sûresi,1/ 7.

⁴¹⁴ Nisa Sûresi,4/ 83.

⁴¹⁵ Semîn el-Halebî, ed -Dürri'l- masûn, 1V/ 51.

⁴¹⁶ Bakara,2/ 243.

⁴¹⁷ Fadıl, et-Tazmînu'n-nahvî, I/ 181.

أوحى fiiline manası yüklenmek suretiyle tazmîn yapılmış ve bu manaya işaret olarak da | harf-i ile getirilmiştir.⁴¹⁹

قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدْفٌ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ “*De ki; belki de acilen istediğiniz (azabı)ın bir kısmı size yaklaşmıştır.*”⁴²⁰

ردف doğrudan müteaddi olmasına rağmen ل ile müteaddi olmuştur. Bu harf-i cer tekid bildiren ‘takviye lâmi’ olabileceği gibi ifade, tazmîn ile de açıklanabilir. Nitekim fiile bu harfle kullanılan دنا veya أرف fiillerinin manası yüklenmiştir.⁴²¹

وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ “*Gözlerin onlardan ayrılmasın.*”⁴²²

أعرض fiilinin mef’ûlünü doğrudan alır. Fakat bu ayet-i kerimede عدا fiilinin manası tazmîn edilerek عن harfiyle kullanılmıştır.⁴²³

فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ بِالْقَوْلِ عَنْ أَمْرِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ “*Böylece onun emrine aykırı davrananlar kendilerine bir fitnenin isabet etmesinden veya onlara acı bir azabın çarpmasından sakınsınlar.*”⁴²⁴

خالف fiili mef’ûlünü doğrudan alabildiği gibi | harf-i cerriyle de alabilir. عن ile ise almaz. Fakat burada صد veya أعرض manası yüklenilerek عن harfiyle kullanılmıştır.⁴²⁵

ارْكَبُوا فِيهَا “*Gemiye binin...*”⁴²⁶

⁴¹⁸ İsra Sûresi, 17/ 4.

⁴¹⁹ er-Râzî, Mefâtihu’l-ğayb, XX/ 124;

⁴²⁰ Neml Sûresi, 27/ 72.

⁴²¹ ez- Zemahşerî, el- Keşşâf, III/ 384; er-Râzî, age, XXIV/ 184.

⁴²² Kehf Sûresi, 18/ 28.

⁴²³ İbn ‘Aşûr, et- Tahrir ve’ t -Tenvir, XV/ 55.

⁴²⁴ Nur Sûresi, 24/ 63.

⁴²⁵ Semîn el-Halebî, ed-Dürri’l-masûn, VIII/ 449.

صار fiili mef'ûlünün başında harf-i cer gerektirmez. Fakat burada دخل veya ركب manası tazmîn edilerek o fiillerin gereği üzere harf-i cerri getirilmiştir. Bazı müfessirler ise harf-i cerrin tekid bildirmek için ziyade edildiğini söylemişlerdir.⁴²⁷

وَنَلِكْ عَادَ جَدُوا بِآبَاتِ رَبِّهِمْ “İşte bu, Rabblerinin ayetlerini inkar etmiş Âd kavmidir.”⁴²⁸

جد fiili müteaddi bir fiil olup, mef'ûlünde harf-i cerre ihtiyaç duymaz. Fakat burada كفر manası tazmîn edildiği için ona da işaret etmesi için onun gibi ب harfi ile getirilmiştir.⁴²⁹ Yani Âd kavminin inkârı kuru bir inkâr değil, küfre sebep olmuş bir inkârdır.

Aynı durum أَفْنِيْعَمَ اللّٰه يَجْدُوْنَ “Allah’ın nimetine mi nankörlük ediyorlar”⁴³⁰ ayeti için de geçerlidir. Ancak burada tazmîn edilen كفر fiili nankörlük manasında olup, inkârdan murad nankörlüğe sebep olan inkârdır.

وَأَصْلَحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي “Benim için zürriyetimde salah kıl.”⁴³¹

بارك veya المطف fiili mef'ûlünü doğrudan almasına rağmen burada ona بارك manası tazmîn edilerek بارك harfi getirilmiştir.⁴³²

لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى “Mele-i A'lâ'ya (yüksek melek topluluğuna) kulak kesilerek dinleyemezler”⁴³³

⁴²⁶ Hud Sûresi, 11/ 41.

⁴²⁷ el-Alûsi, *Ruhu'l-me'ânî*, 8/ 239.

⁴²⁸ Hud Sûresi, 11/ 59.

⁴²⁹ Bkz: İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XII/ 105.

⁴³⁰ Nahl Sûresi, 16/ 71.

⁴³¹ Ahkaf Sûresi, 46/ 15.

⁴³² Semîn el-Halebî, *age*, IX/ 669.

تسمع fiili işitmeye çalışmak demektir. Sonucunda işitme fiili gerçekleşebilir veya gerçekleşmez. Mef'ûlünü harf-i cerre ihtiyaç duymaksızın almasına rağmen burada | ile kullanılması fiile أَصغى (kulak verdi) fiilinin manasının yüklendiği içindir.⁴³⁴

تلقونَ إِيَّاهُمْ بِالْمُودَةِ “Onlara sevgi atıyorsunuz.”⁴³⁵

لقى fiili normalde ب harf-i ile müteaddi olmamasına rağmen رمى fiili tazmîn edilmiştir.⁴³⁶

1.3. Belli Bir Harfle Müteaddi Olan Fiilin Başka Bir Harfle Kullanılması

Arap dilinde tazmînin en aktif kullanıldığı şekillerden biri de belli bir harfle müteaddi olan bir fiilin alışılmamış başka bir harf ile kullanılmasıdır. Tazmînin bu şekli az lafızla çok mana ifade etmesi itibariyle kelama ayrı bir güzellik katar. İşiten tarafından ilk anda kulağa yabancı gibi gelse de dilin zevkine vâkıf olan için asıl manayı kavramak uzun sürmez. İfadenin içinde saklı olan ince manayı derhal anlar ve bu ifade tarzı kulağına hoş gelir. Çünkü bazen kinâyede serahatte olmayan bir güzellik bulunur.

Kur’ân-ı Kerimde tazmîn sanatının bu şekline de çok rastlanır. Aşağıdaki ayet-i kerimelerde hususi harflerle kullanılan fiiller kendilerine artı bir mana yüklenmesi sebebiyle başka harflerle kullanılmıştır:

وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ “Şeytanlarına gidip baş başa kaldıklarında...”⁴³⁷

⁴³³ Saffat Sûresi,37/ 8.

⁴³⁴ en-Nisâbü’rî, Ğarâibu’l-Kur’ân ve Rağâibu’l-Furkân, VI/ 339.

⁴³⁵ Mümtehin Sûresi,60/ 1.

⁴³⁶ ez-Zerkeşî, el- Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân, IV/ 254.

⁴³⁷ Bakara Sûresi,2/ 14.

خلا fiili ب veya مع ile kullanılır. Bu ayet-i kerimede sadece mutlak halvet yani baş başa kalmak kast edilmemiştir. “Şeytan fikirli dostlarının yanlarına giderek onlarla buluşmak” manasını da ifade etmek için | harfiyle kullanılmıştır. Yani خلا fiiline ذهب manası yüklenmiştir.⁴³⁸

نحن أعلم بما يستمعون به إذ يستمعون إليك “Onlar seni dinlerken ne maksatla dinlediklerini biz en iyi bileniz.”⁴³⁹

استمع fiili ayette iki defa zikredilmiştir. Bu fiil normalde mef’ûlünü | harf-i cerriyle alır. Nitekim ayette zikredilen ikinci fiil asıl kullanıldığı şekilde gelmiştir. İlkinde ise اعت ve اهتم manası tazmîn edilerek bu fiillere ait olan ب harf-i cerri ile birlikte kullanılmıştır. Dinlemek sıradan bir dinleyiş değil, kasıtlı ve özentili bir dinleyiştir.⁴⁴⁰

واصطبر لعبادته “Rabbine, ibadete sabırla devam et”⁴⁴¹

اصطبر fiilinin hakkı على ile müteaddi olmaktır. واصطبر عليها ayetinde olduğu gibi...⁴⁴² Fakat burada ibadete sabırla devam etmek, sebat etmek manası yüklenmiştir. Nitekim dinî yükümlülükler bir takım zorluklar ihtiva etmektedir. Fiilin ل ile kullanılması bunu hissettirmek içindir. O halde bu ayetin takdiri وأثبت لعبادته مصطاً⁴⁴³ şeklindedir.

⁴³⁸İbn Cezâ, et Teshîl li ‘ulûmi’t-tenzil, I/ 15.

⁴³⁹İsra Sûresi,17/ 47.

⁴⁴⁰Fâdıl, et-Tazmînü’n-nahvî, s. 187.

⁴⁴¹Meryem Sûresi,19/ 65.

⁴⁴²Taha Sûresi,20/ 132.

⁴⁴³Semin el-Halebî, ed-Dürrü’l-masûn, VII/ 616.

قَاجِلْ أَفْنَدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ “Bir kısım insanların kalplerini onlara yönelir
kıl.”⁴⁴⁴

تهوى fiili normalde ب harfî ile kullanılır: هَوِيَ فِي مَكَانٍ سَحِيْقٍ⁴⁴⁵ ayetinde olduğu gibi. Fakat burada يَلْ (meyleder, yönelir) manası yüklenilmiş ve ا ile müteaddi olmuştur.⁴⁴⁶

لَنَكْبِرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ “Sizi doğru yola iletmesine karşılık olarak Allah’ı yüceltesiniz diye...”⁴⁴⁷

Ayet-i kerimede كَبِرَ fiilinin illeti (mef’ûl-u leh’i) ل harf-i cerriyle değil عَلَى ile getirilmiştir. Sebebi ona yüklenilen شَكَر ve د fiillerinin manasıdır.⁴⁴⁸ Yani ayet-i kerime; لَتَكُنَّ وَ ا حَامِدِينَ لَهُ عَلَى هِدَايَتِهِ اِيَّاكُمْ takdirindedir.

أَحَلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ ا نَسَائِكُمْ “Oruç gecesi eşlerinizle ilişkiye girmeniz size helal kılınmıştır”⁴⁴⁹ Burada الرَّفَث sözcüğü ‘cinsel birleşme’ manasındadır ve ب harf-i cerriyle kullanılır. Fakat burada adı geçen isme الْإِفْصَاء manası tazmîn edilmiş ve o manaya اَحَلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الْإِفْصَاء takdiri; اَحَلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الْإِفْصَاء harfiyle kullanılmıştır. Dolayısıyla takdiri; اَحَلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الْإِفْصَاء şeklinde olmuştur.⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ İbrahim Sûresi, 14/ 37.

⁴⁴⁵ Hacc Sûresi, 22/ 31.

⁴⁴⁶ el-Endelusî, *el-Bahru ’l-muhît*, VI/ 448.

⁴⁴⁷ Hacc Sûresi, 22/ 37.

⁴⁴⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/ 160.

⁴⁴⁹ Bakara Sûresi, 2/ 187.

⁴⁵⁰ İbn ‘Adil, *el-Lübâb*, III/ 303; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II/ 310.

1.4. İki Mef'ûle Müteaddi Fiilin Bir Mef'ûl Alması

ولقد آتينا موسى الكتاب وقفينا من بعده بالرسول “Andolsun ki Musa’ya kitabı verdik ve ondan sonra peşpeşe bir çok peygamberler gönderdik.”⁴⁵¹

جاء fiili iki mef'ûl ile kullanılmayı hak etmekle birlikte burada kendisine جاء fiili manası yüklenilerek (mukadder olan) tek mef'ûl ile kullanılmıştır. Semîn el-Halebî bu ayetin tefsirinde şöyle der:

“فينا fiilindeki şedde müteaddilik manası katmak için kullanılmış değildir. Yoksa iki mef'ûl alması gerekirdi. Çünkü fiil şedde gelmeden önce bir mef'ûle müteaddi olur. Nitekim قفوت زيدا denilir. Fakat burada جئنا manası tazmîn edilmiştir. Şayet ayetteki ب harf-i cerrinin zâid olmasının caiz olduğunu, dolayısıyla fiilin iki mef'ûl aldığını söylersen bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü Kur’ân’da benzer şekilde çok kullanılmıştır.”⁴⁵²

وزوجناهم بحوراء “Ve onları iri gözlü hurilerle birleştirmişizdir.”⁴⁵³

زوج fiili iki mef'ûle müteaddi olmasına rağmen burada tazmîn yapılmak suretiyle bir mef'ûle müteaddi olmuş, veya başka bir ifadeyle ikinci mef'ûlünü harf-i cer ile almıştır. Rağıb el-İsfehânî der ki:

“قرناهم fiilinin manası; birleştirdik, yakınlaştırdık şeklindedir. Bu fiil (iki mef'ûle müteaddi olmasına rağmen) Kur’ân-ı Kerim’de öyle kullanılmamış, ikinci mef'ûlünü harfle almıştır. Normalde زوجته امرأة denildiği halde Kur’ân’da زوجناهم حورا denmemiştir. Bunun sebebi Cennette hurilerle olan evliliğin dünyada alışıldığından farklı olduğunu tenbih içindir. (Akit, icab-kabul vs gerektirmemesi gibi.)”⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Bakara Sûresi, 2/ 87.

⁴⁵² Semîn el-Halebî, ed-Dürri’l-masûn, I/ 492.

⁴⁵³ Duhan Sûresi, 44/ 53.

⁴⁵⁴ İsbehânî, el-Müfredât, s. 317.

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ “Onlar dünya hayatının görünürde olanını bilirler. Oysa onlar ahiretten gafil olanlardır.”⁴⁵⁵

Tadiye ve lüzum açısından her fiilin kendine özel bazı kullanılış şekli olmasıyla birlikte bazı fiiller tazmîn sebebiyle mevcut aslî manalarından çıkıp başka istimallere maruz kalabilir.

Mesela علم fiili ‘itikad etmek, inanmak’ manasında vicdanî bilgi için kullanıldığında iki mef’ûl alır. قَالُوا إِنَّا نَعْلَمُهُمْ قَالُوا ayetinde⁴⁵⁶ olduğu gibi... Fakat ‘bilme, tanıma’ manası tazmîn edildiğinde bir mef’ûl ile kullanılır: يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ayetinde olduğu gibi...

1.5. Bir Mef’ûl Alan Fiilin İki Mef’ûl Alması

Fiillere yüklenen anlamlar bazen başka hiçbir ihtimal akla getirmeden zihni doğrudan tazmîne yönlendirir, bazen de farklı anlayışlara açık olup, değişik yorumlara sebep olur. Tek mef’ûl alması gereken fiiller bazen kendilerine أعطى veya صير gibi iki mef’ûl alan fiillerin manalarının galebe çalmasıyla iki mef’ûl alırlar.

Tek mef’ûl almasına alışık olduğumuz bazı fiillerin Kur’ân-ı Kerimde iki mef’ûl ile kullanıldığını görüyoruz. İşte yukarıda mücmel olarak söylediğimiz bu kullanımları bazı ayetlerle örneklendirmeye çalışalım.

1.5.1. Zihnî Doğrudan Tazmîne Gittiği Ayetler

لَا يَأْتِيَنَّكُمْ خَبَالًا “Size kötülük yapmaktan geri durmazlar.”⁴⁵⁷

ez-Zemahşerî bu ayeti tefsir ederken şöyle der:

⁴⁵⁵ Rûm Sûresi,30/ 7.

⁴⁵⁶ Mümtehhine Sûresi,60/ 10.

⁴⁵⁷ Âli ‘İmrân Sûresi,3/ 118.

“ألا – يَأْلُو” fiili normalde lazım bir fiildir ve mef’ûlünü harf ile alır. Birisi işini kusurlu yaptığında veya hiç yapmadığında الأمر ألا denilir. Böyle olmakla birlikte daha sonra tazmîn yapılarak iki mef’ûle müteaddi olmuştur. Mesela; لا أَلُوكَ نَصْحًا veya لا أَلُوكَ جَهْدًا dersin. Anlamı; ‘Sana nasihattan geri durmam, gayrette kusur işlemem’ demektir. خَبَالٌ fesad, bozgunculuk demektir.”⁴⁵⁸

Görüldüğü üzere bahsi geçen fiil menfî olarak kullanıldığında مع manası yüklenilmek suretiyle genelde iki mef’ûle müteaddi olmaktadır. Ayet-i kerimede كَمْ zamiri birinci mef’ûl, خَبَالًا ise ikinci mef’ûldür.

وما يُفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ تَلَنَ بِكُفْرِهِ “Her ne iyilik yaparlarsa ondan mahrum bırakılmazlar.”⁴⁵⁹

كُفْرٌ fiili burada olduğu gibi ‘küfran-ı nimet’ manasında kullanıldığında normalde bir mef’ûle müteaddi olur.⁴⁶⁰ Fakat burada tazmîn yapılarak iki mef’ûle müteaddi olmuştur. Fiil meçhul kalıpla geldiği için birinci mef’ûlû nâib-i fâil’e dönmüştür.

Semîn el-Halebî bu ayet ile alakalı olarak şöyle der:

“كُفْرٌ fiili bir mef’ûle müteaddi olmasına rağmen nasıl olur da burada iki mef’ûl alır –ki birincisi naib-i fâil olmuş, diğeri ‘o’ zamiridir-? Buna cevap olarak denilmiştir ki: İki mef’ûle müteaddi olan bir fiil manası tazmîn edilmiştir. O da حَرَمٌ fiilidir.”⁴⁶¹

ووصينا الإنسانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا “İnsana ana-babasına iyiliği gerekli kıldık.”⁴⁶²

⁴⁵⁸ ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, I/ 307.

⁴⁵⁹ Ali İmran Sûresi, 3/ 115.

⁴⁶⁰ İbn ‘Adil, el-Lübab fi ‘ulûmi’l-Kitab, V/ 482.

⁴⁶¹ Semîn el-Halebî, age, III/ 358.

أَلَزَمَ fiili bir mef'ûl ile kullanılır. Fakat bu ayet-i kerimede kendisine وَصَى yüklenmiş ve إِحْسَانًا kelimesini ikinci mef'ûl olarak almıştır. Yani vasiyet, yüzeysel ve sıradan bir vasiyet olmayıp, gereklilik ve sorumluluk içeren bir emir niteliği taşımaktadır.⁴⁶³

Ayrıca aynı ayet farklı bir itibarla yine tazmîn üslubuna muhtemeldir. Nitekim bazı âlimler وصينا fiiline أحسنًا manası tazmîn ederek إحسانًا kelimesinin mef'ûl-u mutlak olduğunu söylemişlerdir. O zaman mana şöyle olur: أحسنًا بالوصية للإنسان بالديه “İnsana ana-babasına iyilik yapmasını vasiyet etmekle elbette lütufta bulunduk.”⁴⁶⁴

“*Hanginizin amelinin daha güzel olduğunu ortaya çıkarmak
için...*”⁴⁶⁵

وَلْتَبْلُوْكُمْ يٰشَيْءٍ fiili bir mef'ûle müteaddi olup ikinci mef'ûlünü ayetinde olduğu gibi ب harfiyle alır.⁴⁶⁶ Fakat ayet-i kerimede fiile ليعلم fiilinin manası yüklenilmek suretiyle iki mef'ûl almaya elverişli olmuş ve istifham sebebiyle ‘ta‘lik’ yapılmıştır.⁴⁶⁷ Çünkü ilim, zan veya vicdanî duygulara delalet eden fiiller iki mef'ûl alabilir ve mef'ûlleri istifham veya nefy bildirdikleri durumlarda veya başlarında ‘lâm-ı ibtida’ bulunduğunda lâfzen ta‘lik edilmeleri vaciptir.⁴⁶⁸ Burada da fiile ‘bilme, bildirme ve ortaya çıkarma’ anlamı yüklenmiştir.

Ta‘lik, iki mef‘ûl alan bir fiilin mef‘ûllerinde bulunan ‘lâm- ibtida’, istifham veya nefy manası sebebiyle mef‘ûlleri üzerinde lâfzen amel edememesi, yani onları nasb

⁴⁶² Ahkaf Sûresi, 46/ 15.

⁴⁶³ İbn Sîde, *İrabu'l Kur'ân*, VIII/ 50.

⁴⁶⁴ İbn Sîde, age. göst. yer.

⁴⁶⁵ Hûd Sûresi,11/ 7; Mülk Sûresi,67/ 2.

⁴⁶⁶ Bakara Sûresi,2/ 155.

⁴⁶⁷ Bkz: ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/ 381.

⁴⁶⁸ Birgivî, *İzhâru'l-esrâr*, s. 118.

edememesi demektir. Böyle bir durumda ta‘lik lâfzen vaciptir, fakat sadece lafzı etkiler. Mef‘ûllerin manasını etkilemez, onların mef‘ûl olmasına zarar vermez.⁴⁶⁹ Ta‘lik yapılan cümleye ‘ta‘lik cümlesi’, amili olan fiile de ‘mu‘allâk fiil’ denilir.⁴⁷⁰

ez-Zemahşerî Hûd Suresindeki ayeti tefsir ederken şöyle der:

*“İmtihan manasındaki bir fiilin ta‘lik edilmesi nasıl caiz olur? diye sorarsan şöyle derim: Ta‘lik olur, çünkü imtihanda bilme manası vardır. Çünkü imtihan da bilgi edinme yollarından biridir. ‘Bak bakalım hangisinin yüzü daha güzel?, dinle bakalım hangisinin sesi daha güzel?’ dediğimizde de durum aynıdır. Çünkü bakmak ve işitmek de bilme yollarındandır.”*⁴⁷¹

Fakat Mülk Suresindeki ayeti açıklarken şöyle der:

*“Eğer; buna ta‘lik denir mi? diye sorarsan şöyle derim: Hayır, denmez. Çünkü ta‘lik iki mef‘ûl yerine geçme durumunda olur. علمت أيهما عمرو gibi... Burada ise birinci mef‘ûl bizzat geldikten sonra istifham ikinci mef‘ûlün başına gelmiş. Dolayısıyla istifham cümlesi iki mef‘ûl yerine kaim değildir.”*⁴⁷²

Kanaatimize göre zahiren iki ibare birbirine tezat teşkil ediyor gibi görünse de aslında ortada bir çelişki yoktur. Çünkü ortada ta‘lik olduğu kesindir. Yoksa fiil iki mef‘ûl alamazdı. Tartışmanın konusu, bunun ta‘lik diye isimlendirilip isimlendirilememesidir. Yani ıstılahen ona ta‘lik denilip denilemeyeceğidir.

Bize göre ayette talik de vardır, tazmîn de... Tazmîn olmasa لا fiili iki mef‘ûle müteaddi olamazdı. Ta‘lik olmasa fiilin ikinci mef‘ûlü lâfzen mansub olması gerekirdi. İkinci mef‘ûlün istifham sebebiyle cümle olarak gelmesi ta‘likten başka bir ıstılahla açıklanamaz.

⁴⁶⁹ Bkz: İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, II/ 54; *Şuzûru’z-zeheb*, I/ 471; İbn Hâcib, *Kafiye*, Şifa Y. s. 354; Birgivî, age. göst. yer.

⁴⁷⁰ Bkz: İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, II/ 55; es-Sabbân, age, II/ 41, 44.

⁴⁷¹ *el-Keşşâf*, göst. yer.

⁴⁷² Age., IV/ 575.

Belki de bu durumda fiile أَعْلَمَ (bildirmek) veya أَرَى (göstermek) manası tazmîn edilerek üç mef'ûle müteaddi kabul etmek daha doğru olacaktır. Birinci mef'ûl zaten zamirdir. Ta'lik cümlesi de iki mef'ûl içermektedir. (Çünkü aslen mübteda- haber olduğuna göre ortada iki nesne vardır.) Böylece hem tazmîn, hem de ta'lik belirgin olarak işlevini yapmış olacaktır. O zaman ayetin meali; “*hanginizin amelinin daha güzel olduğunu size göstermek için ...*” şeklinde olacaktır.

1. 5.2. Tazmîne Veya Başka İhtimale Uygun Ayetler

Bazı ayetlerdeki fiillerin tazmîn sebebiyle iki mef'ûl aldığı durumlarda bazen farklı yorumlara da gidildiği görülmektedir. Bu durumlarda tek yorum olarak tazmîni iddia etmek doğru olmaz, ama tazmîn olarak yorumlayan âlimlere de saygı duymak gerekir. Zaten Kur'ân'ın te'vile açık yerlerinde kesinlik iddiasında bulunmak hata olur. Zira tevilin özelliklerinden biri, kesinlik değil ihtimal bildirmesidir.⁴⁷³ Örnekler:

وتنحنونَ الجبالَ يونا “Dağları oyup ev ediniyorsunuz.”⁴⁷⁴

ت fiili normalde bir mef'ûl ile kullanılırken burada اِذْ | manası tazmîn edilerek iki mef'ûle müteaddi olmuştur. يونا kelimesinin hal-i mukaddere olması da muhtemeldir.⁴⁷⁵

ورضيتَ لكمَ الإسلامَ دينا “Sizin için din olarak İslam’dan razı oldum.”⁴⁷⁶

رضي fiili اختار (seçti, tercih etti) manasında bir mef'ûle müteaddi olduğu için دينا sözcüğünün İslam’dan hal olması⁴⁷⁷ veya temyiz olması⁴⁷⁸ muhtemeldir. Bu durumda manası, yukarıda mealini verdiğimiz şekilde anlaşılmaktadır. Bununla birlikte

⁴⁷³ ez- Zerkeşî, *el- Burhan*, II/ 148.

⁴⁷⁴ Araf Sûresi, 7/ 74.

⁴⁷⁵ İbn Sîde, *Î'râbu'l-Kur'ân*, V/ 63.

⁴⁷⁶ Maide Sûresi, 5/ 3.

⁴⁷⁷ en-Nisâbü'rî, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Rağâibu'l-Furkân*, II/ 547; el-Alûsî, *Ruhu'l-meânî*, VI/ 61.

⁴⁷⁸ el-Alûsî, age. göst. yer.

müfessirlerimiz رضى fiiline صير veya جعل manası yükleyerek iki mef'ûle müteaddi olabileceğini, dolayısıyla ayet-i kerimede geçen دينا sözcüğünün ikinci mef'ûl olduğunu söylemişlerdir.⁴⁷⁹ Bu durumda ayet; “İslam’ı size din kılmaya razı oldum” şeklinde anlaşılacaktır.

قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ “Kendisine İbrahim denilen bir gencin o putların aleyhinde konuştuğunu duyduk’ dediler.”⁴⁸⁰

Bu ayette geçen يَذْكُرُهُمْ fiilinin mahalli nekreden sonra gelmesi itibariyle sıfat olabileceği gibi, bazı âlimlerce ع fiilinde tazmîn yapılarak ikinci mef'ûl olması da mümkün görülmüştür.

Çünkü ع fiili eğer tek mesmu’a etki etmiş, onunla kullanılmışsa ittifakla bir mef'ûl alır. عت صوت زيد gibi.

Şayet (yukarıdaki ayette olduğu gibi) işitilen şeyin bizzat kendisine değil de haber veren zata (ذ) etki edip onu da ‘ses’ manası içeren bir fiil (يذكر) takip ederse âlimlerin çoğu bu fiili ‘sıfat’ kabul etse de Ahfeş tazmîne itibar eder ve böyle yerlerde ع fiilini ظن babına ilhak ederek, sonraki fiili ikinci mef'ûl kabul eder.⁴⁸¹ Bu fikrinde el-Farisî, İbn Uşfûr, İbn Sâîğ, İbn Ebî Rabî’ ve İbn Malik de ona katılırlar.⁴⁸²

وَنَجَرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا “Yeri yarıp kaynaklar fışkırttık.”⁴⁸³

⁴⁷⁹ en-Nisâbûrî, age. göst.yer; el-Alûsî, age. göst. yer.

⁴⁸⁰ Enbiya Sûresi, 21/ 60.

⁴⁸¹ es-Sabban, age, I/ 613.

⁴⁸² es-Suyûtî, Hem ’u’l –hevâmi’, I/ 545.

⁴⁸³ Kamer Sûresi, 54/ 12.

Bu ayet-i kerime’de geçen عَيُوناً kelimesi temyiz kabul edilebileceği gibi, fiile tasyir (çevirme, dönüştürme, kılma) manası yüklenilerek ikinci mef’ûl de olabileceği söylenmiştir.⁴⁸⁴

Semin el-Halebî (756/1355) bu ayeti açıklarken özetle şöyle der:

“عَيُونْ kelimesinin cümledeki konumu birkaç şekilde düşünülebilir. En meşhuru mef’ûlden dönme temyiz kabul edilmesidir. Bazıları bu görüşe karşı çıkarak başka te’vile gitmişler, أَرْض ’dan bedel olduğunu söylemişlerdir. Zamir barındırmaması sebebiyle bu görüş bazılarınca zayıf karşılanırsa da onlara zamirin hafz edilmiş olabileceği şeklinde cevap verilebilir. Üçüncü görüş ise, fiile صِير manası tazmîn etmek suretiyle ikinci mef’ûl kabul edilmesidir. Dördüncüsü hal-i mukaddera olmasıdır ki mecaz gerektirir.”

el-Endelûsî gibi bazı âlimler ضَرْب fiilini مَثَلًا kelimesiyle birlikte kullanıldığında ‘tasyir’ (التَّصْيِير) manası içerdiğini ve bu kelimeyi ikinci mef’ûl olarak aldığını kabul ederler.⁴⁸⁵

ضَرْبَ اللَّهِ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا “Allah mülk edinilmiş bir köleyi misal gösterdi.”⁴⁸⁶

Bu ve benzeri kalıpla kullanılan مَثَلًا sözcüğü ikinci mef’ûl olarak kabul edilmiştir. Fakat بَيْن manası içermekte olup tek mef’ûl alacağını, mansub olarak gelen ikinci ismin ‘bedel’ olduğunu veya مَثَلًا ‘in ‘hal’ olduğunu söyleyenler de vardır.⁴⁸⁷

es-Suyûtî, *Hem ‘u’l Hevâmi*‘ adlı eserinde şöyle der:

⁴⁸⁴ İbn Adil , *el- Lübbâb fî ulûmi ’l- Kitab*, V/ 247.

⁴⁸⁵ Razi, *Şerhi Kafiye*, IV/ 173.

⁴⁸⁶ Nahl Sûresi, 16/ 75.

⁴⁸⁷ Bkz: İbn Aşûr, *et-Tahrir ve ’t-tenvir*, XXII/ 358.

‘İbn Ebi Rabi’ ‘ضرب’ fiilinin ‘مثل’ ile veya başka sözcükle fark etmeksizin ‘صير’ manasında kullanıldığında iki mef’ûle müteaddi olduğunu söyler. Örneğin; ضربت الفضة ضربت misalinde olduğu gibi... Ebu Hayyan da aynı görüşe meyletmiş, Hişam ise böyle (tasyir manası tazmîn etmek suretiyle iki mef’ûl alan) fiillere أبصر ve عرف ‘yı da eklemiştir. İbn Desteveyh أصاب, غادر, صادف fiillerini de ilhak etmiştir.

Bazıları da خلق fiiline جعل manası yüklendiği iddiasıyla, (وخلق الإنسان ضعيفا)⁴⁸⁸ ayetindeki mansub ismi ikinci mef’ûl saymıştır. Cumhur ise onların ikinci mef’ûl kabul ettikleri ismi ‘hal’ kabul eder. Ebu Hayyân; ‘sahih olan o ki bütün bu kullanışlar işitmeye bağlı olup, kıyas götürmeyen tazmîn babındandır’ demiştir.”⁴⁸⁹

1.5.3. Belli Fiillerin Manasının Yüklenildiği Ayetler

Bir mef’ûl aldığını bildiğimiz, fakat iki mef’ûl aldığını gördüğümüz fiilleri incelediğimizde genel itibariyle karşımıza birkaç fiil takdirinin çıktığını görmekteyiz

1.5.3.1. صير veya جعل Fiilinin Anlamının Yüklenilmesi

İki mef’ûle müteaddi fiillerin en yaygın olanlarından ‘tasyîr’ yani ‘bir şeyi bir şeye çevirme, bir halden başka hale dönüştürme’ fiilidir ve ‘جعل’ fiili ile anlamca yakındır. Bir şeyin bir halden başka bir hale veya şekle dönüştürmesi söz konusu ise o ifadede iki mef’ûl var demektir.

Şimdi asli manası itibariyle bir mef’ûl alması gerektiği halde kendisine ‘tasyir’ manası yüklenilmesi ile iki mef’ûle müteaddi olduğu gözlemlenen ayet-i kerimelerden bir kısmını misal verelim.

⁴⁸⁸ Nisa Sûresi, 4/ 28.

⁴⁸⁹ es-Suyûtî, Hem ‘u’l- hevâmi’, I/ 546.

فَقَضَاهُن سَبْعَ سَمَوَاتٍ “Ve o (gökleri) yedi gök kıldı.”⁴⁹⁰

فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ “Hac vazifelerini yerine getirdiğinizde...”⁴⁹¹ fiili normalde

ayetinde olduğu gibi bir mef’ûlle kullanılır.

Burada ise kendisine صير manası yüklenilmesiyle iki mef’ûl almıştır.⁴⁹²

فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا “Aralarında işlerini paramparça kıldılar.”⁴⁹³

Burada fiile جعل manası tazmîn edilmek suretiyle زبراً kelimesinin ikinci mef’ûl kabul edilebileceği söylenmiştir.⁴⁹⁴

جعل fiili ‘bir şeyi bir şey kılmak veya kabul etmek’ manasında kullanıldığında iki mef’ûle müteaddi olarak kullanılır. Fakat bazen خلق manasında kullanılır ki o zaman iki mef’ûl almaz, tek mef’ûle müteaddi olur. Başka bir ifadeyle; جعل fiili tek mef’ûl aldığı anda خلق ve أوجد manasında, iki mef’ûl aldığı anda ise صير manasında kullanılır.⁴⁹⁵

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا “İşte böylece sizi orta bir ümmet kıldık”⁴⁹⁶ ayetinde صير manasında kullanıldığı için iki mef’ûl almış,

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنٍ وَحَفَدَةً “Allah sizler için kendi cinsinizden eşler yarattı ve eşlerinizden sizlere oğullar ve torunlar yarattı”⁴⁹⁷ ayetinde ise her iki fiil de yaratmak manasında birer mef’ûl ile kullanılmıştır.

⁴⁹⁰ Fussilet Sûresi, 41/ 12.

⁴⁹¹ Bakara Sûresi, 2/ 200.

⁴⁹² İ’râbu’l -Ku’rân, VII/ 318.

⁴⁹³ Mü’minûn Sûresi, 23/ 53.

⁴⁹⁴ el-Alûsî, Ruhu’l-meânî., IX/ 242.

⁴⁹⁵ Semîn el-Halebî, ed-Dürrü’l-masûn, IV/ 523.

⁴⁹⁶ Bakara Sûresi, 2/ 143.

Şu ayette ise جعل fiilinin her iki kullanılışı bir arada zikredilmiştir:

“Allah bir ما جعل الله لرجل من قلوبين في جوفه وما جعل أزواجكم اللائي تظاهرون منهن أمهاتكم adamın karnında iki kalp yaratmamış ve zihar yaptığınız eşlerinizi analarınız (gibi haram) kılmamıştır.”⁴⁹⁸ Nitekim birinci fiil bir mef’ûl almışken ikincisi iki mef’ûl almıştır.

1.5.3.2. أعطى Fiilinin Anlamının Yüklenmesi

Kurân-ı Kerim’deki bazı fiillerin de, kendilerine ‘îta’ (vermek) anlamı yüklenerek iki mef’ûle müteaddi olduğu görülmektedir:

اهدنا الصراط المستقيم “Bizi dosdoğru yola ilet.”⁴⁹⁹

ل veya | fiili normalde bir mef’ûle direk müteaddi olup, ikinci mef’ûlünü | veya ل harf-i cerriyle alır: اهدنا الصراط المستقيم ayetinde⁵⁰⁰ ve اِن هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلّٰهِ هِيَ اَفْوَم ve اِن هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلّٰهِ هِيَ اَفْوَم ayetinde⁵⁰¹ olduğu gibi. (Bu ayetlerde fiilin birinci mef’ûlü hazfedilmiştir.)

Fakat bu ayet-i kerimede kendisine أعطى manası yüklenmiş ve iki mef’ûl ile kullanılmıştır. Nitekim “Bizi doğru yola ilet” demek; “Bize doğru yolu ver” demektir.

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نَمُكِّنْ لَهُمْ يَرَىٰ يَوْمَئِذٍ الَّذِينَ كَذَبُوا بَعْدَ مَا هُمْ فِيهَا مُقْنُونَ “Onlardan önce yeryüzünde, size vermediğimiz imkânı kendilerine verdiğimiz halde helak ettiğimiz nice nesilleri görmezler mi?”⁵⁰²

⁴⁹⁷ Nahl Sûresi,16/ 72.

⁴⁹⁸ Ahzab Sûresi,33/ 4.

⁴⁹⁹ Fatiha Sûresi,1/ 6.

⁵⁰⁰ Şura Sûresi,42/ 52.

⁵⁰¹ İsra Sûresi,17/ 9.

⁵⁰² En’am Sûresi,6/ 6.

وَلَقَدْ مَكَانَكُمْ فِي الْأَرْضِ⁵⁰³ ayetinde olduğu gibi. fiili normalde bir mef'ûl alır: مَكَانٌ. Fakat yukarıdaki ayet-i kerimede kendisinin iki mansub isme etki ettiği görülmektedir. Ebu'l- Bekâ el- 'Ukberî ayette geçen مَكَانًا fiilinin أَعْطَيْنَا manasını tazammun ettiğini, dolayısıyla كُنْ لَكُمْ مَا ifadesinin onun ikinci mef'ûlü olabileceğini söylemiştir.⁵⁰⁴

ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ “*Sonra (onlara) kötülüğün yerine iyilik verdik.*”⁵⁰⁵

Zemahşeri, burada fiilin, kendisine أَعْطَى manası tazmîn edilmek suretiyle iki mef'ûl aldığını, birinci mef'ûlün mahzûf olduğunu söyler.⁵⁰⁶

وَلَا تَمْدَن عَيْنَكَ إِلَى مَا مَتَعْنَا بِهِ أَزْوَاجَ مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ “*Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme.*”⁵⁰⁷

Semîn el-Halebî bu ayet-i kerimede zikredilen زَهْرَةَ kelimesinin mansub olarak irabı hakkında dokuz ayrı ihtimalin olduğunu ve birinci ihtimalin مَتَعْنَا fiiline أَعْطَيْنَا manası tazmîn ettirmek suretiyle fiilin ikinci mef'ûlü olduğunu söyler.⁵⁰⁸

نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ “*Dilediğimize dereceler vererek yükseltiriz.*”⁵⁰⁹

İbni Sîde ayeti kerimede دَرَجَاتٍ sözcüğünün zarf veya fiile ‘vermek’ manası yüklenerek ikinci mef'ûl olabileceğini söyler.

⁵⁰³ A'raf Sûresi, 7/ 10.

⁵⁰⁴ el-'Ukberî, *et-Tıbyan fî İrabi'l-Kur'ân*, I/ 481.

⁵⁰⁵ A'raf Sûresi, 7/ 95.

⁵⁰⁶ *el-Keşşaf*, II/ 132.

⁵⁰⁷ Taha Sûresi, 20/ 131.

⁵⁰⁸ Semîn, *ed-Dürri'l- masûn*, VIII/ 122.

⁵⁰⁹ Yusuf Sûresi, 12/ 76.

عسى أن يعينك ربك مقاماً محموداً “Umulur ki Rabbin seni övgün makama gönderir
(sana o makamı verir).”⁵¹⁰

نُم بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَى قَوْمِهِمْ fiili normalde bir mef’ûle müteaddi olarak kullanılır: ayetinde⁵¹¹ olduğu gibi.

Fakat burada fiile يقيمك manası⁵¹² veya يعطيك manası⁵¹³ yüklenilmek suretiyle iki mef’ûl aldığı görülmektedir.

1.6. Tazmîn Sebebiyle Bir Fiilin Farklı Manalara Gelmesi

Fiillere, kullanıldığı harf-i cerre göre farklı manalar yüklenilmektedir. Bunun misalleri Kur’ân’da pek çoktur. Şimdi bir fiilin, kullanıldığı harf-i cerlere göre nasıl farklı manalar içereceğini bazı örnekler üzerinden görelim:

1.6.1. قضى Fiiline Yüklenilen Değişik Anlamlar

a. حكم (hüküm verdi) manası yüklenmesi:⁵¹⁴

إن ربك يقضي بينهم بحكمه “Şüphesiz Rabbin onların aralarında kendi hükmüyle hükmedecektir.”⁵¹⁵ (Bu mana, fiilin ب harf-i ile kullanılması ile kazanılmıştır.)

a. أهلك ve قتل (öldürdü, işini bitirdi) manası yüklenmesi:

فَوَكَرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ “Musa ona yumruk vurdu ve öldürdü.”⁵¹⁶ (Bu mana, fiilin على harf-i cerriyle kullanılması ile kazanılmıştır.)

b. طاب نفسا (Hacetini gördü, ilişkisini kesti):

⁵¹⁰ İsra Sûresi, 17/ 79.

⁵¹¹ Yunus Sûresi, 10/ 74.

⁵¹² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/ 687; ez-Zerkeşî, *el-Burhan fi ‘ulûmi’l Kur’ân*, III/ 341.

⁵¹³ Süleyman Cemal, *Haşiye ala’l Celaleyn*.

⁵¹⁴ Fâdıl, *et-Tazmînu ‘n-nahvî*, I/ 67.

⁵¹⁵ Neml Sûresi, 27/ 78.

⁵¹⁶ Kasas Sûresi, 28/ 15.

فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا “Zeyd ondan ilişkisini kesince...”⁵¹⁷ (Bu manayı sağlayan, fiilin من harf-i cerriyle kullanılmasıdır.)

c. أَ (tamamlama) manası yüklenmesi:

وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ “Vahyi sana tamamlanmadan önce Kur’ân’ı okumakta acele etme.”⁵¹⁸ (Bu mana ا harfinden sağlanmıştır.)

1.6.2. أُتِيَ Fiiline Yüklenilen Değişik Anlamlar

a. اقْبَلَ (yaklaştı) manası:⁵¹⁹

أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ “Allah’ın emri yaklaştı, artık onu acele istemeyin.”⁵²⁰

d. أَصَابَ (isabet etti, çarptı) manası:

إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ “Şayet Allah’ın azabı size isabet ederse...”⁵²¹

e. عَذَّبَ (azab etti) manası:

فَأَنَابَهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا “Allah onlara ummadıkları yerden azabetti.”⁵²²

f. جَامَعَ (cima etti) manası:

فَاتُوا حَرْثَكُمْ أُنَىٰ شَتْمٍ “Tarlanıza dilediğiniz şekilde yaklaşın.”⁵²³

g. فَلَغَ (söktü, çıkardı):

فَأَنزَلَ اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ “Allah onların yapılarını temellerinden söktü (yıkta).”⁵²⁴

⁵¹⁷ Ahzab Sûresi,33/ 37.

⁵¹⁸ Taha Sûresi,20/ 114.

⁵¹⁹ Fâdıl, age, I/ 39.

⁵²⁰ Nahl Sûresi,16/ 1.

⁵²¹ En‘am Sûresi,6/ 47.

⁵²² Haşr Sûresi,59/ 2.

⁵²³ Bakara Sûresi,2/ 223.

h. مارس (işledi, yaptı):

إِنكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِ “Şüphesiz siz daha önce alemlerden hiç kimsenin işlemediği bir hayasızlığı işlemektesiniz.”⁵²⁵

1.6.3. اتَّبَعَ Fiiline Yüklenen Anlamlar

a. صحب (arkadaşlık etti, eşlik etti):⁵²⁶

هَلْ أَتَيْكَ عَلَى أَنْ تَعْلَمَ مَا عَلِمْتُ رَشْدًا “Sana öğretilen bilgiden bana öğretmen şartıyla sana eşlik edebilir miyim?”⁵²⁷

a. اتَّخَذَ (uymak manasında):

اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا “Sizden hiçbir ücret istemeyen (elçi)lere uyun.”⁵²⁸

b. اِخْتَارَ (seçti, tercih etti):

وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمَوْئِدِ “...Ve müminlerin yolundan başka bir yol tercih ederse...”⁵²⁹

c. التَّزَمَ ve استقام (yol tuttu, yapıştı):

ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا “Sonra sana; ‘Hanîf olan İbrahim’in dinine yapış’ diye vahyettik.”⁵³⁰

d. عَمِلَ (yaptı, tatbik etti):

⁵²⁴ Nahl, Sûresi 16/ 26.

⁵²⁵ Ankebut, Sûresi 29/ 28.

⁵²⁶ Fâdıl, age, I/ 38.

⁵²⁷ Kehf Sûresi, 18/ 66.

⁵²⁸ Yasin Sûresi, 36/ 21.

⁵²⁹ Nisa Sûresi, 4/ 115.

⁵³⁰ Nahl Sûresi, 16/ 123.

وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِ عَلَىٰ مَلِكِ سُلَيْمَانَ “*Ve şeytanların Süleyman’ın tahtı üzerine uydurduklarını (büyü) yaptılar.*”⁵³¹

e. أَطَاعَ (itaat etmek, uymak, boyun eğmek):

وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا “Şayet Allah’ın size fazlı ve rahmeti olmasaydı azınız hariç elbette şeytana uyacaktınız.”⁵³²

Bu örnekler çoğaltılabilir. Fakat tazmînin işlevlerini gösterebilmek maksadıyla bu kadarıyla yetinmenin yeterli olduğu kanaatindeyiz.

⁵³¹ Bakara Sûresi, 2/ 102.

⁵³² Nisa Sûresi, 4/ 83.

SONUÇ

Arap Dili birçok edebî anlatım biçimini içerisinde barındırmaktadır. Kur'ân-ı Kerim de Arap edebiyatının zirvesini temsil etmektedir. Arap gramerinde önemli bir yer tutan tazmîn sanatı Kur'ân-ı Kerim'de çok rastlanılan bir üsluptur.

Tazmîn, 'bir lafza başka bir lafzın da manasını yükleyerek az sözle çok mana ifade etme' yoludur. Kur'ân-ı Kerim'de tazmîn yoluyla işaret edilen manalar, bu sanatı fark edemeyenler tarafından göz ardı edilmektedir. Diğer taraftan bu sanatı tanımadan Kur'ân'ın îcaz ve belağatına tamamıyla vakıf olunamayacağı açıktır.

Tefsir kitapları bu sanata işaretle doluyken, özellikle ülkemizde bu sanatın pek bilinmemesi ve dilimizde bu alanda geniş bir çalışma bulunmaması bizi bu konuya sevketti. Biz de bu alanda mevcut boşluğu gidermek ve bu sanata dikkat çekmek için konuyu Arap dili temel kaynaklarından ve tefsirlerden araştırdık. Tazmînin sözlük anlamı ve değişik ilim dallarında kazandığı terim manalarını sunduk. Mecaz, kinâye ve hazif gibi diğer edebî üsluplarla olan alakasını ve tazmîn mantığını tartıştık.

Çalışmamızın asıl gayesi ise; Kur'ân-ı Kerim'in tazmîn sanatı yönünden zenginliğine dikkat çekmektir. Bu sebeple farklı ve pek çok örnek vermeye gayret sarfettik. Kur'ân'daki tazmînle alakalı tüm ayetleri veremesek de, çalışmamızı inceleyenlerde tazmîni tanıyacak bir meleke oluşacağı ve Kur'ân okurken tazmîn üslubunu fark edeceği kanaatindeyiz.

Çalışmamız Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına bir katkı sağlayacak olursa amacına ulaşılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

ABBAS Hasan (1398 /1978), *en- Nahvu 'l- vâfî*, Dâru'l- meârif, Mısır, tsz.

el-ALÛSÎ, Şihâbuddîn, Mahmud b. Abdullah el-Hüseynî (1270/1854), *Ruhu 'l-meânî fi 't-tefsîri 'l-Kur'ânî 'l-Azîm ve 's-seb 'il-mesânî*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1994.

ASIM, Mütercim Ahmet Ef. (1755-1820), *el-Okyânûsu 'l- besît fi tercümeti 'l- Kâmûsi 'l-muhît*, İstanbul, 1305, h.

el-BÂKİLLÂNÎ Ebû Bekir, Muhammed b. et-Tayyib (403/1013), *Î 'câzü 'l- Kur'an*, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1997.

BATALYÛSÎ, İbn es-Seyyid, Abdullah b. Muhammed (521/1127) *el-İktidâb fi şerhi Edebi 'l-küttâb*, Dâru'l- kütübi'l- Mısıriyye, Kahire, 1996.

BEKRÎ, Şeyh Emîn (1930 - ...) *el-Belâğatu 'l-Arabiyye fi sevbihi 'l-cedîd*, Dâru'l-ilm lil-melâyîn, Beyrut, 2005.

el-BEYHEKÎ, Ebu Bekir (458/1066), *es-Sünenü 'l-Kübrâ*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2003.

el-BEYZÂVÎ, (685/1286), Nasiruddîn Ebu Said Abdullah b. Ömer eş-Şîrâzî, Dâru ihyâit-türâsi 'l-Arabî, Beyrut, 1418 h.

BİRGİVÎ, Mehmed (981/1573), *İzhâru 'l- esrâr, (Kitâbu 'n- nahv)*, Yasin Y., İst., 2005.

_____ *Avâmil, (Kitabu 'n- nahv)*, Yasin Y., İst, 2005.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı b. Mustafa el-İstanbûlî el- Hanefî el-Halvetî (1127/1715), Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz.

CÂRİM, Ali - Emîn, Mustafa, *el-Belâğatu 'l-vâdıha*, Müessesetu 'l-kütübi 's-sekâfiyye, Beyrut, tsz.

CÂMÎ, Molla Abdurrahman (898/1492) *el-Fevâidü 'd-Diyâiyye*, Salah Bilici Y., İstanbul, 1980.

- el-CEMEL, Süleyman b. Ömer el-Uceylî (1204/1790), *el-Fütuhâtü'l- ilâhiyye (Haşiye ala'l- Celâleyn,)*, Kahraman Y., İstanbul, trz.
- el-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammad (398/1007), *Es-Sihâh*, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut, 1984.
- el-CEZÂİRÎ, Ebu Bekr, Câbir b. Musa (1921- ...) Mektebetu'l-ulûm ve'l-hikem, Medine, 2003.
- el-CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerîf, Ali b. Muhammed (816/1326), et *Tâ'rifât*, Dâru'l- kütübi'l- ilmiyye, Beyrut, 1983.
- DERVÎŞ, Muhyiddîn b. Ahmed Mstafa, (1403/1983), *Î'rabu'l- Kur'an ve beyânuhu*, Dâru'l- İrşad, Humus, 1415.
- ed-DİNEVERÎ, İbn Kuteybe, (276/889), *Te'vîlü müşkili'l- Kur'an*, Dâru'l- kütübi'l- ilmiyye, Beyrut, tsz.
- ed-DİNEVERÎ, Ebu Bekr (333/945), *el- Mücâlese ve cevâhirü'l- ilm*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1419.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Y., Ankara, tsz.
- FÂDİL, Muhammed Nedim, *et-Tazmînu'n-nahvî fî'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dârü'z-zemân, Beyrût, 2005.
- el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddin, Ebu Tahir, Muhammed b. Yakub (817/1414), *el- Kâmûsu'l - muhît*, Beyrut, 1952.
- el-ENDELÛSÎ, Ebû Hayyân (745/1344), *el-Bahru'l-muhît*, Dâru'l- fikr, Beyrut, 1420.
- el-EŞBİLÎ, İbn Arabî, Ebu Bekr Muhammed el- Eşbilî (543/1148), *Ahkâmu'l- Kur'an*, Dâru'l- kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2003.
- el-EZHERÎ, Ebu Mansûr. Muhammed b. Ahmed (370/981), *Tehzibi'l-luğa*, Dâru ihyai't-türasi'l-Arabî, Beyrut, 2001.
- el-EZHERÎ, Halid b. Abdullah, Zeyneddîn, el-Cürcâvî, el-Vakkâd (905/1500), *Şerhu't-Tasrîh ale't- Tavzîh*, Dâru'l- kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2000.
- ELMALI, Hüseyin, *Temrînli ve İ'rablı Arapça, 1. Kitap, Sarf, I/ 34*, Anadolu Y., İzmir, 2009.

- el-ĞALÂÛÎNÎ, Mustafa, İbn Muhammed Selîm (1885-1944) *Câmi 'i'd-dürûsi'l-Arabiyye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2005.
- el-HADDÂDÎ, Abdurraûf, (1031/1622) *et-Tevkîf ala mühimmâti't-teârîf*, 'Âlemu'l-Kütüb, Kahire, 1990.
- el-HALEBÎ, Semîn, Şihâbuddin, Ebu'l- Abbâs, Ahmed b. Yusuf (756/1355), *ed-Dürü'l-masûn*, IV/ 631, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, tsz.
- el-HALÎL, İbn Ahmed el-Ferahîdî (170/786), *Kitabu'l- 'Ayn*, Beyrut, Dâru'l -fikri'l -Arabî, 2003.
- el-HAMEVÎ, İbn Hicce (837/1434), *Şerhu kasîdeti Ka'b b. Züheyr*, Mektebetü'l -meârif, Riyad, 1985.
- _____ *Hizânetü'l- edeb ve ğâyetü'l- ereb*, 'Âmire, 1291.
- el-İSFEHÂNÎ, Râġıb, Hüseyin b. Muhammed (502/1109) *el- Müfredât*, Kahraman Y., İstanbul, 1986.
- İbn ADÎL, Ebu Hafs Siracuddin, el-Hanbelî (775/1374) *el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1998.
- İbn 'ARAFE, el-Mâliki, et-Tûnusî, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed, (803/1401), *Tefsîru İbn 'Arafe*, Zeytûniyye, 1986.
- İbn ACÎBE, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Hasenî es-Sûfî (ö. 1224.h), *el- Bahru'l-medîd*, Dâru'l- kütübi'l- ilmiye, Beyrut, 2002.
- İbn AKÎL, Abdullah b. Abdurrahman, el-Hemedânî el-Mısırî (769/1368), *Şerhu İbn Akîl*, Dâru't-Türâs, Kahire, 1980.
- İbn ASÂKÎR, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan (571/1176), *Târihu Dimeşk*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.
- İbn ÂŞÛR, Tâhir (1393/1963), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr mine't-tefsîr*, ed-Dâru't- Tûnusiyye, Tunus, 1984.
- İbn CÜZEYY, el-Gırnâtî Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed, el-Kelbî (741/1340), *et- Teshîl li 'ulûmi't-tenzil*, Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1417 h.

- İbn CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osman el-Mavsılî (392/1002), *el-Hasâis*, Hey'etü'l- Mısriyye'l-âmme, tsz.
- İbn DÜREYD, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan el-Ezdî (321/933), *Cemheretü'l- Lüğa*, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut, 1987.
- İbn ESÎR, Mecdüddin (606/1210), *en-Nihâye fî ğarîbi'l- hadîs ve'l- eser*, Dâru ihyâi'l-kütübi'l- Arabî, trz.
- İbn FÂRÎS, Ahmed el-Kazvînî (395/1040) *Mu'cemu Mekâyîsu'l-luğa*, Beyrut, 1970.
- İbn HÂCİB, Ebû Amr, Cemalüddîn b. Osman el-Mısırî el-Mâlikî (646/1248), *el- Kâfiye*, (*Kitâbu'n- nahv*), Yasin Y., İstanbul, 2005.
- İbn HİŞÂM, el- Ensârî Cemalüddîn Abdullah b. Yusuf (761/1360), *Şerhu Katri'n- nedâ ve belli's-sadâ*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2010.
- _____ *Muğni'l- lebîb*, II/ 193, Dâru İhyâ-i'l-kütüb-il Arabiyye, tsz.
- _____ *Evdahu'l-Mesâlik*, Dâru'l-Fikr, trz.
- _____ *Şüzûru'z- Zeheb* (Tahkik, Abdulganî Dakar) Şirketü'l-Müttehide, trz.
- İbn MANZÛR, Ebu'l-Fadl, Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem, el-Ensârî (711/1311), *Lisanu'l- Arab*, Dâru'l- Mısriyye, Beyrut, 1414.
- İbn YEÎŞ, en-Nahvî, Ebu'l-bekâ Muvaffaküddîn b. Ali (643/1245), *Şerhu'l-mufasssal*, et-Tıbâatü'l- Münîre, Mısır, trz.
- el-KAZVİNÎ, Celaleddin, Muhammed b. Abdurrahman, el-Hatîb (739/1338) *Telhîsu'l-Miftâh*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 1977.
- el-KEFEVÎ, Ebu'l-Bekâ el-Kırımî (1094/1683), *Küllîyyât*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, tsz.
- KUŞADALI, Mustafa b. Hamza (1085/1674)), *Netâicü'l-efkâr fî şerhi'l- İzhâr*, Dâru'l-kütübi'l- ilmiyye, Beyrut, 2003.
- el-MÂLEKÎ, Ahmed b. Abdunnur (702/1303), *Rasfu'l-mebânî fî şerhi Hurûfi'l-meânî*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2002.
- el-MERÂĞÎ, Ahmed b. Mustafa (1371/1952), *Ulûmu'l- belâğa*, Dâru'l- kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2000.
- el-MEVLEVÎ, Tahir (1877- 1951), *Edebiyat Lügatı*, Enderun Y., İstanbul, 1973.

- el-MEVZÎ'Î, Muhammed b. Ali İbn Hatîb, *Mesâbîhu'l-meğânî fi hurufi'l-meânî*, Dâru'l-Menâr, Mısır, 1993.
- el-MEYDÂNÎ, Abdurrahman Hasan Habenneke (1425/2004), *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1996.
- MÎŞÂL ÂSÎ- Emîl Bedî Yakub, *el-Mucemu'l-mufasssal fi'l-Luğa ve'l-Edeb*, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut, tsz.
- el-MURÂDÎ, Ebu Muhammed Hasan b. Kâsım (749 /1384), *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-meânî*, s. 20, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1992.
- el-MÜNÂVÎ, Muhammed Abdurraûf (1031/1622) *Et-Tevkîf alâ mühimmâti't-teârîf*, Dâru'lü fikri'l mu'âsır, Beyrut, 1410.
- MUSTAFA, İbrahim ve arkadaşları, *el-Mu'cemu'l-vasît*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1990.
- en-NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hâfizuddin (710/1310), *Medâriku't-tenzîl*, Dâru'l-Kelimi't-tayyib, Beyrut, 1998.
- en-NÎSÂBÛRÎ, Nizâmuddin, Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî (850/1446), *Ğarâibu'l-Kur'an ve Rağâibu'l-Furkân*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîye, Beyrut, 1416 h.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Y., İstanbul, 2007.
- RAHMÎ, Muhammed, İbn Abdullah, er-Rûmî (1327/1911), *el-İkdu'n-nâmî ale'l-Câmî'*, (*el-Mecmûati'n-Nûriyye* ile beraber), I/ 284, Midyat, tsz.
- er-RÂZÎ, Fahreddin Muhammed b. Ömer (606/1209), *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420.
- es-SABBÂN, Ebu İrfan Muhammed b. Ali (1206/1792), *Hâşiye ale'l-Eşmûnî*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1997.
- es-SEYALKÛTÎ, Abdulhakîm b. Şemseddin (1067/1656) *Hâşiye ala Abdulgafûr el-Lârî*, Naşir: M. Nuri Nas, Midyat, trz.
- es-SE'ÂLİBÎ, Ebû Mansûr, Abdulmelik Muhammed b. İsmail (429/1038) *Fıkhu'l-lüğa ve sirru'l-Arabiyye*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 2002.
- es-SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman (911/1505), *el-İtkan fi ulûmil-Kur'an*, el-Hey'tü'l-Misriyyetü'l-âimme lil-küttâb, 1974.

- _____ *Hem ‘u’l- hevâmi‘*, Mektebetü’t-Tevfikiyye, Mısır, tsz.
- _____ *Mû‘terekü’l-akrân fî i‘câzi’l-Kur’an*, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, Beyrut, 1988.
- _____ *Buğyetu’l- vu‘ât*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 2005.
- es-SEMERRÂÎ, Fadıl Salih (1933/ ...) *Meânî’n-Nahv*, Mektebet-i Envar-ı Dicle, Kahire, 2003.
- eş-ŞİHÂB, el- Kuzâ’î Muhammed b. Selâmet (454/1062), *Müsned*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1986.
- eş-ŞÜCEYRÎ, Ahmed Ferhân, *et-Tazmînu’n- Nahvî ve eseruhu fî’l-ma’nâ*, Irak Üniversitesi Dergisi, SAYI: 202, 2012.
- et-TAFTAZÂNÎ, Sadeddin, Mesud b. Ömer (793/1391), *Muhtasaru’l- Meânî*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 1977.
- et-TEHÂNEVÎ, Muhammed b. A‘lâ b. Ali (1158/1745), *Keşşâfu ıstılâhâtî’l- fünûn*, Kahraman Y., İstanbul, 1984.
- TEMİZEL, Aydın, *Arap Dilinde Tazmîn*, MÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 39 (2010/2).
- et-TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, (310/922), *Câmi‘ul- beyân an te’vîli Âyi’l-Kur’an*, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 2000.
- el-UKBERÎ, Ebu’l- Beka, Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah (616/1219), *et-Tıbyan fî İrabi’l-Kur’an*, Naşir: İsa Halebî ve ortakları, tsz.
- ULUGÖL, Feti, *Arap Dilinde Harfler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, YYÜ. 2013.
- ÜLKÜ, Hayati, *Ashâb-ı Kirâm’ın Meşhurları*, Sebat Neşriyat, İst.1982.
- YÜKSEL, Ahmet, *Arap Dilinde Tazmîn*, Nüsha Şarkiyât Araştırmaları Dergisi, Yıl, 2, sayı: 4, Kış 2002.
- ez-ZA‘BELÂVÎ, Salahuddîn, *Dirâsât fî’n-nahv*, Mevkı‘u ittihadî küttabî’l-Arab, el-mektebetü’s-şâmile.
- ez-ZEBÎDÎ, el- Murtaza, Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî (1205/1790), *Tâcu’l- arûs min cevâhiri’l- Kâmûs*, Dâru’l- Hidaye, tsz.
- ez-ZEMAHŞERÎ, Mahmûd b. Ömer (538/1144), *el- Keşşâf an hakâiki ğavâmizi’t- tenzîl ve uyûni’l ekâvîl fî vucûhi’t- te’vîl*, Dâru’l-kütübi’l-‘Arabî, Beyrut, 1407.

_____ *el-Mufasssal fî ilmi'l-luġa*, Dâru ihyâi'l- ulûm, Beyrut, 1990.

_____ *Esâsu'l- Belâġa*, Dâru'l- kütübi'l-ilmîyye Beyrut, 1998.

_____ *el-Mufasssal fî san'ati'l-i'râb*, Mektebetü'l- Hilal, Beyrut, 1993.

ez-ZERKEŞÎ, Bedreddin Muhammed (794/1392), *el- Burhan fî ulûmi'l-Kur'an*, Daru İhyaî'l- kütübi'l- Arabi, Beyrut, 1957.

ZİHNÎ, Mehmet, İbn Muhammed Reşîd el-İstanbûlî er-Rûmî (1329/1913) *el-Müntehab ve'l- Muktedab fî kavâidi's-sarf ve'n-nahv*, İstanbul, 1981.